Руска Станчева

КОДИФИКАЦИЯТА В КОНТЕКСТА НА ЕЗИКОВИТЕ НАГЛАСИ

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Българска академия на науките
Институт за български език „Любомир Андрейчин“

Руска Станчева

Кодификацията в контекста на езиковите нагласи

София • 2021

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

© Руска Събева Станчева
© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2021
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021
ISBN 978-619-245-143-1

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор ……..……..…. 6

ЧАСТ ПЪРВА ……..……...…. 9

Глава 1. Теоретична рамка …….……. 9

1.1. Езикова вариантност и езикови нагласи ……...…. 9

1.2. Мястото на езиковите нагласи в моделите за кодификация на книжовните норми …….……..... 11

1.3. Кодификация и символна функция на книжовния език …..... 13

1.4. Определяне на списъка от езикови нагласи в изследването … 16

1.5. Избор на метод за измерване на езиковите нагласи ……..... 17

.

Глава 2. Емпирични данни – методологически решения ... 21

2.1. Цели на емпиричното проучване …….…… 21

2.2. Задачи на емпиричното социологическо изследване …… 22

2.3. Хипотези на емпиричното изследване …… 22

2.4. Емпирични индикатори …….…. 23

2.5. Методи за регистрация на данни …….…. 24

2.6. Видове признаци (променливи) в социологическото проучване ……..…… 26

2.7. Структура на въпросите в анкетата …….…. 26

2.8. Обработка на емпиричните данни от анкетата ……..... 28

ЧАСТ ВТОРА 29

Глава 3. Роля на кодификацията за поддържане и разгръщане на символните функции на книжовния език 30

3.1. Важност на функциите на книжовния език според мнението на анкетираните 30

3.2. Езиковите нагласи и ролята на кодификацията за поддържането им 37

3.3. Обобщение на взаимодействието между кодификацията и символните функции на книжовния език 57

Глава 4. Оценки за степента на задължителност на книжовните правила 39

4.1. Оценки за степента на важност от познаване на писмените книжовни норми 39

4.2. Мнения за степента на задължителност на писмените норми 67

4.3. Степен на търпимост към правописните грешки на другите 76

4.4. Оценки за задължителността на писмените норми в професионалната сфера 82

4.5. Оценки за задължителността на писмените книжовни норми при превключване на графичния код 89

4.6. Оценки за задължителността на книжовните граматични правила при устно общуване 97

4.7. Йерархизиране на нормите по степен на важност според респондентите 110

4.8. Отношение на анкетираните към държавната регулация на езиковата сфера 120

4.9. Обобщение на мненията за задължителността на писмените норми на българския книжовен език 124

Глава 5. Качества на днешната кодификация според оценките на анкетираните ……..… 127

5.1. Сложен ли е днешният книжовен език и трябва ли да бъде опростен ……..…..... 127

5.2. Ретроспективна ли е сегашната кодификация ……..... 140

5.3. Достъпност на кодификацията ……...……..… 152

5.3.1. Достъпност на метаезика на кодификацията ……..... 152

5.3.2. Илюстративност на метаезика на кодификацията ….. 162

5.3.3. Надеждност на източници за справка в интернет (речници и граматики) ……...……..... 165

5.3.4. Обобщения ……..... 172

5.4. Динамиката на промените в кодификацията според оценките на анкетираните …… 173

5.4.1. Оценки за промените в правилата на книжовния език ……..……...…… 173

5.4.2. Взаимодействието между писмена и устна реч във виждането на анкетираните ……..… 190

5.5. Обобщение на мненията на анкетираните за качествата на сегашната кодификация ……..…….... 201

Глава 6. Основни изводи ……..... 203

Библиография ……..... 211

Приложение. Анкетна карта ……..……..… 221

Резюме на български език ……..……...…… 236

Резюме на английски език …… 237

ПРЕДГОВОР

Предлаганият като самостоятелна монография труд „Кодификацията в контекста на езиковите нагласи“ представя съществена част от резултатите по проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“[1], на който бях инициатор и ръководител. Работата бе публикувана под същото заглавие в първия от двата тома с научни публикации на екипа езиковеди по проекта под общо заглавие „Езиковите нагласи на днешните българи“. Те са разработени върху единна теоретична рамка и методология, публикувани са в две приложения на сп. „Български език“ в края на 2019 г.[2] Анализите в тях се основават на данните от първото в България широкомащабно проучване на езиковите нагласи, проведено през 2017 г. с национално представителна социологическа анкета. Научните разработки се фокусират върху два кръга проблеми със социолингвистична насоченост – днешните езикови нагласи в оптиката на а) кодификаторската практика и б) на обществената и персоналната мотивация при спазването на книжовните норми.

Първият том Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес, разработен изцяло от сътрудни-

[1] Проектът е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при МОН с договор ДН10/5 от 15.12.2016 г.

[2] Вж. Езиковите нагласи на днешните българи. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html> и <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-2.html>.

ци[3] на Института за български език на БАН, участвали в проекта, бе отличен през 2020 г. от Съвета за издателска дейност на УС на БАН като монография на учени от БАН с национално значение за 2019 г.

Настоящата монография представя разширена и редактирана версия на публикувания ѝ вариант в отличената колективна монография. Доколкото работата започва своето самостоятелно битие на изведен от общия колективен том труд, в нея – за улеснение на читателя – накратко е представена методологията на емпиричното социологическо изследване, при разработването на която участвам като съавтор заедно с проф. д-р Кр. Алексова и социолозите в екипа на проекта гл. ас. д-р Ив. Янков и гл. ас. д-р Б. Гюров (вж. Алексова и др. 2019). Останалите допълнения са основно по линия на включване на още наблюдения и анализи във връзка с богатия емпиричен материал, които са в подкрепа на вече представените обобщения и изводи в първоначалната версия на работата.

Монографията представя задълбочени анализи на отговорите на редица въпроси в анкетата, засягащи кодификацията на нормите на съвременния български книжовен език. Анализите са подчинени на целта да се открояят същностни характеристики на кодификацията през 20. и първите две десетилетия на 21. в. през призмата на езиковите нагласи на днешната българската езикова общност.

Предмет на монографията са отговорите на респондентите, свързани с три групи въпроси в анкетата: а) функции на книжовния български език днес; б) задължителност на писмените книжовни норми; в) състояние на сегашната кодификация.

Обект на анализ в работата е състоянието на сега действащата кодификация с оглед на: а) йерархията на функциите на книжовния език днес; б) степента на задължителност на книжовните писмени

[3] Автори на този том са доц. д-р Руска Станчева, доц. д-р Милен Томов, гл. ас. д-р Илияна Кунева, гл. ас. д-р Жанета Златева и докторант Лора Микова.

норми; в) характеристиките на кодификацията (съдържателни и технически).

Основната цел на монографията е да се анализира състоянието на кодификацията днес с оглед да се очертаят перспективите пред нея предвид разбирането, че кодификацията на книжовните норми е непрекъснат и продължаващ процес. Извън всякакво съмнение е, че кодификаторските решения имат голяма обществена значимост, защото спазването на кодифицираните книжовни правила има задължителен характер за официалното общуване.

Монографията е структурирана в следните две части. Първата част съдържа две глави, в които се представя теоретичната рамка и описанието на методологията за събиране на емпиричния материал. Втората част включва включва четири глави с анализи, засягащи обекта на изследване.

Резултатите от анализите имат висока стойност и представляват интерес не само за субектите на кодификация, а и за всички останали, които осъществяват националната езикова политика.

ЧАСТ ПЪРВА

Глава 1. Теоретична рамка

1.1. Езикова вариантност и езикови нагласи

Въпросът за обяснението на механизма на *езиковите промени* като резултат от взаимодействието между езиковата общност и езика се поставя на научно обсъждане още в разработките на Пражкия лингвистичен кръг от първата половина на миналия век. Според „Тезисите“ (Thèses 1929, цит. по 1983), в които за пръв път в лингвистиката се издига функционалният подход към езика, наблюдаваните по думите на В. Матезиус (Mathesius 1911, цит. по 1983) „осцилации“ (т.е. вариантност) на езиковите единици са последица от това, че езикът е *система от средства за целите на комуникацията*.

По същото време в социалната психология набира скорост концептът *нагласи* за осмисляне на взаимодействието между човека и заобикалящата го среда. Очакванията на научната общност са, че познаването на нагласите, разбирани като „състояние на готовност, [...] с влияние върху реакцията на индивида спрямо всички обекти, с които е свързан“ (Allport 1935: 810), може да даде ключ към предвидимостта на поведението на хората в различни социални ситуации (Allport, 1935; Sarnoff, 1970; Williams, 1974; Fishbein, Azjen, 1975; Oppenheim, 1982).

Така проучването на вариантността в езика се насочва към изследването на езиковите нагласи, разглеждани най-общо като *от-*

ношение към използването на езика в различни ситуации. Интересът към субекта на езика – говорещият (пишещият) човек – ляга в основата на оформилото се през 60-те години на миналия век ново интердисциплинарно направление – социолингвистиката. От времето на появата ѝ до днес социолингвистиката е в непрекъснат процес на теоретично преформулиране и методологично предефиниране в стремежа „да се дешифрира алгоритъмът, кодиращ езиковите вариации и социалния им смисъл, и следователно, да се отчита изменчивостта на езика“ (Hernàndez-Campoy 2014). Правят се стотици изследвания, съсредоточени около емпиричното проучване на данни, тяхната регистрация и интерпретация с помощта на количествени и качествени методи. Редица от проучванията са насочени към разрешаване на конкретни проблеми в ситуации на билингвизъм, диглосия или на езикова стандартизация (кодификация) при избора на държавен и/или официален език.

Както посочва Дж. Милрой (Milroy et al. 1999: 16), сред основните задачи на социолингвистиката е изясняването на няколко взаимно свързани явления, а именно: а) „защо на езиковите варианти, арбитрарни по същността си, се приписва социална ценност“; б) „защо хората продължават да използват нестандартизирани форми, а публично заявяват, че само стандартът е правилен“ и в) „каква е функцията на прескриптивните нагласи и какъв е ефектът им“. Все задачи, чието разрешаване е свързано неизбежно с изследването на езиковите нагласи.

Сред огромното количество изследвания на езиковите нагласи, определени от К. Бейкър (Baker 1992) като „термин чадър“ заради разнообразието от обекти в обхвата на езика, несъмнено трябва да отбележим и проучванията, свързани с отношението на езиковите общности към стандарта, т.е. книжовния език (вж. Garret 2010; Mil-

roy et. al. 1999; Svobodová et. al. 2011 и др.) и неговите норми в динамика.

1.2. Мястото на езиковите нагласи в моделите за кодификация на книжовните норми

Отчитането на езиковите нагласи като важен принцип в теорията на кодификацията заляга в една или друга степен в моделите за *стандартизация* на книжовния език (вж. Haugen 1972; Daneš 1986; Garvin 1993). В теоретичните рамки на Фр. Данеш и П. Гарвин се изтъква важността от изследването на езиковите нагласи при вземането на конкретни решения за управлението на езиковата практика. Пол Гарвин разглежда езиковите нагласи като *индикатор* за представеността на символните функции на стандартния език, а Франтишек Данеш определя нагласите към езика като съществен фактор при обосноваването на йерархична система от критерии за оценка на езиковите средства в процеса на кодификация. Характерна черта на тези модели е, че наред с теоретичната си стойност, те притежават и „добавената стойност“ за приложимост в различни езикови ситуации, което пък е доказателство за валидността им. Ще добавя, че в българската лингвистика акцент върху важността на общественото мнение при оценката на езиковите явления поставя най-напред М. Виденов с виждането си, че то е „фактор за развойните езикови процеси“ (Виденов 1997: 63).

Днес езиковедската общност споделя възгледа, че кодификацията на книжовните норми не е еднократен акт, а непрекъснат продължаващ процес (Semenjuk 1970, 589; Milroy et al. 1999: 45; Gladkova, Likomanova 2002: 152; Pillière et al. 2018; Aleksandrova, Tomov 2019 и др.). Като научноприложна езиковедска област, кодификацията е *непрекъснат процес*, защото е призвана да отразява иновациите с функционална стойност в книжовния език, определени от Р.

Якобсон (1929) като „терапевтични промени”. Тази непрекъснатост е продиктувана от необходимостта да се поддържа книжовният език по думите на В. Матезиус в състояние на „гъвкава стабилност“.

Ще добавя, че по своята същност кодификацията е и *продължаващ процес*, който се характеризира с признаците *разширяване* и *прецизиране*. Тя се стреми да разширява обхвата си с описанието на условията (правилата) за употреба на единици на езика, които преди не са били обхванати от нея. Наред с това тя прецизира и метаезика си – в случаите, когато предходните ѝ фази са показали несъвършенства в него, за да превърне правилата за употреба на книжовните единици в лесно приложима инструкция за действие (вж. Станчева 2012). Всичко това произтича от основната функция на кодификацията – *унифициращата*. За да я изпълнява успешно, кодификацията трябва да притежава определени *технически характеристики.* Най-важната от тях в моето виждане е *достъпността.* Тя се проявява както по отношение на метаезика, така и по отношение на достъпността на източниците на кодификацията. Това означава, че правилата за употреба на езиковите средства трябва да са формулирани във вид на максимално точни, еднозначни и непротиворечиви инструкции във връзка с различните ситуации на официалното (най-вече писмено) общуване. Наред с това документите на кодификацията (т.е. източниците ѝ) трябва да бъдат достъпни във вид, подходящ за надеждна, бърза и удобна справка за всички, които създават текстове на книжовен език.

Обвързването на процесите на съвременната кодификация с езиковите нагласи и езиковото поведение на носителите на езика е особено наложително днес и поради факта, че съвременната езикова комуникация протича основно в *интернет среда*. Извън всякакво съмнение е, че днес технологията интернет слага своя отпечатък

върху начина на организиране на информацията. Идеологията на интернет носи характеристиките на „висока степен на неподреденост, способност към саморазвитие и саморегулиране, дискретност, децентрализация“ (Туджаров 2007).

Това неизбежно оказва влияние на съвременните книжовни езици, възникнали и достигнали висока степен на стандартизация в условията на господство на печатната технология. Интернет променя из основи свойствения за публичната комуникация от „ерата на Гутенберг“ модел *един-към-много* и налага принципа на интерактивността в обмена на информация по модела *всеки-един-към-много*. Културата на интернет „работи чрез логиката на *динамичния* текст, определящи за който са гъвкавостта, нестабилността и колективността на съставянето“ (Graham 2016). Интернет културата измества културата на *статичния печатен* текст с присъщите му фиксираност, систематизираност и мултиплициране. Тъкмо затова от критично значение за кодификацията на книжовните норми в днешните условия е да се отчита взаимодействието между нагласите и езиковото поведение на езиковата общност във връзка с предприемането на конкретни кодификаторски решения (вж. по-подробно у Станчева 2017). Днес в рамката на мрежовия модел на комуникация повече от всякога индивидуалната писмена практика в интернет оказва натиск върху кодифицирания писмен език. Това важи особено за пунктовете, в които е налице разколебаване на кодифицирани граматични норми в резултат на процесите на реорганизация и преструктуриране на граматичната система.

1.3. Кодификация и символна функция на книжовния език

Смятам, че в условията на *развит книжовен език* (вж. Томов 2004), какъвто е българският, пресечната точка между *кодификация-*

та, от една страна, *езиковите нагласи* и *езиковото поведение* – от друга, трябва да се търси върху плоскостта на *символните функции* на книжовния език (вж. по-нататък). Прегледът на кодификаторските решения и анализът им (от първата официална кодификация през 1899 г. до днес) свидетелства категорично, че процесите на кодификация са насочени до голяма степен към поддържане и изтъкване на тези функции.

Езиковите нагласи пък, както се посочва в теорията (вж. Garvin 1993), са индикатор за представеността на символните функции на стандарта. Езиковите нагласи и кодификацията се намират в непрекъснато взаимодействие. То се проявява в рецепцията на кодификацията от езиковата общност – например в общественото мнение по отношение на запазването/промяната на книжовните правила. В този смисъл е и издигнатият постулат от Фр. Данеш проучването на нагласите да е задължителен елемент от процеса на кодификация, доколкото резултатността ѝ зависи от отношението към решенията ѝ. От своя страна, кодификацията също влияе върху нагласите. Това личи най-отчетливо във връзка с оценките ѝ за употребата на езиковите средства по линията *свое – чуждо*, с които се мобилизира нагласата *езикова лоялност*, насочена към задълбочаване на разграничаващата символна функция на страндарта (вж. Станчева 2020).

Езиковото поведение пък е обвързано със символните функции на книжовния език. Тази обвързаност е с различна степен на проява. Тя може да се проследи както на макро-, така и на микроравнище. На макроравнище тази обвързаност личи най-вече при избора на език или на вариант на езика в дадена комуникативна ситуация. На микроравнище пък се наблюдава различна степен на зависимост на езиковото поведение при отделните езикови равнища от символните функции на стандарта. Носителите на книжовния език напри-

мер могат да избират до голяма степен лексикални средства. Изборът върху плоскостта *свое/чуждо* например се обуславя от разграничаващата символна функция; изборът между *книжовно/разговорно* се предопределя от престижната функция; между *експресивно/неутрално* и *терминологично/общо* – от еталонната функция. Интернационализацията пък, описвана като активен процес в книжовната лексика, изразяващ се в засилена употреба на нови единици от чужди норми за означаване на нови реалии, се обуславя пък от функцията на участие.

В значително по-ниска степен според мен личи обвързаността на езиковото поведение със символните функции на езика в областта на граматиката поради това, че системността на езика е най-силно представена в сферата на морфологията и синтаксиса. В този смисъл езиковите промени като прояви на вътрешноезиковия развой се влияят в по-слаба степен от символните функции на книжовния език, поддържани от кодификацията. Езиковото поведение в обхвата на граматичната норма в много по-голяма степен е подчинено на езиковия автоматизъм тъкмо поради системността на граматиката. Оттук произтича и напрежението между езиковите нагласи, т.е. заявено мнение за езика като цяло или за отделни негови характеристики и действителното езиково поведение в обхвата на граматичните норми в динамика.

Казаното дотук ми дава основание да твърдя, че измерването на езиковите нагласи и съпоставянето им с измерване на езиковото поведение (при писане) е от първостепенна важност за кодификацията по три линии. Първо, кодификацията влияе за поддържане и изтъкване на символните функции на книжония език; второ, по езиковите нагласи може да се съди за ефикасността на вече взети кодификаторски решения, и, трето, нагласите към езика като цяло и към

иновациите в устната книжовна реч – в частност, непременно трябва да се отчитат като фактор при оценката на състоянието на кодифицираната норма.

1.4. Определяне на списъка от езикови нагласи в изследването

При изследването на обвързаността между езиковите нагласи и кодификацията е избран *менталисткият подход* към нагласите (вж. Allport 1954: 24; Appel and Muysken 1987; Baker 1992; Baker 2000; Garrett 2010; Labov 1966; Hoare and Coveney 2000 и др.). Негово основно достойнство е, че дава възможност да се извличат резултати, които могат да се използват за прогнозиране на езиковото поведение, а тъкмо това е от ключово значение за кодификаторската практика.

В изследването е избран обобщен списък от езикови нагласи – общи и конкретни, около които се ориентират анализите. Като общи нагласи може да се определят *положителната, отрицателната,* както и *неутралната* реакция към обекта на нагласата. Тези общи нагласи се конкретизират с проявите на някоя от следните езикови нагласи: *лоялност, гордост, осъзнаване на книжовната норма, желание за участие*, обособени от Пол Гарвин (вж. Garvin 1993) и опредеделяни от него, както вече беше изтъкнато, като показател за развитостта на символните функции на книжовния език (*обединяваща, разграничаваща, престижна, еталонна, на участие*). При анализите на отговорите на всеки един от въпросите в социологическата анкета, свързани с кодификацията, се прави съотнасяне с определена нагласа.

Предвид динамичния характер на книжовните норми, както и предвид факта, че съвременната езикова комуникация протича основно в интернет среда, изследването се фокусира най-вече върху измерването на нагласата *осъзнаване на нормата*. Тази нагласа като

индикатор за *еталонната* (референтната) символна функция на книжовния език е свързана най-отчетливо с проблема за запазване или промяна на някое/някои от сега действащите кодифицирани граматични правила, при които от десетилетия в устната книжовна реч се наблюдава най-силно разколебаване в посока на отхвърляне на кодифицираните норми.

Поведението на нарушаване на кодифицираните граматични норми от иначе добре образовани и мотивирани да спазват нормите носители на езика в моето виждане е резултат от реорганизиране и преструктурирания в областта на граматичната система на съвременния български книжовен език (Станчева 2019). Тези системни прекструктурирания обуславят *граматичния автоматизъм* в поведението на обособените групи носители на езика. Този автоматизъм, определян като „масова грешка“ (вж. у Виденов 2002/2003) въобще или почти никак не попада под влиянието на езиковите нагласи. Нещо повече. Граматичният автоматизъм прониква постепенно и в писмените прояви на носителите на книжовния език, макар създаването на писмените текстове да протича като контролиран от автора процес, при който съобразяването с кодифицираните писмени норми е в много по-висока степен поради задължителния им характер, влияещ в посока на поддържане на еталонната функция на книжовния език. Такива отклонения се регистрират все повече и в писмените текстове, но липсват конкретни данни за мащаба им.

1.5. Избор на метод за измерване на езиковите нагласи

За измерване на езиковите нагласи на българските граждани бе избран *директният метод* чрез интервю с въпросник. Предпочитането му пред останалите подходи за изследване на нагласите, каквито са техниката на *контент анализа* и *индиректният метод* (наричан още „парадигма за оценка на говорещия“ – вж. Ryan and

Giles 1988) се основава на предимството на *директния метод* да мери нагласи по отношение на важни за кодификацията конкретни явления в обхвата на книжовната норма, както и на явления, засягащи книжовния език като цяло.

Прилагането на тази изследователска техника беше осъществено с представително социологическо изследване. То отчита множество социални променливи, редица от които се оказват значими фактори при формирането на една или друга нагласа. Разработването на въпросника за изследването от членовете на научния екип беше предшествано от работа с фокус групи (вж. подробно у Алексова и др. 2019), за да се извлече предварителна информация, въз основа на която е прецизиран въпросникът.

С цел да се проследи връзката между *нагласите* и *езиковото поведение* на респондентите, един от сегментите на анкетата, засягащ важния за кодификацията проблем за отношението на анкетираните към девет от граматичните норми в динамика, беше „засечен“ с кратък тест. Тестът беше изпълняван само по желание от страна на респондентите и беше попълван писмено. По този начин *директният метод* беше съчетан с *контент анализа* (събиране на данни от писмен езиков тест, проведен по време на интервюто с анкетираните). Това даде възможност да се отчете степента на представеност на изведената в теорията на кодификацията антиномия *заявено мнение за книжовния език – реално езиково поведение* (Данеш 1988: 282).

Половината от въпросите в анкетата, с които се измерват езиковите нагласи на анкетираните, се фокусират върху различни страни на кодификацията (т.е. 13 от 26 въпроса от общо 38 въпроса). Целта им е да се обхване в цялост мнението на анкетираните за: а) *функциите* на днешния български книжовен език; б) степента на *действие на книжовни норми;* в) *състоянието на кодификацията*

(по отношение на характера ѝ, разпространението ѝ и ефикасността ѝ); г) *стабилността на писмените норми* с оглед на динамиката на устната реч.

Преди да пристъпя към анализ на въпросите от анкетата за ролята и състоянието на кодификацията, ще поясня, че вместо строго научните термини *книжовни норми/кодифицирани норми* в анкетата се използва синонимното понятие *правила*, доколкото то е получило широко разпространение в училищното образование по български език и в този смисъл не затруднява анкетираните. При анализа на резултатите също се използват означенията *правила* и *книжовни/кодифицирани норми* като синоними.

Както вече беше посочено в увода на тази работа, анализите на езиковите нагласи са съсредоточени върху ролята на кодификацията на книжовните норми във връзка с три кръга проблеми:

а) степен на развитост на символните функции на днешния книжовен български език;

б) степен на задължителност на съвременната кодификация във връзка със сферите на общуването;

в) качества на днешната кодификация в съдържателен и технически план.

Основната ми изследователска цел е да се опише *състоянието* на действащата в момента кодификация от *гледната точка на реципиентите ѝ* (носителите на книжовния език) чрез използването на валидна информация (вж. по-долу при *Емпирични данни*). Това се прави за пръв път в българското езикознание, а изследователското любопитство е подчинено на точно поставена прагматична задача. Тази задача е да се получи достоверна обратна връзка за мненията на езиковата общност по отношение на книжовния ни език като цяло, както и за отношението на носителите на езика към ре-

дица частни въпроси на книжовния език. Това е от ключово значение за процесите на кодификация, доколкото кодификаторските решения имат голяма общестена значимост и спазването на кодифицираните книжовни правила има задължителен характер за официалното общуване. Отчита се при това още, че езиковите нагласи влияят и върху ежедневния живот на хората – във връзка със самооценката им, при вземане на решения за образованието им, както и за възможностите за кариерно развитие. В този смисъл езиковите нагласи могат да оказват влияние върху функциите на езика или на даден вариант на езика в обществото (Nolan 2013: 153).

Глава 2. Емпирични данни – методологически решения

Както вече посочих, анализите в работата се основават върху данните от представително социологическо проучване на езиковите нагласи на българската езикова общност към днешния български книжовен език, извършено с анкета от 38 въпроса. Проучването, представително по признаците *пол, възраст* и *местоживеене* на респондентите, е проведено сред 1000 пълнолетни българи в периода 5 – 12 юли 2017 г. и е реализирано от *Екзакта Рисърч Груп* в 125 гнезда в 92 населени места. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Лесли Киш за най-близка рождена дата). Анкетата беше разработена авторския екип на мащабното изследване „Езиковите нагласи на днешните българи“ (2019, Т. 1 и Т. 2), в което подробно е описана и методологията за събиране на емпиричната информация (вж. Алексова и др., 2019: 14 – 37). Затова тук ще се ограничa с маркирането на основните елементи на използваната методология, които осигуряват валидността на данните, върху които се основават лингвистичните анализи в тази работа, както и във всички останали публикации по проекта.

2.1. Цели на емпиричното проучване

Проведеното емпирично проучване си поставя две основни цели:

1) Да се установи *степента на представеност* на обособените в теоретичната рамка езикови нагласи;

2) Да се *идентифицират, систематизират и анализират факторите*, които влияят върху нагласите на анкетираните.

2.2. Задачи на емпиричното социологическо изследване

Във връзка с постигането на основните цели бяха определени следните задачи за постигането им:

а) да се установят *факторните променливи* (т.е. демографските характеристики), формиращи корпуса на нагласите към книжовния български език;

б) да се опишат факторните променливи с влияние върху езиковото поведение и като цяло, и при всяка от тестваните 9 граматични норми;

в) да се анализират *факторните влияния според силата им* (чрез коефициента на Крамер[4]), като се установят статистически значимите въздействия върху отговорите на всеки въпрос от анкетата;

г) да се йерархизират статистически значимите факторни променливи.

2.3. Хипотези на емпиричното изследване

Всеки един от въпросите в анкетата проверява конкретна изследователска хипотеза, описана в методологията (вж. Алексова и др., 2019: 14–37) и представяна тук по-нататък при социолингвистичния анализ. Тук ще посоча четири от хипотезите, към чието верифициране са насочени анализите в монографията.

Хипотеза 1. Степента на влияние на демографските фактори върху езиковите нагласи се очаква да е *умерено силна*, като с най-силно влияние върху нагласите ще е факторът *образование*.

Хипотеза 2. Българската езикова общност ще се окаже по-скоро *умерено консервативна*, а предприемането на промени в дей-

[4] Стандартизиран в граници [0; 1], този коефициент се смята за универсален при измерване на силата на връзката между явления, представени на номинални или смесени номинални и ординалсни скали.

ствието на кодифицирани граматични норми с дълга традиция по-скоро би срещнало отпор, отколкото одобрение у носителите на езика.

Хипотеза 3. Писмената и устната форма на книжовния език се възприемат от носителите на езика като повече или по-малко *автономни кодове с различен материален носител и различна йерархия на функциите*. При употребата на писмената версия на езика превес се очаква да вземат обособените в теорията символни функции. В устната книжовна версия доминира инструменталната функция на езика – да поддържа непосредственото общуване. Символните функции в устната форма на книжовния език са изразени в доста по-слаба степен. Поради това се очаква респондентите да смятат, че устната реч трябва да се съобразява с писмената, а не обратно.

Хипотеза 4. Нагласата *езикова лоялност* повече в емоционалния ѝ аспект е доминиращата езикова нагласа на българската езиковата общност спрямо писмената форма на книжовния език. Преобладаващо ще е виждането, че в писмената си версия книжовният език е преди всичко „съкровищница“, способна да съхранява и акумулира традициите, културното наследство и съзнанието за национална принадлежност и идентичност, като важно значение в случая ще има и графичният код (кирилицата) (Станчева 2017: 36).

2.4. Емпирични индикатори

Източниците на информация в проведеното социологическо изследване са два:

– *субективните оценки* на респондентите;

– *обективните резултати* от теста.

Субективните оценки на респондентите засягат най-различни аспекти, свързани с книжовния български език – от мястото му в структурата на националната идентичност до мненията за познаване на отделни граматични правила.

Обективните резултати от теста разкриват *степента*, в която се нарушават определени кодифицирани граматични норми. Съпоставката между посочените два източника на информация направи възможно получаването на многоаспектна обратна връзка и стана надеждна основа на задълбочените сравнения между декларираните позиции (мненията) и езиковото поведение на респондентите във връзка с въздействието на факторните променливи. Този подход позволи:

а) да се изведат реалистични оценъчни нива на нагласите към българския книжовен език; б) да се установят стереотипи и заблуди относно езиковите нагласи и езиковото поведение както на конкретни демографски групи, така и на езиковата общност като цяло.

Анализите в тази работа се основават предимно върху *субективните оценки* на респондентите. *Обективните резултати* от теста тук не са предмет на самостоятелен анализ и се привличат само за сравнение при някои от анализите.

2.5. Методи за регистрация на данни

Във връзка с избрания изследователски подход беше възприето съчетаването на *качествени* и *количествени методи* за регистрация на данни.

Качествените методи бяха приложени при провеждането на четири групови дискусии (фокус групи) (учители от среден и горен курс; ученици от 12. клас; служители от държавната администрация и контролна група, неспецифицирана по своя състав). Целта на тези дискусии бе да се събере по-пълна предварителна информация във връзка с разработването на социологическа анкета за представително проучване на езиковите нагласи.

Груповите дискусии бяха организирани около събирането на информация от четири тематични области, ключови при съставянето на анкетата:

– място и роля на книжовния език сред символите на националната идентичност;

– степен на задължителност на книжовните писмени норми в различните сфери на общуване (официално/неофициално; писмено/устно);

– нагласи към евентуални промени в кодификацията;

– ролята на училището за усвояването на книжовноезиковите норми.

В зависимост от конкретната фокус група модулите от въпроси бяха частично променяни: разширявани или съкращавани.

Количествените методи бяха приложени чрез използването на две техники: *директен метод* чрез *интервю* и *контент анализ* чрез изпълнение на кратък писмен тест от анкетирания.

За регистрация на езиковите нагласи беше използван методът на полустандартизирано *face-to-face* интервю. Този тип интервю е полустандартизирано, защото включва въпроси с избираем и свободен отговор, определено е като *face-to-face,* защото се провежда по домовете на респондентите. Този метод на регистрация е използван традиционно при национално представителни изследвания. Основно негово предимство, че изследването може да бъде повторено отново след известен период от време и по този начин може да се проследи и измери промяната в нагласите на целевата група по заложените индикатори.

За установяване на действителното езиково поведение на респондентите езиковедите в екипа разработиха кратък езиков тест с девет позиции за отговор, които респондентите трябваше да попълнят писмено. Целта на изпълнението на теста беше да се установи степента, в която анкетираните спазват девет граматични норми, при които от десетилетия в граматичните описания се регистрира отстъпление от кодифицираните норми. (Разработеният тест се намира след Въпрос 26. в анкетната карта – вж. Приложение. Анкетна карта.)

Анализите в тази работа се основават основно върху данните, събрани с *количествения метод* чрез използването на техниката: *директен метод* чрез *интервю.* Данните от контент анализа се привличат единствено за сравнение.

2.6. Видове признаци (променливи) в социологическото проучване

Във връзка със статистическата обработка на данните от анкетата въпросите в нея бяха обособени като *признаци резултати* и *признаци фактори*. Въпросите, с които се извличат данни за езиковите нагласи и за езиковото поведение на анкетираните, са характеризирани като *признаци резултати* (или още *зависими променливи*). Въпросите, с които се извличат данни за демографската принадлежност на анкетираните, са характеризирани като *признаци фактори,* (т.е. *независими променливи*).

Чрез статистически анализ за силата на връзката между двата типа признаци беше установено налице ли е и в каква степен обусловеност на отговорите в анкетата от демографските характеристики на респондентите. Силата на статистически значимата връзка между дадена социалнодемографска характеристика (признак фактор) и съответния отговор на анкетираните (признак резултат) се измерва чрез коефициента на Крамер (K), чиито стойности са между 0 и 1. Използвана е следната скала за сила на връзките: $K \leq 0{,}150$ – слаба (незначителна), $0{,}151 \leq K \leq 0{,}200$ – средна, $0{,}201 \leq K \leq 0{,}250$ – умерена, $0{,}251 \leq K \leq 0{,}300$ – умерено силна, $0{,}301 \leq K \leq 0{,}350$ – силна, $0{,}351 \leq K \leq 0{,}400$ – много силна, $K \leq 0{,}400$ – изключително силна.

Статистическата грешка на измерването е 3%.

2.7. Структура на въпросите в анкетата

Представянето на структурата на въпросите в анкетата е от важно значение за анализиране и интерпретиране на количествените

резултати от социологическото изследване. Въпросите в анкетата са от два формàта: с *избираем* и със *свободен отговор*. Въпросите с избираем отговор са структурирани с възможност за избор на един или повече отговори. При въпросите със свободен отговор анкетираният записва мнението си в свободна форма.

Второто много важно деление на въпросите е от гледна точка на статистическата им обработка. Във връзка с това при разработването на анкетата бяха обособени:

а) въпроси, при които се допуска избор на само един отговор;

б) въпроси с посочване на повече от един отговор.

Повечето въпроси с избираем отговор са конструирани с избор на само един отговор. Всеки такъв отговор е отделна променлива при статистическата обработка и анализа на данните. Въпроси, при които може да се посочи повече от един отговор, са повечето въпроси със свободен отговор и малка част от въпросите с избираем отговор. Всеки отговор на такъв въпрос е също отделна променлива.

От своя страна въпросите с избираем отговор се обособяват в следните типове, значими за статистическата им обработка, като е използвана класификацията на В. Гоев (Гоев 1996):

а) дихотомни въпроси (т.е. с два възможни отговора);

б) многовариантни въпроси – с възможност за избор между повече отговори;

в) въпроси по ликертова скала – формулирани са като оценка, с която анкетираният може да се съгласи (или да не се съгласи) в различна степен;

г) семантично диференциални въпроси – с избор на числова оценка по скала между две противоположни оценки (напр. по скала от 0 до 10);

д) въпроси за оценка на важността – отговорите показват степента важност на даден показател според анкетирания.

2.8. Обработка на емпиричните данни от анкетата

Първичната електронна обработка на данните беше извършена от Екзакта Рисърч Груп ООД, на която беше възложено провеждането на социологическата анкета, като са използвани стандартни програми (SPSS, както и EXEL). Анализът на емпиричните данни във връзка с установяването на статитстическата значимост между отговорите на респондентите (т.е. признаците резултати) и демографските им характеристики (т.е. признаците фактори) е представен в два самостоятелни доклада от социолозите гл. ас. д-р Ивайло Янков и гл. ас. д-р Борис Гюров, членове на научния екип по проекта. Тези доклади са част от документацията по проекта.

Лингвистичните анализи тук се основават на обработката на данните, направена Екзакта Рисърч Груп ООД, както и на двата аналитични доклада на колегите социолози.

ЧАСТ ВТОРА

Глава 3. Роля на кодификацията за поддържане и разгръщане на символните функции на книжовния език

Цел на кодификацията според теорията е да поддържа двете основни структурни характеристики на книжовния език – *гъвкава стабилност* и *интелектуализация.* Така кодификацията съдейства за ефективността и ефикасността на книжовния език като основно средство за обмен на информация в съвременните културни общества.

Постигането на посочената цел се осъществява с изпълнението на две основни задачи, свързани с оценката на: а) *иновациите* в устната книжовна реч и б) *архаизмите* в писмения кодифициран език. Тази цел на кодификацията произтича от първостепенната роля на комуникативната функция на всеки естествен език.

Наред с това обаче трябва да се отчита и фактът, че в книжовния език в сравнение с останалите форми на езика са много по-изразени и две други функции – *когнитивна* и *кумулативна.* В най-висока степен тези функции са разгърнати в *писмената форма* на стандарта. Тъкмо тези две функции, поддържани също и с посредничеството на кодификацията, правят писмения книжовен език вместилище за съхраняване и посредник за предаване на общностната памет в различните ѝ измерения. Затова без преувеличение писмената книжовна норма би могла да се определи като „хипернорма“, тъй като тя по необходимост се характеризира с известна системна редундантност, поддържана от кодификацията. Причината е, че кодификацията съдейства за привеждане в действие и за непрекъснато поддържане на символните функции на книжовния език (*обединяваща*, *разграничаваща*, *престижна*, *референтна* и *на участие*) и така се превръща в своеобразен инструмент за „остойностяване“ на кни-

жовния език от езиковата общност. В подкрепа на това виждане ще припомня наблюдението, че днес „хората искат повече от това езикът им [разбиран в стандартната му форма – бел. моя Р. С.] да бъде удобен за употреба, подреден и чист“ (Cooper, Fishman 1974: 23). Това обяснява защо в писмения книжовен език се съдържат факти от предишните му състояния, т.е. от предишни норми, към някои от които носителите на езика са особено ревниви.

Това разбиране за функциите на кодификацията обяснява защо смятам за повърхностно и необосновано виждането, че основна цел на кодификацията е единствено да привежда кодифицираната норма в съответствие с устната книжовна практика – при това умозрително, при отчитането повече на вътрешноезикови критерии или пък основно върху данни от корпуси. Непродуктивността на подобен подход се корени най-вече във факта, че всяка научна парадигма страда от ограниченост, доколкото, за да изгради своя конструкт, поставя акцент върху едни за сметка на други свойства на изследвания обект. В този смисъл прилагането на интердисциплинарен подход, основан на ясно дефинирани процедури, е особено належащо, когато едно или друго кодификационно решение, базирано върху теорията, засяга цялата езикова общност, а отношението на тази общност към взетите решения е ключов фактор за резултатността им, а оттам – и за стабилността на книжовния език като цяло. Така изследването на езиковите нагласи се превръща в една от основните задачи на кодификацията, разбирана като непрекъснат и продължаващ процес.

3.1. Важност на функциите на книжовния език според мнението на анкетираните

Както вече изтъкнах, кодификацията е насочена към поддържане освен на комуникативната и на символните функции на книжовния език, чийто индикатор според теорията са езиковите нагла-

си. Това означава, че данните от представителна социологическата анкета за езиковите нагласи могат да послужат и за характеристика на състоянието на кодификацията на писмения книжовен български език в момента. От друга страна, в по-нататъшното изложение ще посоча конкретни кодификаторски решения, поддържащи според мен една или друга символна функция, за да се опитам да представя взаимодействието между а) символните функции на книжовния език, б) езиковите нагласи и в) кодификацията.

Във връзка с това най-напред ще анализирам отговорите на Въпрос 2. от анкетата във връзка с ролята на кодификацията днес за йерархизиране на символните функции на книжовния български език.

При обяснението на отговорите на всеки от въпросите в работата по-нататък се представя: а) видът на въпроса с оглед на статистическата му обработка и б) изследователската хипотеза, която проверява даденият въпрос.

Ето и самия въпрос:

Въпрос 2. Доколко важни са според Вас следните функции на писмения книжовен български език?

(Отговор на всеки ред, отговорите се четат)

1. …… Много важни
2. …… Донякъде важни
3. …… Изобщо не са важни
4. …… Не мога да преценя

	❶	❷	❸	❹
1. Да задава системата от задължителни писмени правила				
2. Да служи като средство за комуникация				
3. Да служи като средство за интеграция				
4. Да служи като средство за разграничаване на грамотните от неграмотните хора				
5. Да помага за запазване на националната ни културна идентичност				

Този въпрос е *качествен признак резултат* и е с *избираем отговор*; той служи за *измерване на важността,* а отговорите се избират по *ликертова скала* при всяко твърдение (т.е. всяко твърдение е отделен *признак резултат*).

С отговорите се проверява хипотезата, че най-важната роля на книжовния език е поддържането на общностната (националната) идентичност, т.е. *разграничаващата му символна функция.*

Всяко от изброените 5 твърдения представя различни аспекти на ролята на писмения книжовен български език в обществената комуникация. Формулирано е така, че чрез него да може да се измерва една езикова нагласа. Целта е да се извлече информация: а) за знака на нагласите, т.е. *положителни*, *отрицателни* или *неутрални,* както и б) за представеността на отделните нагласи в рамките на положителната нагласа (*лоялност, гордост, осъзнаване на нормата, желание за участие*).

В Графика 1. представям най-напред корелацията между твърденията при отговорите на въпроса, езиковите нагласи и функциите на книжовния език.

Графика 1.

Твърдение при отговорите на Въпрос 2. от анкетата	**Нагласа**	**Функция**
1. Да задава системата от задължителни писмени правила	Осъзнаване на нормата	Символна - *Референтна* (*еталонна*)
2. Да служи като средство за комуникация	Инструментална (за постигане на цел)	Несимволна - *Инструментална*
3. Да служи като средство за интеграция	Езикова лоялност	Символна - *Обединяваща*

4. Да служи като средство за разграничаване на грамотните от неграмотните хора	Гордост от владеене на нормата	Символна - *Престижна*
5. Да помага за запазване на националната ни културна идентичност	Езикова лоялност	Символна - *Разграничаваща*

Нагласи към писмения книжовен език – положителни, отрицателни, неутрални

Най-напред ще коментирам знака на нагласите: *положителни*, *отрицателни* и *неутрални,* според общото разпределение на отговорите по скалата: *много важни – донякъде важни – изобщо не са важни – не мога да преценя.*

Първо ще разгледам разпределението на отговора *не мога да преценя* (представен в Колона 5 на Графика 2. по-долу), който интерпретирам като *неутрална нагласа.*

Както ясно личи от Графика 2., най-висок е делът на хората (10.3%) без мнение за важността на книжовния български език „като средство за интеграция“, т.е. всеки десети анкетиран не проявява чувствителност към *обединяващата символна функция* на книжовния ни език.

Графика 2.

	2_1. Да задава системата от задължителни писмени правила				общо
	Много важни	Донякъде важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя	
Общо	79.4%	13.5%	1.0%	**6.1%**	100,0%
	2_2. Да служи като средство за комуникация				
	Много важни	Донякъде важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя	общо
Общо	85.9%	10.0%	0.8%	**3.3%**	100,0%

	2_3. Да служи като средство за интеграция				
	Много важни	Донякъде важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя	общо
Общо	68.5%	18.7%	2.5%	**10.3%**	100,0%
	2_4. Да служи като средство за разграничаване на грамотните от неграмотните хора				
	Много важни	Донякъде важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя	общо
Общо	72.8%	19.3%	2.7%	**5.2%**	100,0%
	2_5. Да помага за запазване на националната ни културна идентичност				
	Много важни	Донякъде важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя	общо
Общо	87.2%	7.6%	1,1%	**4.1%**	100.0%

Най-малко са хората без мнение за важността на книжовния български език „като средство за комуникация“ – едва 3.3% от всички анкетирани, което е на границата на статистическата грешка на изследването (3%).

Между тях се разполага групата на респондентите (6.1%), които нямат отношение към *еталонната* функция на книжовния език, а непосредствено след тях – групата на онези 5.2%, за които е безотносителна *престижната* му функция. Без мнение относно *разграничаващата функция* на книжовния език са едва 4.1% от анкетираните.

Прегледът на данните дава възможност за съставяне на обобщен профил на респондентите с неутрална нагласа при всички твърдения във Въпрос 2. във връзка с демографските променливи, които обуславят отговора *не мога да преценя*. Профилът им изглежда по следния начин. Най-често без мнение за функциите на книжовния

език са следните групи анкетирани: самоопределилите се че „живеят в мизерия“ (при признака фактор *материален статус*); посочилите, че тяхното образование и образованието и на родителите им е *основно* и *по-ниско от основното* (при признака фактор *образование*); анкетираните, заявили, че са с първи език, различен от българския (при признака фактор *етнос*), хората, заявили че са безработни или са с частична заетост (при признака фактор *трудова активност*).

Би могло да се обобщи при това, че зад избралите отговор *не мога да преценя* стои групата на онези български граждани, за които светът на думите е най-вече устен и „официалният или всеки друг писмен език са без значение освен като непрекъснато напомняне, че са лишени от знания и власт“ (Хобсбом 1996: 124).

По-нататък ще бъде представен обликът на хората с категорично заявена *отрицателна нагласа* към важността на формулираните във Въпрос 2. пет функции на книжовния език. Тази нагласа се измерва с избирането на отговора *изобщо не са важни* (вж. разпределението на избора в Колона 3). Като цяло този дял е много нисък, доколкото се движи в границите 0.8% – 2.7%. Това обезсмисля по-нататъшен анализ на отговорите при отделните твърдения, тъй като изборът на коментирания отговор е в рамките на статистическата грешка на изследването (3%).

Делът на анкетираните с *положителна нагласа* към важността на писмения български книжовен език личи от избирането на отговорите *много важни* и *донякъде важни* при всяко от предложените в анкетата твърдения. Отговор *много важни* отчетливо доминира над отговор *донякъде важни* (както и над останалите два отговора – *изобщо не са важни* и *не мога да преценя*). Делът на хората, предпочели отговор *много важни* при всяка една от изброените функции на писмения книжовен език, се движи в границите между 87.2% и 68.5%.

Ако се обединят отговорите от колони 1 и 2 на Графика 2. въз основа на признака *важни функции*, ще се получи разпределението на положителните нагласи и във основа на корелацията *нагласа – символна функция* ще може да се изведе степента на важност на функциите на писмения български книжовен език в низходящ ред според мнението на анкетираните:

- общо 95.9% от анкетираните са с *инструментална* нагласа, т.е. важна за тях е *комуникативната* (инструменталната) функция;
- общо 94.8% от анкетираните са с нагласа *езикова лоялност* като индикатор за важността на *разграничаващата* символна функция;
- общо 92.9% от анкетираните са с нагласа *осъзнаване на нормата* като индикатор за важността на *референтната* символна функция;
- общо 92.1% от анкетираните са с нагласа *гордост* като индикатор за важността на *престижната* символна функция;
- общо 87.2% от анкетираните са с нагласа *езикова лоялност* като индикатор за важността на *обединяващата* символна функция.

Според представените данни от оценките на анкетираните всички символни функции на писмения книжовен български език са развити във висока степен и имат същата тежест, както и примарната за всеки естествен език инструментална (комуникативна) функция.

По-нататък ще дам по-детайлна характеристика на отговорите в обхвата на *положителните нагласи* във връзка с конкретните езикови нагласи, за да се изведе йерархията им според оценките на анкетираните.

3.2. Езиковите нагласи и ролята на кодификацията за поддържането им

Според данните от анкетата две езикови нагласи са застъпени в еднаква степен – *инструменталната нагласа* и нагласата *езикова лоялност*.

Инструментална нагласа

Оценката на важността на книжовния писмен български език като средство за комуникация беше включена в анкетата с оглед най-вече на съпоставката между *инструменталната функция* и различните прояви на *символната функция* на писмения български книжовен език.

При *инструменталната езикова нагласа* е налице умерена свързаност на отговорите с признаците фактори *жизнен стандарт* и *етническа принадлежност* на респондентите. Прави впечатление, че с намаляването на жизнения стандарт се наблюдава и отчетлив спад на инструменталната нагласа. Сред посочилите, че *живеят в мизерия*, тази нагласа към писмения книжовен език е най-слабо изразена. Това означава, че за тази група хора писаното слово не е от особено значение при комуникацията. Би могло да се предполага, че става въпрос по-скоро за пасивни носители на писмената норма, които най-вероятно използват езика основно в устната му форма (без да можем да твърдим какъв е характерът ѝ и доколко книжовните норми намират представеност в устните изказвания на тези респонденти).

Що се отнася до етническата принадлежност на анкетираните, самоопределилите се като *българин* и *друг етнос* споделят инструменталната нагласа към писмения книжовен език в много висока степен за разлика от заявилите се като *турчин*. Едва 45.0% от тези респонденти смятат комуникативната функция на писмения книжо-

вен български език за *много важна*, а повече от 1/5 са без мнение, което води до допускането, че основно средство за комуникация при значителна част от тази група е първият им език в неофициална среда. Когато използват българския език, това става най-вероятно предимно в устната му форма и в ситуации на официално общуване или в ситуации, в които тези анкетирани са пасивни реципиенти на стандарта (като слушатели, четящи или зрители).

Не е необходимо да се спирам на ролята на кодификацията за поддържане на инструменталната функция на книжовния език, доколкото тази функция е примарна за езика и поддържането ѝ от кодификацията е извън съмнение.

Нагласа езикова лоялност

По-нататък ще анализирам по-обстойно нагласата *езикова лоялност* според данните от отговорите на Въпрос 2. в анкетата. Тази нагласа се измерва с две от твърденията. Според едното „писменият книжовен български език“ „служи като средство за интеграция“, а според другото – „помага за запазване на националната ни културна идентичност“. Включването на тези твърдения във въпроса е въз основа на теорията (вж. Garvin 1993), където се посочва, че нагласата *езикова лоялност* е показател за представеност на две символни функции на книжовния език: *обединяващата* и *разграничаващата.*

Езикова лоялност и разграничаваща функция на стандарта

Съпоставката на отговорите по скалата „много важно“ сочи, че анкетираните с нагласа *езикова лоялност* поставят акцент върху *разграничаващата функция* на българския книжовен език. 87.2% от анкетираните избират отговора *много важно* при твърдението, че писменият книжовен български език „**помага за запазване на националната ни културна идентичност“**. Важно е да се изтъкне при това, че това е най-високата стойност на избора на коментирания отговор в сравнение с останалите посочени функции на книжовния език във въпроса.

Посочените високи стойности на избора на коментираното твърдение като степен за проявата на нагласата езикова *лоялност* при разграничаващата функция на книжовния език се повтарят и при избора на още един отговор в анкетата. Това е изборът на твърдението във Въпрос 21.2., който е показан, по-долу на Таблица 3.:

Графика 3.

Въпрос 21.2.

С кои от следните твърдения сте съгласни и с кои – не?	Съгласен съм	Не съм съгласен	Не мога да преценя (без отговор)
21.2. Езикът е основното средство за съхраняване и предаване на културното наследство	90.4%	2.7%	6.9%

Близките стойности на отговорите *много важно* при твърдението, че книжовният език **„помага за запазване на националната ни културна идентичност“** (във Въпрос 2.), и на *съгласен съм* при твърдението, че езикът е **„основното средство за съхраняване и предаване на културното наследство“** (във Въпрос 21.2.), говорят за устойчивостта на нагласата *лоялност* във връзка с разграничаващата символна функция на книжовния език ни език днес (вж. по-нататък). (С включването на две твърдения, които по смисъл са идентични, но на различни места в анкетата се цели да се намалят до минимум на случайните, както и на социално приемливите отговори, с което се повишава валидността на данните, а оттам – и надеждността на анализа.)

Езикова лоялност и обединяваща функция на стандарта

Обединяващата символна функция на книжовния език, дефинирана в анкетата с твърдението, че стандартът **„служи като средство за интеграция“** е посочена като *много важна* от 68.5% от анкетираните. В сравнение с избора на отговора *много важна* при ос-

таналите функции на книжовния език това са отговорите с най-нисък дял. В същото време ще припомня, че тъкмо при оценяването на важността на тази роля на писмения стандарт е и най-висок делът на избралите отговор н*е мога да преценя,* привлякъл над 1/10 от всички анкетирани. Данните неоднозначно свидетелстват, че интегриращата функция на стандарта се осъзнава в значително по-ниска степен от разграничаващата му роля от днешните български граждани.

Йерархия на раззграничаващата и обединяващата функция на стандарта

Общото дялово разпределение на отговорите говори недвусмислено, че анкетираните с нагласа *езикова лоялност* поставят двете символни функции на писмения книжовен български език, с които е свързана тази нагласа, в отчетлива йерархия.

Какво може да е обяснението, че днес езиковата лоялност гравитира отчетливо около разграничаващата символна функция на писмения стандарт?

Причините за отчетената йерархия на символните функции, чийто индикатор е нагласата езикова лоялност, могат да се потърсят в контекста на значими за 21. в. обществени явления.

От една страна, това е глобализацията, която неизбежно поражда обратната реакция на сепаратизъм в днешните европейски общества. Брекзит и опитът за обособяването на Каталуния в държава са симптоматични явления от последните години. Що се отнася до днешното българско общество, може да се предполага, че това езиковата политика на Европейския съюз, основана върху принципите *мултикултурност* и *многоезичие,* както и статутът на книжовния български език като официален за ЕС (от 2007 г.) съдействат за разгръщане тъкмо на *разграничаваща функция* на българския книжовен език. Статутът на *кирилицата* като официална азбука в ЕС пък несъмнено води и до още по-силно издигане на престижа ѝ. Посочените два факта съдействат за задълбочаване на разграничаващата функция на българския книжовен език. Красноречив пример за това е и гражданската инициатива „За българска кирилица“, стартирала

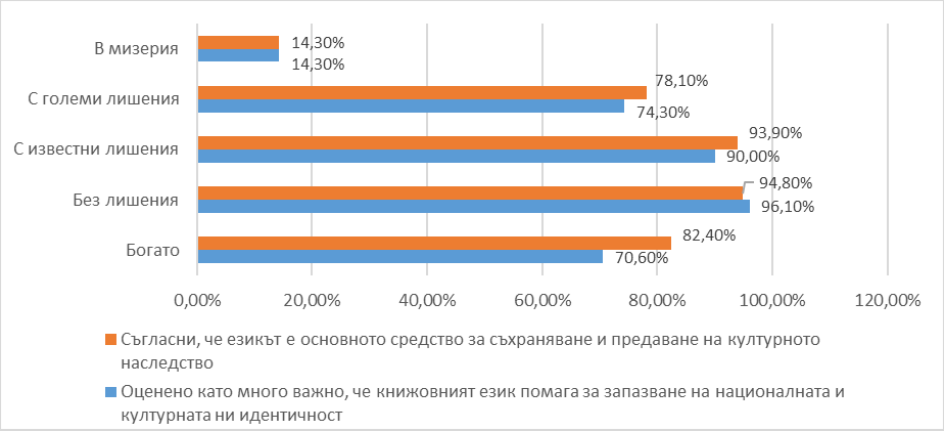
през 2014 г.[5] и настояваща за стандартизиране на българското графично пространство и за изтласкване на руската кирилица от него.

Анализът на разпределението на отговорите, отразяващи езиковата лоялност на респондентите при Въпрос 2. и Въпрос 21.1., като ориентирана много повече към *разграничаващата символна функция*, сочи, че е налице статистическа връзка с девет от наблюдаваните общо 11 признаци фактори.

Най-отчетлива е тази връзка (*умерено силна*) с променливите *жизнен стандарт* и *образование*. Представеността на езиковата лоялност като индикатор на *разграничаващата* символна функция намалява с падането на жизнения стандарт и на образованието на респондентите (вж. Графика 4. и Графика 5).

Графика 4.

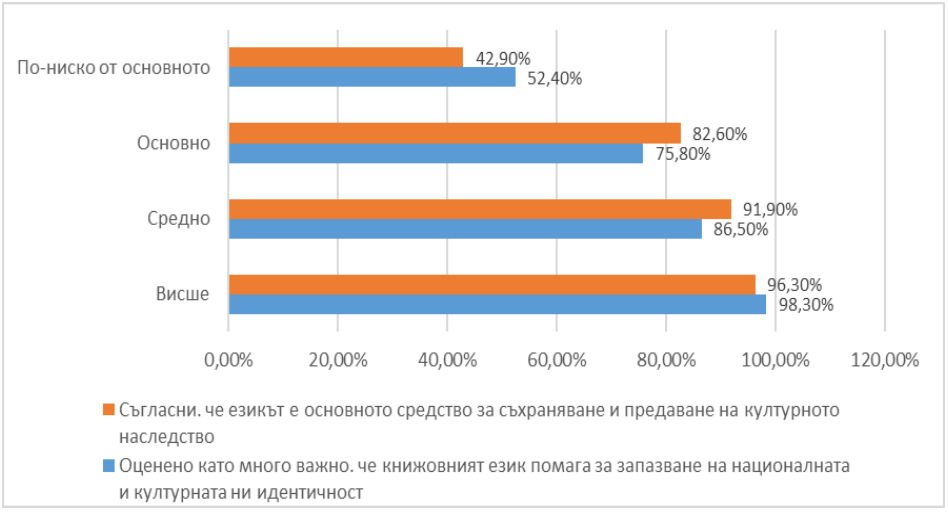
Дялово разпределение в % на отговорите на твърденията във Въпрос 2.5. и 21.2. в анкетата, свързани с разграничаващата функция на книжовния език според признака фактор *жизнен стандарт*

[5] Вж. повече на http://cyrillic.bg/manifest/.

Графика 5.

Дялово разпределение в % на отговорите на твърденията във Въпрос 2.5. и 21.2. в анкетата, свързани с разграничаващата функция на книжовния език според признака фактор *образование*

Сравнението на двете графики по-горе прави отчетливи няколко явления. При признака фактор *образование*, според който респондентите са разпределени в 4 категории, личи отчетливо *правата зависимост* между избора на двата отговора и степента на образование – с намаляване на образованието намалява и изборът отговорите в графиката.

При признака фактор *жизнен стандарт* пък, според който респондентите са разпределени в 5 категории, тази зависимост също е налице, ако изключим групата на посочилите, че живеят *богато*. Най-много са избирани двата коментирани отговора в групите на самоопределилите се, че живеят *без лишения* и след това в групата на посочилите, че *живеят с известни лишения,* след тях се нарежда групата респондентите, които смятат, че живеят *в големи лишения*. Най-слабо избират отговорите, свързани с нагласата *езикова лоялност* при разграничаващата символна функция на книжовния език,

посочилите, че живеят в *мизерия*. Прави впечатление още, че хората в последната коментирана група избират двата посочени отговора между 5 и 6 пъти по-малко отколкото респондентите в останалите категории, обособени по признака фактор *жизнен стандарт*.

Ако пък сравним двете категории респонденти в дъното при всеки един от двата признака фактори (хората с по-ниско от основното образование и живеещите в мизерия), ще видим, в групата на живеещите в мизерия коментираните отговори са над три пъти порядко избирани отколкото в групата на хората с по-ниско от основното образование. Този факт е в основата на важния извод, че мизерията е най-отчуждаващият фактор в рамката на езиковата общност, повече отколкото ниското образование.

Обратно, ако се сравнят категориите респонденти във високия сегмент на образователната скала и при материално осигурените, личи отчетливо, че нагласата *езикова лоялност* е най-силно изразена при тях. Смятам още, че тя е застъпена и в двата си аспекта – емоционален и прагматичен.

Въздействие на кодификацията върху разграничаващата символна функция

По-нататък ще се опитам да дам отговор как *кодификацията* е съдействала за поддържането и разгръщането на *разграничаващата символна функция* на книжовния ни език във връзка с постулата ми в тази работа за тясна обвързаност на кодификацията с разгръщането на символните функции на книжовния език.

През целия 20. в. кодификацията е особено активна в двете си фази – *описателна* и *оценъчна*, предшестващи етапа на *същинска кодификация* в речниците и граматиките. Инструмент за въздействие от страна на езиковедите върху езиковите нагласи на носителите на книжовния език е основно жанрът на езиковата бележка в специализирани списания и предавания по националното радио и нацио-

налната телевизия. След създаването на Службата за езикови справки и консултации на Института за български език през 1951 г. се установява още един много важен канал за въздействие, в който обаче инициативата е от страна на потребителите, а не на езиковедите.

Към преките резултати от процесите на кодификация, насочени към поддържането и изтъкването на разграничаващата функция на книжовния ни език, може да се посочат редица примери от различни равнища на книжовноезиковата система.

Несъмнено тук трябва да се отнесат резултатите от процесите на: а) *фонетична* и *морфологична адаптация* на редица заемки; б) *побългаряване* на интернационална лексика чрез инструмента *калкиране*; в) налагане на *български словообразувателни суфикси*; г) *извеждане* извън обхвата на книжовния език на чужда лексика (основно турцизми и русизми). Ще илюстрирам накратко конкретните прояви на всеки един от посочените процеси.

Процесът на *фонетична адаптация* в кодификаторската практика, продължил през целия 20. в., засяга основно руските заемки. Илюстрация на този процес е например утвърждаването на форми като *възмездие, възхищение, забрава*, *кръжок, закусвалня, превърат, повърат* и редица др. Принципът за *морфологична адаптация* по род според формалния завършек на заемките се прилага последователно в първите научни граматики на българския език от средата на миналия век и засяга основно кодификацията на интернационализмите (срв. постепенното утвърждаване на формите *адрес, анализ, генезис, метод*, *проблем*, *синтез*, *флот* и др. вм. *адреса, анализа, генеза, метода, проблема, синтеза, флота*). Резултатът и при двата посочени процеса е по-висока степен на унифицираност на лексиката по пътя на следване на системните особености на книжовния език. Така унификацията на книжовноезиковите средствата с инструментите на *своето* в езика несъмнено съдейства в посока на

задълбочаване на разграничаващата символна функция в общностноезиков план.

Важно е да се посочи също, че в резултат от прилагането на инструмента *калкиране* за побългаряване на западноевропеизмите се стига не толкова до извеждането на чуждите думи (в огромната им част интернационализми) извън границите на книжовния български език, а до възникването на нови синонимни редици от *родна – чужда дума*. Заемката става стимул за изковаване на българското ѝ съответствие (срв. напр. *интервенция* и *намеса, реалност* и *действителност, прогрес* и *напредък, индекс* и *показалец, кардинален* и *главен, кондензиран* и *сгъстен, материален* и *веществен, мина* и *рудник* и още мн. др.) (вж. Станчева 2008; 2020). Предлагането на калки от езиковедите ни от първото поколение е свидетелсто за ярка проява на нагласата езикова лоялност най-вече в средите на професионално ангажираните с езика. Чрез калките всъщност езиковедите съдействат за подсилване на разграничаващата символна функция на книжовния ни език. Възприемането им в публичната комуникация пък говори за представеността на нагласата езикова лоялност и в общностен аспект. Даването на предимство на своето пред чуждото дава основание да се предположи, че езиковата лоялност се проявява предимно в емоционален план.

Наред с това обаче процесът на засилена интернационализация през целия 20 в. несъмнено би могъл да се окачествти като нарастваща представеност и на нагласата *желание за участие*. Както посочва Пол Гарвин: „По отношение на езика желанието за участие предполага възможността за езикова промяна: в много езикови общности въвеждането на модерни културни елементи предполага използването на единици от друг език“ (Garvin 1993: 51). Ще добавя, че коментираната езикова нагласа има ясно изразен колективен ха-

рактер, доколкото езиковата критика срещу употребата на чужди думи интернационализми също е много активна през този период. Нагласата *желание за участие* корелира със символната функция на стандарта *за участие*. В дефиницията на П. Гарвин тази функция означава осигурена от книжовния език възможност на езиковата общност „да участва пълноценно чрез собствения си език в развитието на всички аспекти на съвременния живот […], без да се налага да прибягва до друг език“ (Garvin, 1993: 51).

Резултатите от процесите на интернационализация през целия 20. век и първите десетилетия на 21. век и отношението на кодификацията към тях ми дават основание за още един извод по отношение на представеността на езиковите нагласи. Прави впечатление, че коментираната практика на калкиране е особено активна до средата на миналия век. Като неин резултат в езика се запазват синонимни редове от чужда и родна дума. Това означава, че нагласите *езикова лоялност* и *желание за участие* през този период са балансирано представени в езиковата общност. Процесът на глобализация обаче, характерен за последните десетилетия, води до това, че днес интернационализацията на лексиката се съпътства единствено от графична (кирилизация) и морфологична адаптация на заемките като проява на нагласата езикова лоялност, но вече повече в нейния прагматичен аспект. Калкирането на интернационализмите като кодификаторска практика е почти изоставено. Това означава в моето виждане, че нагласата *желание за участие* днес взема превес над нагласата *езикова лоялност* при оценката на интернационализмите от последните десетилетия.

Третия процес, който свързвам с поддържането от кодификацията на разграничаващата символна функция, се наблюдава в границите на книжовното словообразуване. Откриваме го в препо-

ръчването на *-ува-* (вм. *-ова-*), *-ичен* (вм. *-ически*), *-не* (вм. *-ние*). Този процес в кодификацията стартира още в началото на миналия век и е активен през целия 20. в. И тук в повечето случаи се наблюдава специализация или семантично разграничение на двойките форми (срв. напр. *образ**ова**м* и *образ**ува**м*, *образ**ова**ние* и *образ**ува**ние*, *посвеще**ние*** и *посвещава**не***, *извлече**ние*** и *извлича**не*** и др). В резултат от него редица словообразователни двойки постепенно се специализират регистрово, а впоследствие част от тях се обособяват и като отделни лексикални единици. Така всъщност се дава тласък на *интелектуализацията* на книжовния език като основна негова структурна черта. Т.е. стремежът да се съдейства чрез кодификацията в посока на разгръщане на разграничаващата символна функция дава и още един съществен резултат – все по-ясно изразената интелектуализация на книжовния български език (основно в областта на лексиката).

Отчетлива тенденция в кодификаторската практика през целия 20 в. бележат и препоръките за извеждане от книжовна употреба на чужда лексика – основно турцизми (напр. *адет, зевзек, борч, хал* и др.). и русизми (напр. *сторонник, немедлено, осторожно, болшинство, одареност, полушарие* и др.). Успешността на тази кодификаторска практика е свидетелство за представеността на нагласата езикова лоялност – в емоционалния ѝ аспект. Охотното освобождаване на книжовния език от турцизмите и изтласкването им в разговорното и просторечното потвърждава наблюдението на Дж. Томас, че негацията към турцизмите се обвързва със спомена за чуждо политическо господство (вж. Thomas 1988: 109). Извеждането на русизми от книжовна употреба като още една проява на въздействието на кодификацията върху разграничаващата функция на стандарта също може да се окачествти проява на езикова лоялност в емоционален план. Би могло да се предположи, че зад тази нагласа прозира са-

мочувствието на езиковедите кодификатори, че книжовният ни език е пряк наследник на първия славянски книжовен език и притежава потенциал да се обогатява със собствени книжовни ресурси.

Всички приведени дотук факти от процесите на кодификация дават основание да се изтъкне значимостта ѝ за поддържане на *разграничаващата символна функция* на книжовния език като *доминираща* измежду останалите символни функции през миналия век. Затова и смятам, че кодификацията определено е повлияла върху разгръщането на езиковата нагласа *лоялност,* а оттам и в посока на утвърждаване на разграничаващата символна функция на писмения стандарт като първостепенна.

Езикова лоялност и обединяваща функция на стандарта

Според данните от коментирания 2. Въпрос от анкетата *езиковата лоялност* на днешните българи е доста по-слабо изразена при *обединяващата функция* на писмения книжовен език. Само 2/3 от всички анкетирани определят тази роля на стандарта като *много важна.* Опитът да се очертае профилът на анкетираните, най-често посочвали, че българският книжовен език най-вече „служи като средство за интеграция“, води до наблюдението, че 2/3 от тях се определят като хора от *друг етнос* (т.е. не-българи, не-роми, не-турци), с висше образование, живеещи без лишения, от областен град, на възраст 50 – 59 г.

Струва си да се коментира защо респондентите, заявили, че са от „друг етнос“, доминират отчетливо сред посочилите като много важна *интеграционната функция* на писмения книжовен език. По всяка вероятност за българските граждани от *друг етнос* писменият книжовен български език като официален е от ключово значение за редица аспекти на интеграцията им. Смятам, че езиковата им лоялност в посока на интеграционната роля на книжовния език е застъ-

пена в *прагматичния* ѝ аспект (вж. Garvin, цит. съч.), доколкото тези респонденти осъзнават, че не толкова българското гражданство, а тъкмо владеенето на стандарта в достатъчна степен ще им осигури действителна равнопоставеност. Би могло да се добави още, че тези български граждани не представляват компактни групи, в които могат да използват първия си език. Това, смятам, е още една причина да изтъкват обединяващата роля на писмения български книжовен език и да я поставят пред разграничаващата.

За разлика от тях обаче доста по-малко от останалите анкетирани, заявили се като не-българи, т.е. носители на първи език, различен от българския, споделят мнението, че интегративната функция на писмения книжовен език е много важна – това са едва 36.7% от турците и 44.4% от ромите.

Защо според анкетата респондентите, заявили се като „не-българин“ оформят двата полюса в мненията за важността на обединяващата символна функция на писмения книжовен български днес? Може да се предположи, че книжовният език в писмената му форма днес има по-скоро разграничаваща, отколкото обединяваща роля за респондентите, самоопределили се като „турци“ и „роми“. За разлика от останалите „не-българи“ тези анкетирани живеят в субобщности, в които официалният език най-вероятно не е доминиращ в ежедневното им общуване.

Защо според българските граждани като цяло днес обединяващата функция на писмения книжовен език се оказва най-рядко посочвана като *много важна* измежду останалите функции на писмения книжовен език? Това положение на нещата може да има и исторически, и социални измерения. То несъмнено е последица от факта, че обединяващата символна функция на книжовния език днес не е толкова осезаема за носителите на езика, колкото е била в на-

чалните етапи на формиране и изграждане на новобългарския книжовен език през Възраждането. Тогава в него протичат основно процеси на *унификация*. А в общия книжовен език книжовниците през Възраждането виждат мощно обединително средство, което мобилизира усилията на българите по пътя им към възстановяването на държавността. Когато дължавността става факт, а българският език – официален, на преден план излиза не обединяващата, а разграничаващата му символна функция.

Анализът на отговорите, свързани с *обединяващата символна функция*, сочи, че е налице умерена свързаност с променливите *жизнен стандарт* и *образование* на респондентите.

Показателно е, че заявилите, че *живеят в мизерия*, изразяват основно *неутрална,* доста по-рядко *отрицателна* и никак *положителна* нагласа спрямо обединяващата функция на писмения книжовен език, формулирана в анализирания Въпрос 2. (вж. Графика 6.)

Отговорите на тези респонденти поставят под въпрос степента на владеене на писмения стандарт не само активно (като създаване на писмени текстове на книжовен език), но и пасивно (като четене и слушане) и извеждат по-важния въпрос – за изключването на тази група от официалното общуване, където господства стандартът в писмената му форма.

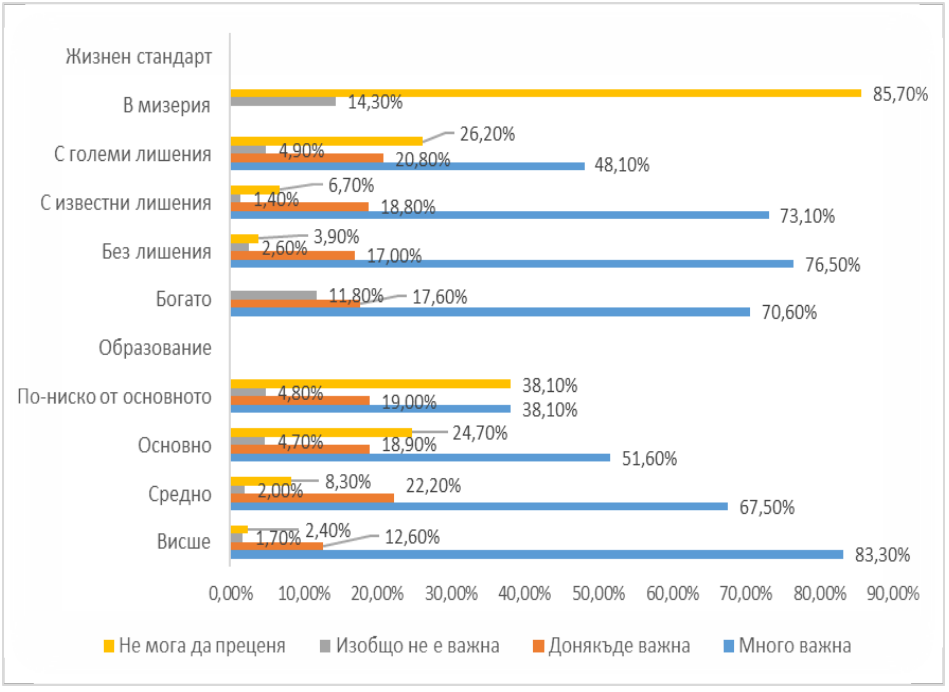
С понижаването на образованието намалява отчетливо и положителната нагласа спрямо тази символна функция на писмения книжовен език, като при респондентите с образование, по-ниско от основното, отчетливо расте делът на неутралната нагласа. Ако сравним обаче отговорите на двете коментирани демографски групи, ясно личи, че ниският материален статус се оказва много по-отчуждаващ от стандарта фактор отколкото ниското образование. Асоциирането на стандарта с официалните сфери на общуване и с властта из-

общо поражда единствено безразличие и негативизъм към книжовния език.

Ако се сравнят отговорите на респондентите от двете коментирани демографски групи (определили, че *живеят в мизерия* и с образование, *по-ниско от основното*) при отчитането от тях на двете символни функции – разграничаваща и обединяваща (срв. Графики 4. – 6.), ясно личи, че двете демографски групи отдават превес на *разграничаващата функция*.

Графика 6.

Важност на *обединяващата функция* на книжовния език според факторите *образование* и *жизнен стандарт*

Те обаче изцяло (при живеещите в мизерия) и почти изцяло (при хората без образование) игнорират обединяващата функция на

стандарта. Тези данни определено насочват към извода, че днес кодифицираният писмен български книжовен език в представите на анкетираните от тези групи се възприема не толкова като обединяващ, колкото като разграничителен маркер вътре в езиковата общност като цяло.

Въздействие на кодификацията върху обединяващата символна функция

По-нататък ще се опитам да очертая ролята на кодификацията за поддържане на обединяващата символна функция на писмения ни книжовен език днес. Смятам, че тя се изразява най-вече чрез използването на *инструмента на дублетността*. Като конкретни резултати от кодификацията в посока на поддържане на обединяващата символна функция на книжовния език може да се смятат редица дублети (и по *хоризонтала,* и по *вертикала*) (вж. Станчева 2018). Към първите можем да отнесем поддържането на *екави* и *якави* форми при ограничен брой лексеми от типа на *невяста* и *невеста, пряспа* и *преспа* и др., чрез което кодифицираната норма легитимира своеобразното примирие между двете големи групи от езиковата общност на изток и на запад от т.нар. *ятова граница*. Чрез този тип дублетност кодификацията се стреми да осигури единството на книжовния език чрез представянето му като „съкровищница“, побрала многобразието на живия език на цялата територия, на която той се говори.

От друга страна, за поддържане на обединяващата функция, но вече по *вертикала* (т.е. във времето) кодификацията запазва редица редундантни средства с висока честота в литературната ни класика (срв. напр. *нога* наред с *крак; мливар* наред с *мелничар*; *двама сина* наред с *двама синове*; *постлàх* и *постѐлих* и др. – вж. в ОПР 2012). Практиката на кодификацията за поддържане на редундантни средства в писмената норма с оглед подкрепата на обединяващата

символна функция на писмения книжовен език отчита, че хората в днешните езикови общности желаят езикът им да бъде „отражение на това, което са, както и на онова, което са били и което ще бъдат“ (Eastman 1983: 7). Ясно е при това, че наблюдаваната редундатност е резултат от противопоставянето *ретроспективност – перспективност* в кодифицирания писмен език, а не от неустановеността му. Непременно обаче трябва да се подчертае, че поддържането на дублетност по вертикала има и още един резултат – задълбочаване на интелектуализацията на писмения книжовен език. Достатъчно е да се припомни, че в отделните терминологични регистри (като област от кодифицираната норма) присъстват единици с висока степен на специализация, които обаче кодификацията е отстранила от неутралния регистър като архаични (такива са напр. лексемите с бележка *юр. – владение*, *владелец, приобретател* и др.).

Нагласа осъзнаване на нормата

С избора на отговора в анкетата, че книжовният български език **„задава системата от задължителни писмени правила“**, се измерва нагласата *осъзнаване на нормата* (Garvin 1993). Данните сочат, че тази нагласа е силно изразена сред днешните български граждани, доколкото 79.4% от тях оценяват като *много важна* посочената функция на стандарта да служи като еталон за езиковата употреба. Опитът да се направи профил на тези почти 4/5 от българските граждани изглежда така: това са хора най-вече с висше и със средно образование, работещи или учещи, живеещи без лишения.

Като цяло тази нагласа е хомогенно представена в извадката (т.е. липсва статистически значима свързаност на отговорите на анкетираните с някоя от демографските характеристики, обособени при изследването). Единствената демографска характеристика с умерена свързаност с изследвания факторен признак е *жизненият стан-*

дарт. Никой от посочилите, че живеят в мизерия респонденти, не е оценил референтната функция на писмения книжовен език като *много важна*, затова пък сред тази група отново отчетливо преобладава отговорът *не мога да преценя* (71.4%). Този резултат най-вероятно означава, че коментираната социална група не използва активно писмения книжовен български език и затова е с неутрална нагласа към еталонната му символна функция.

Роля на кодификацията за разгръщане на еталонната символна функция

Ролята на кодификацията за поддържане и укрепване на тази символна функция на писмения ни книжовен език трябва да се търси според мен най-вече в две посоки: а) *представеност* и б) *достъпност* на кодифициращите документи – речници и граматики с официален статут. Историята на кодификацията на писмените норми дава достатъчно факти да се твърди, че е налице стремеж към все по-пълно описание на кодифицираните писмени норми на българския книжовен език. Достатъчно е да се спомена академичната граматика в двете ѝ издания (вж. ГСБКЕ 1982–83; 1998), поредицата правописни речници от 1945 г. насам и особено трите академични правописни речника от 1983, 2002 и 2012 г. (ПРСБКЕ, НПР, ОПР), многотомният академичен тълковен речник (РБЕ), терминологичните речници, речниците на новите думи – всички те, разработвани в ИБЕ на БАН[6].

Все пак обаче днешната кодификация е в дълг пред езиковата общност, доколкото осезаемо личи липсата от единен електронен надежден ресурс за употреба на книжовния език. Осигуряването на по-широка достъпност на кодифициращите документи и представянето им във вид на електронни ресурси със свободен достъп трябва

[6] Вж. повече на https://ibl.bas.bg/struktura/.

да са приоритет сред основните задачи на кодифициращия орган в лицето на ИБЕ на БАН.

Нагласа гордост

Езиковата нагласа *гордост* в теорията корелира с *престижната символна функция на книжовния език*, разбирана като „ценност на езика за социално издигане“ (вж. Weinreich 1953). Тази нагласа притежава както *колективно*, така и *индивидуално* измерение (вж. Garvin, цит. съч.).

С предложеното в анкетата твърдение, че българският книжовен език днес в писмената му форма „**служи като средство за разграничаване на грамотните от неграмотните хора“** се измерва колективният обхват на езиковата нагласа *гордост*, т.е. доколко според анкетираните владеенето на книжовните норми дава преднина на индивида в социален план и го поставя по-високо в обществената йерархия.

Опитът да се направи профил на онези почти 3/4 от българските граждани, които придават особена важност на грамотността, би изглеждал така: това са хора, които определят етническата си принадлежност като *друг етнос* (94.7%) или *българин* (75.2%); *живеещи без лишения* (84.3%); от *областните центрове* (80.2%); *с висше образование* (82.7%); на възраст *над 50 г.* (75.7%); *учещи* (79.2%) или *работещи на пълна заетост* (73.7%).

Данните от представеността на тази нагласа отново сочат умерена свързаност с променливата *жизнен стандарт* на респондентите. От заявилите, че *живят в мизерия* респонденти, едва 14.3% са споделили, че тази функция е „донякъде важна“, докато останалите 85.7% от тази група са с неутрална нагласа (дали отговор „не мога да преценя“). Това отново ме кара да предполагам, че най-вероятно става въпрос за непознаване на писмения стандарт. За това

свидетелстват отговорите на писмения тест на респондентите от тази група при някои от правилата. Напр. при попълване на позициите в теста за писане на *пълен/кратък член,* употреба на *кой-/кого*-формите и на деепричастието – те са дали само грешни отговори, а като цяло общият резултат от теста на тези анкетирани е в рамките на обособената като „слаба група“.

Данните от анкетата водят към заключението, че днес като цяло грамотността продължава да бъде смятана като гаранция за социален успех (вж. подробно у Алексова, Тишева 2019). В представите на българите тя действа като онази „невидима ръка“, която има отношение и към достъпа до пазара на труда, и към достъпа до по-добро образование и към възможността за по-добър материален статус.

Роля на кодификацията за поддържане на престижната символна функция

Ще се опитам да обясня как кодификацията поддържа престижната символна функция на книжовния език. Смятам, че към формирането на нагласата *гордост* има отношение владеенето на редица книжовни правила. Тук според мен попадат най-вече граматични правила, при които от десетилетия има несъответствие между устната и писмената книжовна норма. В тези случаи кодификацията определено действа *ретроспективно* и *елитарно,* поддържайки писмената традиция (напр. такова е правилото за *кого*-формите). Тук несъмнено трябва да се посочи и нормата за писане на пълен и кратък член. Въведена за привеждане в действие на обединяващата символна функция на книжовния език (от Н. Рилски през 1835 г.) и насочена към формиране на нагласата *езикова лоялност* през Възраждането, днес владеенето ѝ се обвързва с *нагласата гордост*, което я превръща в една от манифестациите на престижната функция на писмения книжовен език. Към правилата, които карат днес бълга-

рина да се чувства *горд,* че ги владее, са и редица правила с метаезиков характер (напр. за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена, за слято, полуслято и разделно писане, както и правилата за пунктуация). Всички тези факти на кодификацията действат в посока на поддържането на престижността на книжовния език в езиковото съзнание.

3.3. Обобщение на взаимодействието между кодификацията и символните функции на книжовния език

1. Анализът на отговорите на Въпрос 2. от социологическата анкета за езиковите нагласи на българските граждани дава основание да се заключи, че сред анкетираните отчетливо преобладават положителните нагласи към писмения книжовен български език. Всички езикови нагласи: инструментална, лоялност, осъзнаване на книжовната норма и гордост са представени в много висока степен в българската езикова общност.

2. Разглеждането на езиковите нагласи като индикатор за представеността на функциите на книжовния език – инструментална (комуникативна) и символна (в различните ѝ прояви) – позволява да се направи изводът, че е налице висока консистентност между инструменталната (комуникативната) и символната функция на книжовния български език (в четирите ѝ разновидности: обединяваща, разграничаваща, референтна и престижна).

3. Прави впечатление, че при нагласата езикова лоялност анкетираните поставят акцент върху разграничаващата, а не толкова върху обединяващата функция на българския книжовен език. Това дава основание да се предполага, че днес писменият книжовен български език се възприема повече като разграничителен маркер – както в национален (спрямо общностите с друг етнически език), така и в социален план (вътре в рамките на българската езикова общност).

4. Социо-демографските характеристики с умерено въздействие върху коментираните езикови нагласи са основно жизненият стандарт, етническата принадлежност и образованието, като най-отчетливо върху езиковите нагласи при определяне на важността на функциите на книжовния език влияе факторът жизнен стандарт. За разлика от останалите респонденти живеещите в мизерия най-често проявяват неутрална нагласа към писмения книжовен език, изразяваща се в предпочитането на отговора „Не мога да преценя“. Изборът на този отговор при коментирания въпрос от анкетата според мен издава невъзможност за йерархизиране на функциите на стандарта поради непознаването му в достатъчна степен. Това създава отчужденост у тези респонденти от писмения книжовен български език, доколкото анкетираните от тази група възприемат стандарта и като маркер на власт, която нехае за тях.

5. Разбирането за кодификацията като основно средство за утвърждаването и поддържането на символните функции на книжовния език дава възможност да се изведат редица факти, които свидетелстват как кодификацията е съдействала и съдейства за поддържането на всяка от символните функции на езика. Въз основа на анализа на отговорите на Въпрос 2. и на Въпрос 21.1. може да се заключи, че съвременната кодификация действа в посока на поддържането и задълбочаването на всички символни функции на книжовния език, като най-отчетливо е въздействието ѝ върху две от тях – разграничаващата и еталонната.

Глава 4. Оценки за степента на задължителност на книжовните правила

Мненията на анкетираните за степента на задължителност на книжовните правила имат важно значение за кодификацията, доколкото дават ценна обратна връзка за степента на стандартизираност на днешния български книжовен език като цяло. От друга страна, те дават обратна връзка и за това в кои сфери и в какви ситуации анкетираните: а) са склонни да пренебрегват правилата му или б) отчитат неспазване на книжовнит правила. Въпросите от анкетата, с които се събират данни за това, са: 3, 4, 10, 11, 19, 21.3 (вж. Приложение. Анкетна карта). С тях се изследва мнението на респондентите за:

– степента на важност от познаване на писмените книжовни норми;

– степента на задължителност на писмените норми в различни области на общуването;

– степента на търпимост към правописните грешки на другите;

– задължителния характер на писмените норми в работна сфера;

– задължителността на писмените книжовни норми при превключване на графичния код;

– задължителността на книжовните граматични правила при устно общуване.

4.1. Оценки за степента на важност от познаване на писмените книжовни норми

Тази характеристика на кодификацията се измерва с Въпрос 3. от анкетата. Според начина на обработване на данните този въпрос е *качествен признак резултат* от формàта с *избираем отговор.* Типът на въпроса е *за оценка на важността*, измервана по *ликертова скала* (вж. Алексова и др. 2019). Така се регистрира различният интензитет на отношението на анкетираните.

Съдържанието на въпроса е с по-общ характер във връзка с кодификацията, тъй като изследва мнението на анкетираните доколко-

ко е важно да се познават писмените правила изобщо. Съотнася се с изведената в теорията езикова нагласа *осъзнаване на (книжовната) норма*.

С отговорите на този въпрос се проверява *хипотезата*, че познаването на правилата на писмения книжовен език се оценява предимно като много важно от езиковата общност като цяло (с преобладаване на отговори 1 и 2, които говорят за висока степен на представеност на езиковата нагласа *осъзнаване на (книжовната) норма*). Отговори 3 и 4 служат за измерване на *отрицателна нагласа* (с отсъствие на нагласата *осъзнаване на (книжовната) норма*), а с отговор 5 се измерва *неутрална езикова нагласа* по отношение на осъзнаването на книжовната норма.

Разбирането ми е, че високата степен на придържането към нагласата *осъзнаване на (книжовната) норма* говори за активно използване на писмения стандарт. То води до осъзнаване на необходимостта от правила, които да оптимизират писмената практика и да дават възможност на пишещите да постигат в най-висока степен комуникативните си цели. По-долу е представен самият въпрос.

Въпрос 3. Доколко важно е според Вас човек да познава правилата на писмения книжовен български език?

(Само 1 отговор)

1. …… Изключително важно
2. …… По-скоро е важно
3. …… По-скоро не е важно
4. …… Изобщо не е важно
5. …… Не мога да преценя

Анализ на отговорите

Най-напред ще коментирам знака на нагласите: *положителни, отрицателни* и *неутрални,* според разпределението на отговорите по скалата *изключително е важно – по-скоро е важно – по-скоро*

е неважно – изобщо не е важно – не мога да преценя.

По-горе беше посочено съотнасянето на всеки от отговорите с езиковите нагласи, които се измерват с този въпрос.

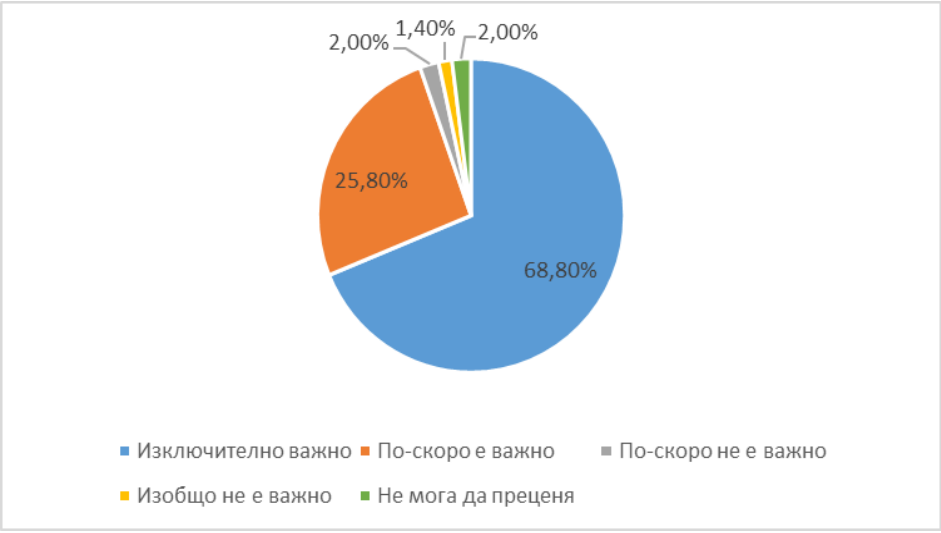
И тук, както и при други по-общи въпроси от анкетата (вж. по-горе анализа на Въпрос 2. за функциите на писмения стандарт) отговорите на респондентите се натрупват отчетливо при първите два отговора, което ясно свидетелства за високата представеност на нагласата *осъзнаване на нормата*. Общо над 9/10 (или 946 души от общо 1000) застъпват мнението, че познаването на писмените правила на стандартния език е важно, като над 2/3 от всички анкетирани му придават изключителна важност. Отрицателната нагласа в двете ѝ степени (*по-скоро не е важно* и *изобщо не е важно*) е изразена общо от едва 3.4% от анкетираните (т.е. 34 души от общо 1000), което е на границата на статистическата грешка на изследването от 3%. Прави впечатление още, че отговор *не мога да преценя* (като показател за неутрална нагласа по отношение на важността на правилата) почти не е избиран – само 2% от всички респонденти проявяват неутрална нагласа към важността да се познават правилата на стандарта.

Това означава, че като цяло българската езикова общност придава много висока стойност на познаването на кодифицираната писмена норма. Което пък от своя страна е индикация за високата степен на представеност на *еталонната символна функция* на книжовния български език днес.

Какво стои зад тези числа? Един по-внимателен прочит на разпределението на петте отговора по скалата с оглед на демографските характеристики на респондентите може да даде отговор на този въпрос.

Графика 7.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите за *важността* да се познават писмените правила на книжовния български език

По-нататък ще разгледам три демографски характеристики от общо 9, при които са регистрирани значими статистически връзки с отговорите на Въпрос 3 – *жизнен стандарт, образование* и *възраст.*

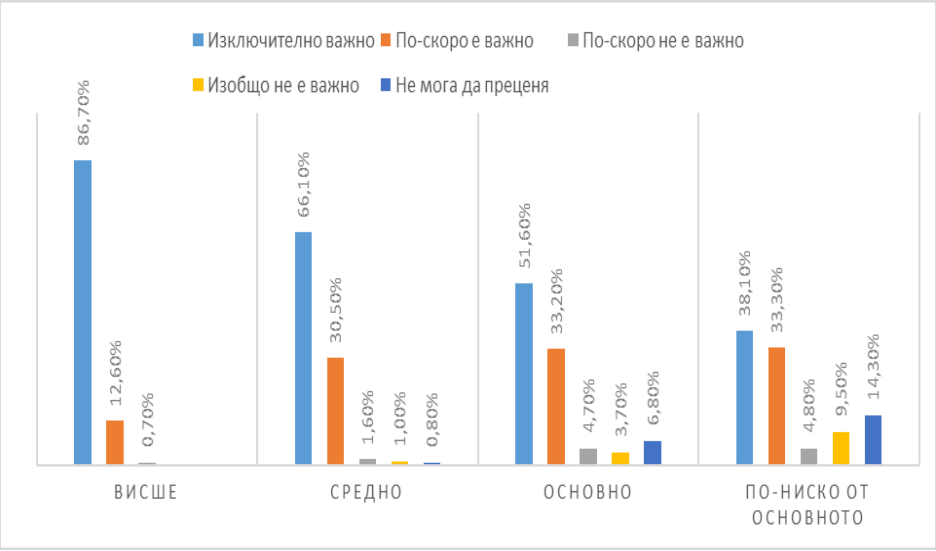
По признака *жизнен стандарт* се оказва, че близо половината от хората, посочили, че *живеят в мизерия,* са с неутрална нагласа за важността да се познават писмените книжовни правила. Почти 1/3 от тях пък игнорират тази важност, придържайки се към отрицателната нагласа. Много слабо изразена в тази група в сравнение с останалите е положителната нагласа към изследвания с въпроса признак резултат (важност от познаване на правилата).

Онова, което може да се предположи за тази група според преобладаващия в рамките ѝ отговор *не мога да преценя*, е, че хората в мизерия са далеч от писмения стандарт. Те най-вероятно не познават правилата му, а за общуването им на български език може да се предположи, че то протича предимно в устна и изключително рядко в писмена форма. В този смисъл тази група е изключена от социалната база на българския книжовен език днес. Високият дял на отрицателна нагласа към познаването на книжовните правила у тази демографска група пък говори за ниска мотивация в посока на овладяването им (вж. подробно у Алексова, Тишева 2019: 50 – 99). А това от своя страна още повече намалява шансовете на хората, самоопределили се, че живеят в мизерия, да се измъкнат от примката на крайната бедност.

Разпределението на отговорите на въпроса за важността да се познават правилата на писмения книжовен език по признака фактор *образование*, сочи, че хората с висше образование отчетливо се отличават от останалите групи респонденти в мнението си. Над 86.7% от тях смятат за *изключително важно* да се познават писмените правила. Както личи от графиката по-долу, у тази група анкетирани много слабо са изразени отрицателната и неутралната нагласа към изследвания с въпроса признак резултат, а присъстват само двете степени на положителната нагласа (доколкото отговорите, изразяващи отрицателна нагласа са в рамките на статистическата грешка на изследването от 3%). Като цяло с нарастването на образователната степен расте и делът на респондентите, придаващи изключително висока стойност на познаването на писмените книжовни правила.

Графика 8.

Разпределение на отговорите в % според фактора *образование* за важността от познаване на писмените правила

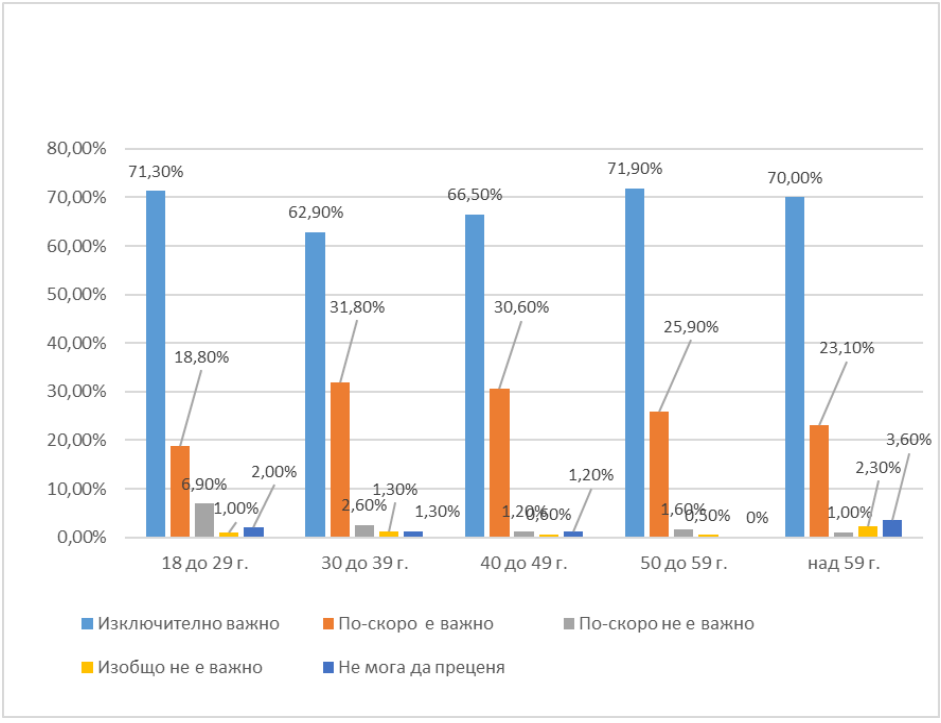

За изследването на състоянието на книжовната норма от гледна точка на задължителния ѝ характер е важно да се проследи и разпределението на респондентите според демографската характеристика *възраст*. Това е от особено значение с оглед на отчитането на първостепенната роля на технологията интернет като все по-предпочитана среда за писмена комуникация (официална и неофициална) – особено в средите на т.нар. „Z поколение“, наричано още „интернет поколение“, което обхваща най-вече възрастовата група от 18 до 29 г. В рамките на тази група делът на посочилите като *изключително важно* познаването на писмените правила е идентичен с останалите възрастови групи и дори по-висок в сравнение с групите между 30 – 39 г. и 40 – 49 г. (вж. Графика 9.).

Разлика при тази възрастова група в сравнение с останалите се забелязва единствено при отговор *по-скоро не е важно* да се познават писмените правила.

Графика 9.

Разпределение на отговорите в % според *възрастта* на респондентите за важността от познаване на писмените правила

Това, че младите до 29 г. в пъти по-често от останалите възрастови групи избират този отговор, според мен е отражение на ситуацията на писмено общуване в интеренет, където съжителстват най-общо два типа текстове.

Това, от една страна, са текстовете от сферата на официалното общуване. Тук спадат високо нормираните *статични текстове,*

за които е свойствена предварителна редакторска и коректорска намеса, достъпни онлайн само за *четене* (но не и за промяна на съдържанието им). Към официалното онлайн общуване би могло да се отнесат и такива *динамични интерактивни текстове*, с характерното за тях досъздаване и дописване на съдържанието (като *интернет форуми* и *блогове*, както и *текстове в социалните мрежи*, предназначеви за публично общуване), при които е налице стремеж във висока степен (т.е. според индивидуалната компетентност) към съблюдаване на кодифицираните писмени норми.

От другата страна са писмените текстове в интернет от сферата на неофициалното общуване (най-вече *чатовете* и *текстовете в социалните мрежи,* предназначени за лична комуникация). Тези текстове могат да се характеризират като записана устна реч с присъщата им разговорност. Според мен при тях е налице съвършено различна комуникативна норма, чиито основни белези са *спонтанност* и *емоционалност.* При тези текстове се регистрира смесване от най-различен характер и на най-различни равнища. То може да варира от използване на два кода (напр. български и чужд език), през смесване на елементи от български и чужд език, на елементи от различни регистри, до чисто графично смесване – с комбиниране на графеми от различни системи (кирилица с латиница, кирилица с цифри, кирилица с емотикони и пр.). Доколкото е неофициално, този тип интернет писмено общуване е резултат според мен най-вече от езикова игра или пък е продиктувано от удобство/прагматичност (да не се преминава от едната на другата клавиатура за пестене на време). Тъкмо всичко това според мен кара Z поколението, израснало в мрежата, да избира макар и много рядко, но все пак многократно повече от останалите възрастови групи отговора, че *по-скоро не е важно* да се познават писмените правила. То е отражение според мен на възгледа, че в нета няма начин да не се разберем, до-

колкото става дума за общуване в реално време, което дава възможност за бърза спонтанна реакция.

Отговорите на Въпрос 3. дават възможност да се заключи, че анкетираните като цяло отдават много голямо значение на познаването на писмените правила на книжовния български език. Това от своя страна означава, че се стремят да ги следват в писмената си практика. Най-отчетлив е този стремеж у хората с висше образование.

У малка част от т.нар. „Z поколение“ е налице застъпване на мнението, че познаването на писмените правила по-скоро не е важно. Вероятно изборът на този отговор е отражение на практиката в неофициалното писмено интернет общуване да се неглижира част от правилата (напр. на правилата за главни и малки букви и за пунктуация) в полза на бързото предаване на съобщението (с помощта на различни устройства с различно технологично осигуряване откъм графични системи).

Коренно различно мнение застъпва групата на самоопределилите се с материален статус *в мизерия*, които по правило се въздържат да изразяват мнение. Отказът им от мнение по коментирания въпрос може да се тълкува като признание, че писменото общуване на книжовен език за хората от тази група е доста ограничено и те общуват основно устно. Това пък от своя страна ги изключва от кръга на познаващите правилата и на оценяващите стойността им за ефективността на писменото общуване със средствата на стандарта.

4.2. Мнения за степента на задължителност на писмените норми

От особена важност за днешната кодификация е да се установи каква е степента на задължителност на книжовните норми според мненията на анкетираните за спазването им в различни сфери на писменото общуване. Данни за това се извличат с Въпрос 4. от анкетата, в който са обособени шест области на писменото общуване.

Въпросът е *качествен подредим признак резултат*, с *избираем отговор по ликертова скала*. С него се проверява хипотезата, че в общественото мнение изразява известна критичност към степента, в която се спазват книжовните норми в писменото общуване на български език. Затова очакването е за поделяне на оценките между отговорите *по-скоро се спазват* и *по-скоро не се спазват*. С този въпрос се измерва представеността на нагласата *осъзнаване на нормата* като индикатор за еталонната символна функция на книжовния език. Предположението е, че ще преобладава мнението за най-често нарушаване на писмените правила електронно опосредстваната комуникация. Търси се при това отговор на въпроса дали има йерархия между текстовете в е-среда с оглед на степента, в която се нарушават писмените правила. Ето и самия въпрос.

Въпрос 4. Доколко според Вас се спазват писмените правила на българския книжовен език:

1. *Изцяло се спазват*
2. *По-скоро се спазват*
3. *По-скоро не се спазват*
4. *Изобщо не се спазват*
5. *Не мога да преценя*

	1	2		3	4
В административните и служебните документи					
В учебниците и в учебните помагала					
В художествената литература					
В служебните имейли					
В интернет форумите и блоговете					
В чатовете					

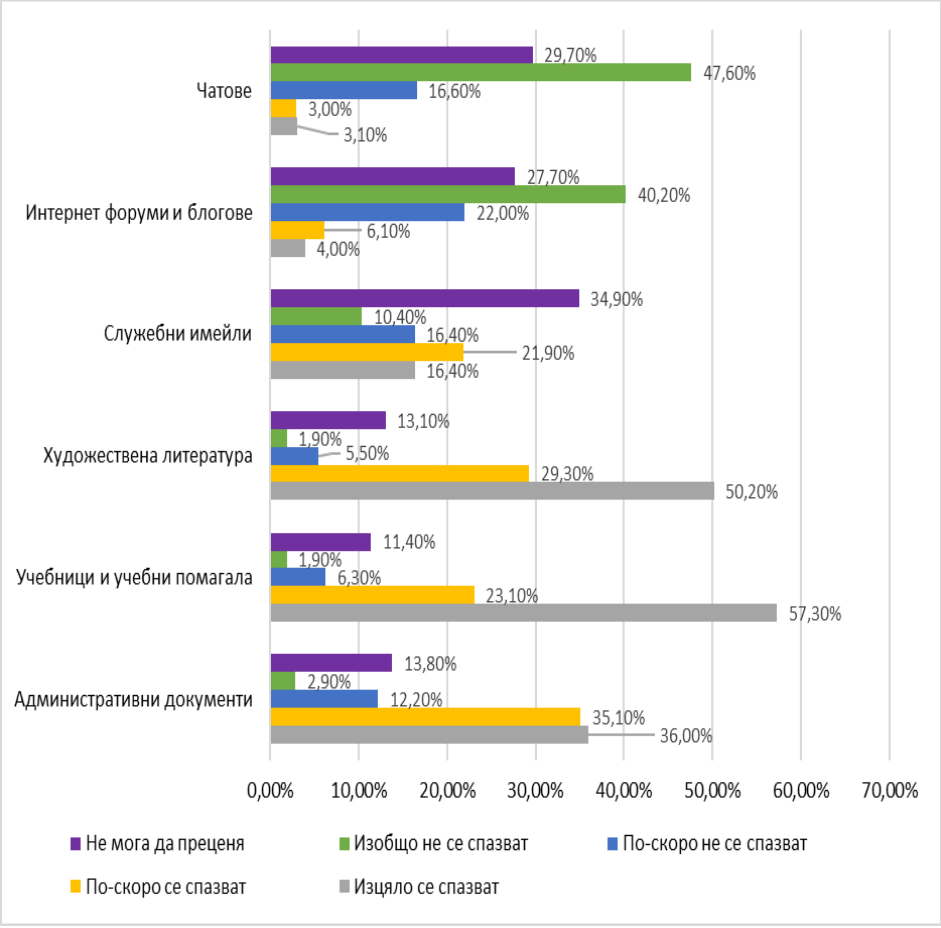
Въз основа на признака *статичност/динамичност* на текстовете от посочените във въпроса области могат да се обобщят в две групи. Качеството *статичност* характеризира текстовете от първите три области (административни документи, учебна и художествена литература). Типично за тях е, че те се отличават със строга нормираност, т.е. с редакторска и коректорска намеса. Друга тяхва особеност е, че те съществуват и се разпространяват в две напълно идентични версии – печатна (на хартия), и онлайн. Интернет е посредник за разпространяването им онлайн, за да се разшири достъпът до тях. Присъща за тях е *фиксираността* на съдържанието и на формата им. Втората група оформят областите от същинската интернет комуникация (служебни имейли; интернет форуми и блогове; чатове). Те са *динамични* по своя характер текстове, доколкото им е присъща *интерактивността* (с промяна и дописване на съдържанието). Създават се и се разпространяват единствено онлайн (вж. Алексова, Станчева 2020, 2021).

Данните на Графика 10. сочат категорично, че според анкетираните във връзка със спазването на писмените норми се оформя противопоставянето между обособените по-горе две категории на статичните и динамичните текстове. *Статичните текстове*, разпространявани както на хартия, така и онлайн, във виждането на анкетираните се отличават с висока степен на стандартизираност.

Обратно, в областите, свойствени на *динамичната е-комуникация*, анкетираните отчитат в пъти по-често нарушаване на писмените книжовни норми, отколкото в областите извън нея.

Графика 10.

Мнения за степента в % на спазване на писмените норми в различни области

Заедно с това мненията на анкетираните оформят и йерархия на степента на спазване на писмените книжовни норми в оценяваните три подобласти на е-комуникацията. Във възходящ ред областите се подреждат така: 1. *служебни имейли*; 2. *интернет форуми и блогове*; 3. *чатове*. Освен това данните сочат, че според степента на спазване на правилата текстовете на служебните имейли се

противопоставят на текстовете на интернет форумите и блоговете и текстовете на чатовете. Това е основание да се смята, че значим разграничител за това противопоставяне е признакът *служебен характер на общуването*, присъщ на е-категорията служебни имейли.

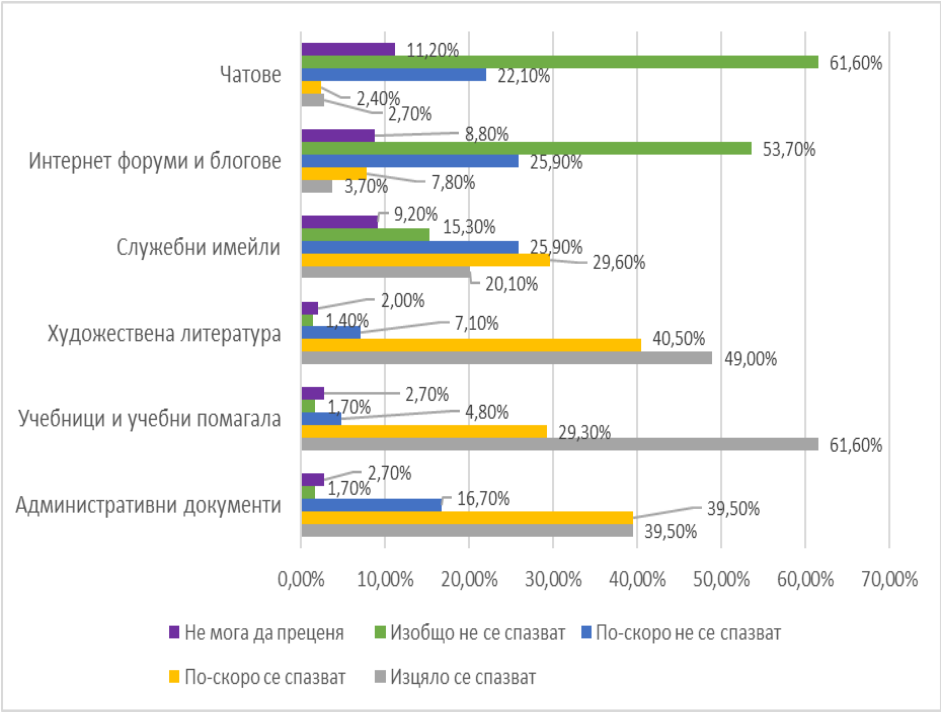
Разпределението на отговора пък *не мога да преценя* при отделните категории писмени текстове е в пъти по-висок при текстовете, създавани и разпространявани единствено в електронна среда. Това води до допускането, че като цяло респондентите, предпочели този отговор: не използват интернет или си служат с него ограничено, поради което нямат наблюдения върху динамичната писмената практика в интернет – както собствена, така и на останалите потребители.

Данните сочат още, че 9 от общо 11 демографски фактора имат връзка с отговорите на анкетираните на анализирания въпрос. По-нататък ще бъдат коментирани най-значимите в случая фактори – *образование* и *възраст*.

Факторът *образование* е ключов в две посоки: и по отношение на познаването на писмения стандарт, и по отношение на активното използване на интернет като среда на общуване. Респондентите, обособени по признака *висше образование* (вж. Графика 11.), са най-активни и най-критични – те най-рядко избират отговор *не мога да преценя*. Естествено е да се предположи за тях, че тъкмо те в най-висока степен познават писмените книжовни норми и в най-често боравят със служебни имейли (като автори и получатели). Критичността им във връзка с нарушаването на писмените норми във форумите, блоговете и чатовете е най-висока, което пък говори, че в сравнение с останалите у тях е най-силно застъпена нагласата *осъзнаване на книжовната норма* като индикатор на еталонната символна функция на писмения стандарт.

Графика 11.

Дялово разпределение в % на отговорите в групата на анкетираните с *висше образование*

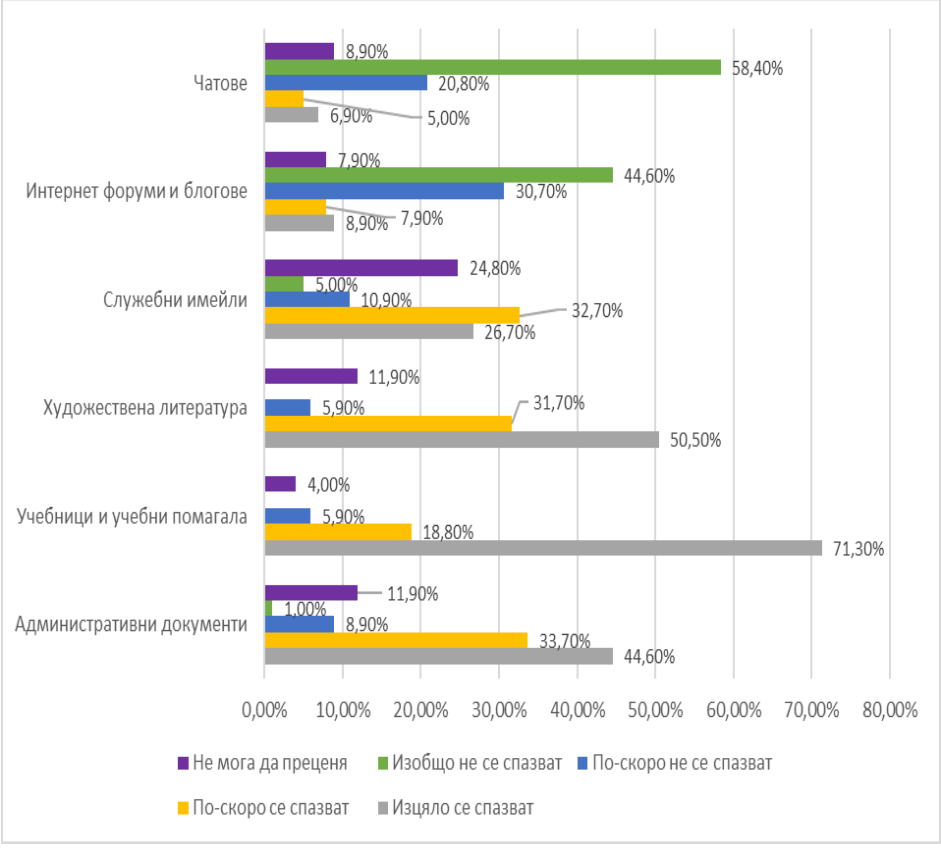

При респондентите с *основно* и особено при тези с *по-ниско от основното образование* предпочитането на отговор *не мога да преценя* може да се обвърже най-вече с недоброто познаване на писмените книжовни норми, а не толкова с неизползването на интернет като среда за писмено общуване. Основание за този извод дава съпоставката на отговорите на тези респонденти и за текстовете, при които е налице дублирането им (в печатна и в онлайн версия). Оказва се, високият процент отговори *не мога да преценя* е типичен при тази група респонденти във всички изследвани подобласти.

Графика 12. показва разпределението на отговорите в групата на най-младите респонденти от 18 до 29 г. Тази възрастова група заедно със следващата от 29 до 30 г. са се оказали най-активни и най-критични при оценките си за спазването на писмените правила в динамичното е-общуване (форуми, блогове, чатове).

Графика 12.

Дялово разпределение в % на отговорите в групата във *възрастта 18–29 г.*

Ако се обединят отговорите на двете посочени възрастови групи по признака *правилата не се спазват* (*по-скоро не* и *изобщо не*), общо над ¾ от тези анкетирани споделят това мнение. Делът на хората без мнение (т.е. посочили отговора *не мога да преценя*) в същите тези две групи се движи в много ниски граници (едва 1/8 от тези анкетирани). Това е категорично свидетелство, че най-активните участници във форуми и блогове са тъкмо най-младите. Критичността им издава, че те добре владеят писмения стандарт. Това личи отчетливо от сравнението с отговорите им за спазването на писмените правила в останалите три области, на които е присъща статичността (и предварителната редакторска и коректорска обработка на текста).

На другия възрастов полюс – при респондентите над 59 г. – надделява отговорът *не мога да преценя*, избран от половината от тези анкетирани. На базата на сравнението за избора на този отговор при останалите области на писмено общуване, може да се каже, че тези анкетирани се въздържат от оценка за езика на блоговете и интернет форумите не защото им липсва активна позиция по въпроса, а защото половината от тях най-вероятно не познават (добре) тези области на писмена комуникация и не ги използват.

Интернет общуването е територия на младите. Изводът за тях обаче е, че те също споделят нагласата *осъзнаване на нормата* във висока степен и възприемат книжовния език като еталон за правилност. Този извод, основан на внимателен преглед на данните от анкетата, опровергава общественото мнение, че младите неглижират нормите и са твърде либерално настроени към тях.

Обобщения

1. Като цяло отговорите на въпроса за степента на спазване на книжовните правила в разгледаните области водят към извода, че

езиковата нагласа *осъзнаване на нормата* е ясно изразена сред днешните български граждани. Това означава, че еталонната символна функция на книжовния език най-ярко се откроява в сферата на писмената комуникация.

2. Общо е мнението, че в неофициалната интерактивна интернет комуникация преобладават текстовете, в които личи неглижиране на писмените правила. Този факт води към извода, че неофициалното писмено общуване се възприема повече като индивидуална писмена практика, подобно на разговорната реч. Налице е неспазване не заради непознаване или разколебаване на стандарта, а поради различното отношение към стандарта според типа общуване.

3. Факторите *образование* и *възраст* най-силно влияят върху мнението на респондентите за спазването на писмените правила в текстовете от същинската е-комуникация. С нарастване на образователната степен (вж. по-подробно у Алексова, Станчева 2021) нарастват отговорите, че в изследваните подобласти на интернет комуникацията писмените книжовни норми не се спазват изобщо. Това сочи, че с нарастване на образователната степен се повишава взискателността към писмените текстове в е-комуникацията в посока спазване на книжовните норми. Обратно, нискообразованите предпочитат отговора *не мога да преценя.* Като най-вероятни за този избор от ниско образованите могат да се посочат следните причини: а) не познават книжовните норми, б) не водят по-интензивна писмена е-комуникация, в) използват интернет най-вече за устна комуникация.

Във връзка с въздействието на фактора *възраст* при избора на отговорите за текстовете, отнесени тук към динамичната е-комуникация, може да се обобщи, че респондентите между 18 и 39 г. имат ясно изразено мнение за е-комуникацията – по-скоро критично отколкото либерално. Това означава, че: а) тези анкетирани са активни

потребители на изследваните три подобласти на е-комуникацията и б) познават във висока степен нормите на писмения стандарт и в) имат ясно изразена нагласа *осъзнаване на нормата*.

4.3. Степен на търпимост към правописните грешки на другите

Отношение към задължителния характер на писмените книжовни норми има и Въпрос 19. от анкетата. Той също е *качествен признак резултат,* форматът му е с *избираем отговор*, като спада към *многовариантните въпроси с избор на един отговор.* Чрез него се проверява реакцията на респондентите при установени от тях случаи на допускане на правописни грешки от другите.

Издигнатата изследователска хипотеза при отговорите на този въпрос е, че *активната реакция при установяване на правописни грешки от другите ще бъде с относително ниска честота* (поделена между отговорите *рядко* и *не правя забележки*). Допуска се също така, че по-високо образованите по-често ще избират между положителните отговори (*да, често* и *рядко*). Ето и самия въпрос:

Въпрос 19. Правите ли забележки на хора, които допускат правописни грешки?

1. *Да, често*
2. *Рядко*
3. *Не правя подобни забележки*

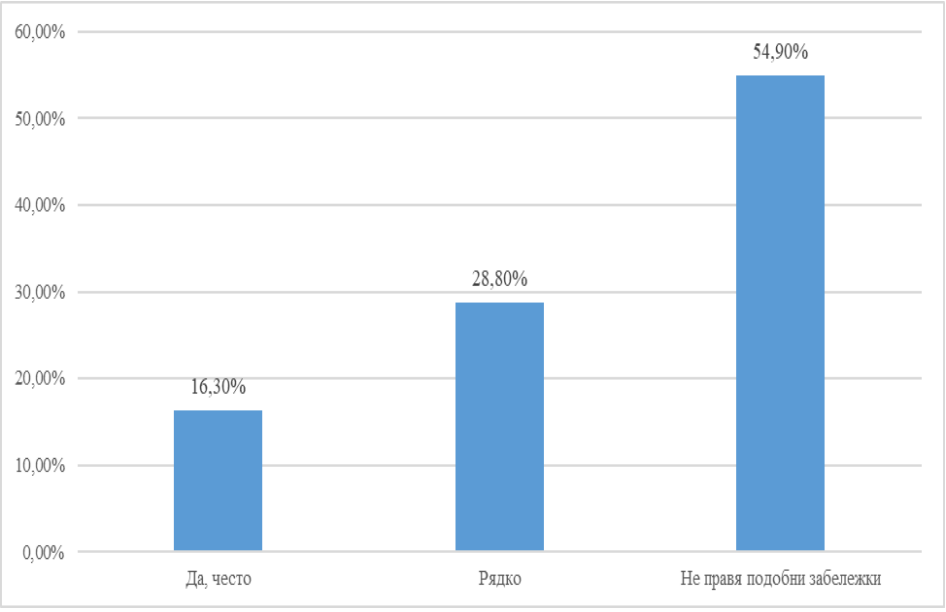
❶	❷	❸	❹

Отговорът на въпроса изисква от анкетираните да направят самооценка на поведението си в ситуации, когато са свидетели на нарушаване на правописните норми на българския език. Този въпрос отново корелира с езиковата нагласа *осъзнаване на нормата*.

Както отчетливо личи от Графика 13., повече от половината респонденти признават, че избягват да правят подобни забележки.

Графика 13.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите спрямо допусканите от другите правописни грешки

Като цяло отговорите на анкетираните на този въпрос сочат, че малко повече от половината респонденти проявяват търпимост към чуждите правописни грешки, а тези, които не са толерантни към правописните грешки на другите, реагират повече със забележка „рядко“ (28.8%), отколкото с мнението „често“ (16.3%).

Сравнението на отговорите на този въпрос с отговорите на Въпрос 3. от анкетата (за важността да се познават писмените правила), позволява въз основа на мненията на анкетираните да обособим следната опозиция по отношение на спазването на писмените

правила *висока самовзискателност – сравнително висока степен на търпимост* към чуждите грешки.

Тъй като липсва въпрос, който да прецизира в какви ситуации на общуване анкетираните *правят/не правят забележки*, не може да се предполага дали става въпрос за проява на търпимост спрямо грешките на другите въобще или тази търпимост варира според ситуациите на писмено общуване.

За анкетираните, които са отговорили, че *не правят подобни забележки*, може обаче да се предположи, че не са сигурни в собствената си правописна компетентност. Възможност да се верифицира тази хипотеза дава анализът на демографските характеристики, които регистрират статистически значими връзки с отговорите на коментирания Въпрос 19. от анкетата.

При 7 от заложените 11 в изследването демографски характеристики са налице такива връзки с отговорите на коментирания въпрос. Ще разгледам само онези демографски признаци, при които е налице *средна по сила връзка.* Това са признаците фактори *образование* (на майката и бащата, като и на самия респондент) и *жизнен стандарт*.

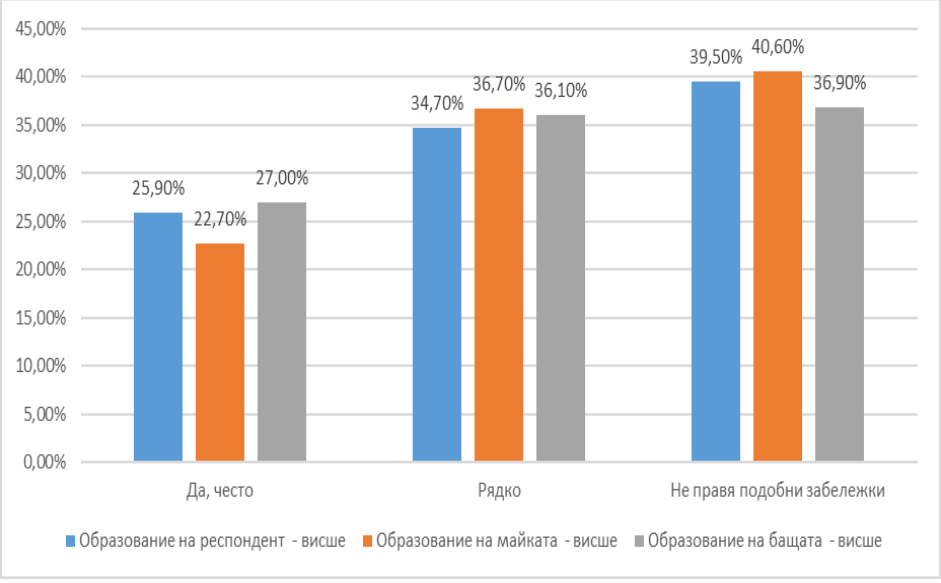
Както се вижда от Графика 14., най-значим демографски фактор при отговорите на този въпрос е *образованието* (на родителите на респондента и на самия респондент). Оказва се, че с най-висока самооценка спрямо владеенето на правописните правила са респондентите с бащи с висше образование. След тях се нареждат респондентите с майки с висше образование, следвани от респондентите висшисти. Над половината анкетирани във всяка от групите, обособени според характеристиката *висше образование*, проявяват: а) висока степен на сигурност в собствените си знания и умения по правопис, както и б) висока степен на нетърпимост към неспазването на правописните норми. Това дава основание да се заключи, че тъкмо у тези носители на книжовния език е налице нагласата *осъз-*

наване на книжовната норма в най-висока степен. Статистически значимата връзка с образоваността на родителите на респондента потвърждава широко разпространеното мнение, че семейната среда влияе силно (благоприятстващо или негативно) при формирането на нагласата *осъзнаване на книжовната норма* още в ранните училищни години, когато родителският авторитет е особено висок и родителите участват активно в образователния процес.

Изразеното в отговорите мнение за проява на коригиращо поведението при разглежданите три групи респонденти (по признака + *висше образование*) е в посока на осъзнаване и поддържане на *референтната* символна функция на стандартния език. Затова и би могло тези анкетирани да бъдат окачествени като „посланици на кодификацията“.

Графика 14.

Дялово разпределение на респондентите в % според признака фактор *висше образование* и признака резултат *правя забележки на другите, когато допускат правописни грешки*

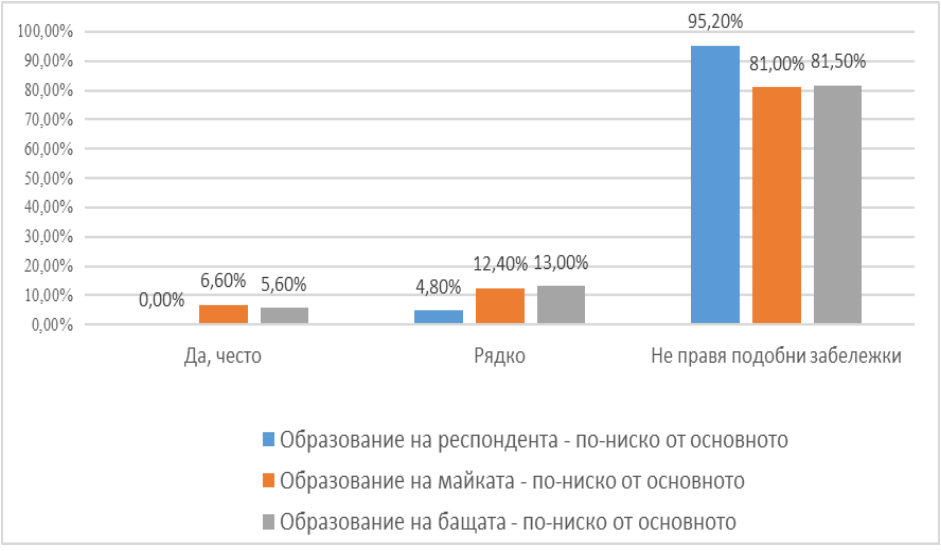

Макар че в така обособените три групи отговорът *рядко правя забележки* надделява над отговора *често*, ако се обединят групите на респондентите висшисти с отговори *често* и *рядко* по критерия *правя забележки* на хората, които допускат правописни грешки, личи, че общо 60.6% от респондентите с висше образование активно реагират при допуснати от други правописни грешки. Подобно поведение дава основание да се предполага, че тъкмо тази група респонденти най-често общува с писмени текстове и затова има наблюдения и върху писмените прояви на другите.

Значимостта на фактора *образование* личи и от Графика 15., където с цел сравнение (с групите на висшистите) е показано разпределението на отговорите на групите респонденти, обособени според критерия *по-ниско от основното образование* (тяхно и на родителите им). Най-малко 4/5 респондентите в тези три групи избират отговора *не правя подобни забележки* по отношение на допускащите правописни грешки.

Графика 15.

Дялово разпределение на респондентите в % според признака фактор *по-ниско от основно образование* и признака резултат *правя забележки на другите, когато допускат правописни грешки*

Резултатът, представен на Графика 15., дава възможност за няколко интерпретации.

Тези респонденти не правят забележки за правописа на другите, защото: а) имат ниска самооценка за собствената си правописна компетентност поради недостатъчната си образованост; б) ограничено общуват с писмени текстове (т.е. рядко създават и четат писмени текстове); в) преобладаващо за тях е устното общуване.

Коренно различните реакции на респондентите при ситуации на нарушаване на правописните норми според признака фактор *образованост* говори за висока степен на представеност на нагласата *осъзнаване на нормата.* Тази нагласа обаче намира коренно различна проява при отделните демографски групи, обособени по признака *образование*. Споделят я както респондентите с високо образование, така и тези с ниско образование. Докато високо образованите обаче се стремят да подкрепят книжовната норма, като реагират активно при установени от тях правописни нарушения у другите, ниско образованите реагират пасивно поради несигурност в собствените си правописни умения.

Що се отнася до признака фактор *жизнен стандарт,* който регистрира умерена по сила връзка с отговорите на коментирания въпрос, интерес представлява групата респонденти, заявили, че живеят *без лишения.* Единствено в тази група делът на заявилите ниска толерантност към правописните грешки на другите надвишава дела на заявилите безразличие към чуждите правописни грешки. За тази група анкетирани може да се предположи, че обвързват доброто си материално положение с достатъчна степен на владеене на стандарта. Самочувствие да коригират писмените прояви на останалите им дава и удовлетвореността от материалния им статус. При това тази група респонденти най-вероятно обвързват материалния си статус с доброто познаване на книжовния език.

За разлика от тази група респонденти всички анкетирани, заявили, че живеят *в мизерия*, са избрали отговора, че не правят забележки на хората, които допускат правописни грешки. Сам по себе си този избор отново свидетелства за поведение на отчужденост към стандарта у тази категория респонденти – било поради непознаването му, било поради нежеланието им да се приобщят към него, било поради това, че не им необходимо да го използват в ежедневието си. Изборът на отговора *не правя забележки* като че ли издава висока степен на несигурност. Затова и може да се предположи, че нагласата *осъзнаване на нормата* – в случая правописна – е застъпена и при членовете на тази група, но с обратен знак. Коментираната нагласа у тези респонденти се характеризира с езиковото поведение на пасивност.

4.4. Оценки за задължителността на писмените норми в професионалната сфера

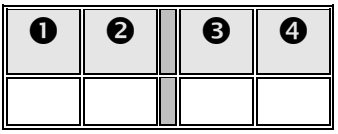
С Въпрос 23. от анкетата се изследва задължителният характер на писмените норми, но вече спрямо *професионалната сфера.* Въпросът е *качествен признак резултат*, както и *многовариантен* въпрос с избор на един от три зададени отговора.

Този въпрос обаче има една особеност. След като бъдат извадени отговорите *не работя*, се получава извадката на работещите респонденти, които избират измежду два отговора. В този смисъл въпросът, съотнасян с извадката на работещите, е дихотомен, доколкото те избират един от отговорите: *работата (професията) изисква/не изисква правилно писане на български език).* Затова и по-нататък този въпрос е анализиран като дихотомен, а извадката на работещите се приема за 100% отговори на коментирания въпрос.

Хипотезата е, че в групата на работещите ще има балансирано разпределение на отговорите *работата изисква/не изисква* спазване на писмените книжовни норми. Отговорите на въпроса дават възможност да се изясни каква част от активните на пазара на труда български граждани се смятат за задължени да спазват книжовните норми в професионалното общуване. Ето и самия въпрос:

Въпрос 23. Изисква ли Вашата работа/професията Ви да пишете правилно на български език?

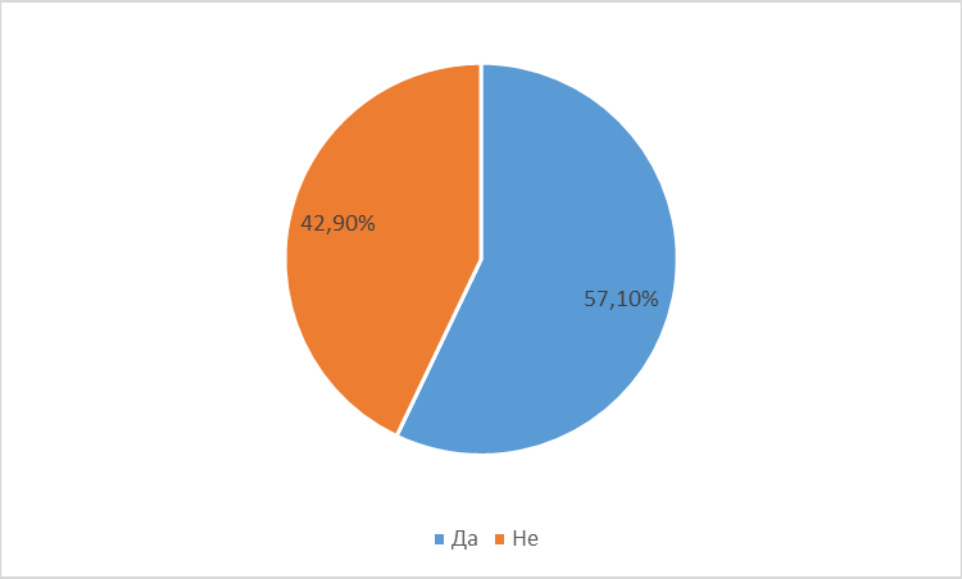
1. *Да*
2. *Не*
3. *Не работя*

Отговорите на коментирания въпрос се съотнасят с нагласата *осъзнаване на книжовната норма* в работна среда. Графика 16. Илюстрира, че над половината от работещите са избрали положителния отговор на въпроса, т.е оправдава се предварителната хипотеза за балансирано разпределение на двата отговора с превес обаче на отговора, че в общуването на работното място надделява стандартът. В известен смисъл активните на пазара на труда хора са и преобладаващата част от естествените носители на книжовните норми. В подкрепа на казаното, че припомня и резултатите от други изследвания (вж. у Алексова 2000), които недвусмислено показват, че хората с професии, в които езикът е основно средство за реализация, допускат по-малко отклонения от книжовните норми и в устната комуникация.

Графика 16.

Дялово разпределение в % на работещите, смятащи,
че работната им среда изисква спазване на писмените книжовни норми

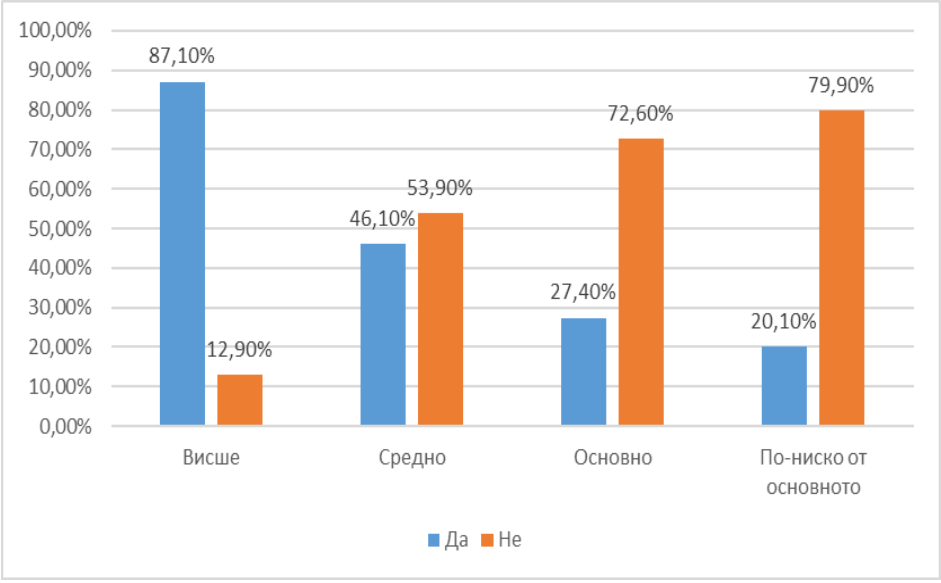

Прегледът на отговорите по-нататък е във връзка с демографските променливи (признаците фактори) *образование* и *възраст*, при които според обработката на данните има висока степен на свързаност с отговорите на въпроса.

Графика 17. илюстрира мнението на респондентите за изискванията на работната среда по отношение на спазването на писмените книжовни норми според образованието им. Очаквано, тези рестрикции са отчетени в най-висока степен от хората с висше образование. Това значи, че работната среда изисква от тях владеене в максимален обем на писмената книжовна норма. Логично, с намаляването на образователната степен се отчита и мнението за намаляване на това изискване. Бих добавила обаче, че това намаляване спо-

Графика 17.

Дялово разпределение в % на работещите, смятащи, че работната им среда изисква спазване на писмените книжовни норми според признака фактор *образование*

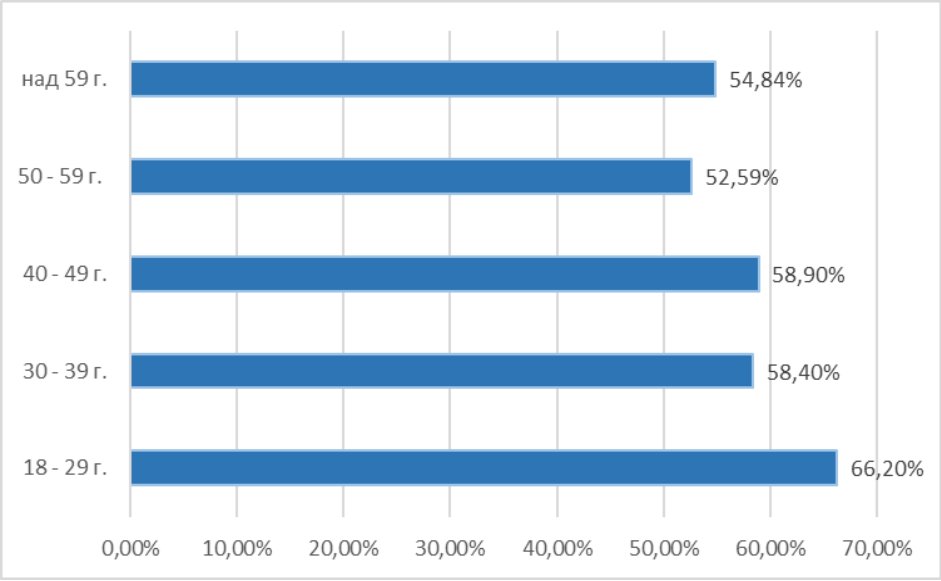

ред мен засяга по-скоро обема на владеене на писмените правила, а не толкова отпадането на изискването въобще, доколкото общуването в работна среда е официално и следователно протича със средствата на официалния, т.е. книжовния български език.

Възрастовото разпределение на мнението на работещите във връзка с това дали работната среда изисква владеене и прилагане на писмените норми е илюстрирано с Графика 18. Погледнато през оптиката на възрастта, най-младите работещи (18–29 г.) отчитат в най-висока степен необходимостта от прилагането на писмения стандарт в работна среда, макар при всички възрастови групи да надделява мнението за господство на стандарта на работното място.

Графика 18.

Дялово разпределение в % на работещите, смятащи, че работната им среда изисква спазване на писмените книжовни норми според признака фактор *възраст*

Ще се опитам да отговоря защо младите в най-висока степен отчитат този факт. Би могло да се предложат две обяснения на извлечените от анкетата данни. Първото е, че делът на младите хора, ангажирани в такива икономически сфери, в които владеенето на писмения стандарт е от ключово значение, е по-висок. Второто обяснение е свързано с факта, че поколението Z, като израснало с интернет, е с двойствено графично поведение и поради това проявява по-висока чувствителност към сферите, в които е задължителен писменият стандарт. При официално писмено общуване в работна среда тази група прилага нормите на писмения стандарт, а в неофициалното си писмено общуване (чатове и в социални мрежи при лично общуване) е с по-либерално поведение и (съзнателно или не) нарушава норми на стандарта.

Първото обяснение е в сферата единствено на предположенията, доколкото не разполагам с данни за възрастовото разпределение на респондентите според сферите на трудовата им заетост.

Втората хипотеза – за двойствено графично поведение според ситуацията на общуване – може да бъде проверена чрез сравнението на данните с отговорите на най-младите анкетирани на Въпрос 4. от анкетата. С него се проучва мнението за степента на спазване на книжовните норми в текстовете от шест области, обединени по признака официална/неофициална среда на общуване. Огромното мнозинство от най-младите анкетирани (88.2%) споделят мнението, че в неофициална среда, каквато са чатовете, правилата *по-скоро* или *изобщо* не се спазват. В същото време едва малка част от тях (15.9%) смятат, че това е валидно за официалната сфера – *служебните имейли*, а още по-малко са онези млади (9.9%), според които личи неспазване на правилата в *административните* и *служебните документи* изобщо (вж. подробно у Алексова, Станчева, 2021).

Тези данни ми дават основание по-уверено да твърдя, че най-младото поколение анкетирани – поради двойственото си графично поведение, обусловено от средата на общуване (официална/неофициална) – в по-висока степен от останалите възрастови групи осъзнава задължителността на писмените книжовни норми при официално общуване в работна среда.

Йерархизираната и хоризонтално организираната работна среда предполага професионално общуване, насочено към постигане на целите на различните институции, организациите и предприятията. Такова ефективно средство за постигане на тези цели несъмнено е стандартизираният книжовен език, чийто основни структурни характеристики – гъвкавата стабилност и интелектуализация – в различните си прояви осигуряват тази надеждна среда.

В подкрепа на казаното ще изтъкна и резултатите от друго представително анкетно изследване, направено през 2019 г. То е на Агенцията по заетостта и проучва потребностите на българските работодатели от работна сила. Целта му е „да събере и анализира актуална информация относно професиите, компетенциите, знанията и уменията на търсените от работодателите кадри ... както през предстоящите 12 месеца, така и за следващите 3–5 години“. Резултатите него недвусмислено сочат, че *общуването на роден език* се оказва най-ценената понастоящем от работодателите ключова компетентност и измества на по-заден план ключови компетентности на работната сила като *инициативност и предприемачество, дигитална компетентност, умение за учене, общуване на чужди езици, математическа компетентност* и др.[7]

И това е съвсем разбираемо, предвид обстоятелството, че тъкмо книжовният език притежава достатъчно разгърнат инструментариум за протичането на ефективна комуникация, основана на принципите на *учтивостта* (Leech 1983) и на *кооперативността* (Grace 1989). Това обяснява защо работната среда става запазена територия на стандарта в двете му форми – устна и най-вече писмена. Книжовният език е медията на документооборота във всички обществени сфери, кодифицираните му писмени норми осигуряват в максималка степен защита на смисъла на текста, което има ключово значение за изпълнението на работните процеси (достатъчно е напр. да се посочи корпусът от документи с текстове инструкции).

Кодификацията, разбирана като дейност, насочена към разгръщане на гъвкавата стабилност и интелектуализацията на стандарта, също играе немаловажна роля в осигуряването на инструментариум за ефективна комуникация в работна среда.

---

[7] Вж. https://www.az.government.bg/pages/prouchvane-potrebnosti-rabotna-sila-2019-1/.

Достатъчно е да се посочи като илюстрация терминосферата на българския книжовен език, осигуряваща ефективния обмен на информация в различните професионални области. В областта на словообразуването пък – отново с посредничеството на кодификацията – е налице специализиране на суфикси за разграничаване напр. на процес от резултат (напр. суфикс *-н-е* за процес и суфикс *-ци-я* за резултат: *дефрагментира-н-е – дефрагмента-ци-я*; *организира-н-е – организа-ци-я*; *ескалира-н-е – ескала-ци-я*; *екстрах-ира-н-е – екстрак-ци-я* и мн. др.) – все факти на интелектуализацията на книжовния език, които създават условия за прецизно описание и изпълнение на редица процеси и представянето на резултатите им в работна среда.

4.5. Оценки за задължителността на писмените книжовни норми при превключване на графичния код

Степента на задължителност на писмените книжовни норми се измерва и с Въпрос 20. от анкетата, който изследва допустимо ли е според анкетираните заместването на кирилицата като официална българска азбука с цифри и с букви от латиницата[8]. Въпросът е *качествен подредим признак резултат* и е от формàта с избираем отговор. Изборът, който се предлага на респондентите, е по 4-степенна ликертова скала (*изцяло е недопустимо – донякъде е допустимо при неформална комуникация – изцяло е допустимо, защото улеснява комуникацията* и *не мога да преценя)*. По-особеното при него е, че към отговорите, които допускат подобно заместване, е предложена и кратка мотивировка (вж. Приложение. Анкетна карта).

[8] Анализът на този въпрос е представен подробно в доклада на Кр. Алексова и Р. Станчева „Общественото мнение в България за спазването на правилата на писмения книжовен език в електронната комуникация“, изнесен на The 4th international scientific conference in the cycle Sociolinguistic approach to Slavonic languages of the Commission for Sociolinguistics of the International Committee of Slavists THE INTERNET GENERATION. Rijeka, 5–7 September 2019 (под печат).

Отговорите на този въпрос биха могли да се съотнесат с три езикови нагласи – *езикова лоялност, осъзнаване на нормата* и *желание за участие*. Нагласата *езикова лоялност* има връзка с функцията на кирилицата като официална българска азбука. Тази нагласа в случая е индикатор на разграничаващата символна функция на българския книжовен език. От друга страна, отговорите могат да се съотнесат и с нагласата *осъзнаване на нормата*, доколкото писмените правила имат пряко отношение към правописните норми, валидни при използването на кирилицата за писане на български книжовен език. На трето място отговорите на този въпрос могат да се обвържат и с нагласата *желание за участие*, доколкото могат да се разглеждат и като индикация за това в каква степен официалният графичен код (кирилицата) осигурява пълноценно участие на езиковата общност във всички сфери на живота и налага ли се промяната на графичния код с друг, ако желанието за участие не може да бъде удовлетворено.

Въпросът проверява хипотезата, че българското графично пространство (официално и неофициално) принадлежи на кирилицата като официална азбука, която е с висока символна стойност, докато на използването на латиницата и на елементи от други графични кодове за писане на български език се гледа негативно. Ето и самия въпрос:

Въпрос 20. Допустимо ли е според Вас заместването на кирилицата с цифри, символи и латиница при писане?

1. Изцяло е недопустимо.

2. Донякъде е допустимо, но само в чатове и при неформална комуникация.

3. Изцяло е допустимо, защото това улеснява комуникацията.

4. Не мога да преценя

❶	❷	❸	❹

Както личи от предложените отговори на въпроса, те варират от пълна недопустимост през частична до пълна допустимост на

заместването на кирилицата, но само в неформалната комуникация (основно в чатовете като подобласт на е-комуникацията), но но не и в служебните имейли и в интернет форумите и блоговете.

Чрез избора на един от предложените отговори се проверява търпимостта на съвременните пълнолетни българи към заместването на кирилицата с други графични системи по две линии: а) в зависимост от сферата на общуване – официална и неофициална, както и б) с оглед на ефективността на общуването.

Като цяло данните говорят за ниска по степен толерантност към употребата на други графични системи вместо кирилица при писане на български език. Категорични, че буквите от кирилицата не може да се заместват с други графични символи, са около 3/5 от всички анкетирани (вж. Графика 19.).

Графика 19.

Общо дялово разпределение в % на признака резултат *заместимост на кирилицата*

Личи известна толерантност у анкетираните по отношение на задължителността на кирилицата за писмените текстове от сферата

на неофициалното е-общуване. Малко над 1/5 от респондентите приемат допустимостта на заместването на кирилицата в посочените ситуации. Само 3.9% обаче смятат, че това заместване е изцяло допустимо независимо от сферата на общуване.

Както добре личи от Графика 19., у анкетираните е ясно изразена нагласата *езикова лоялност* спрямо графичния код на българския книжовен език – кирилицата. Тази нагласа гравитира отчетливо около разграничаващата символна функция на писмения стандарт. Причините за това, както вече бе посочено в Глава 2, може да се търсят в две посоки: глобализацията и езиковата политика на Европейския съюз.

Както вече посочих при коментара на ролята на кодификацията за поддържане и задълбочаване на символните функции на книжовния език (вж. в Глава 2. при коментара на отговорите на Въпрос 2.), глобализацията в различните ѝ аспекти днес неизбежно поражда реакции на сепаратизъм. Езиковата политика на Европейският съюз пък е отчетливо насочена към подкрепа на *мултикултурността* и *многоезичието.* В този смисъл издигането на статута на *кирилицата* като официална азбука за ЕС (от 2007 г.) съдейства в посока и на разгръщане на две от символните функции: *разграничаващата* и *престижната символна функция* на българския книжовен език като цяло. Заслужава да се коментира и ниският дял (едва 3.9%) на поддръжниците на мнението, че заместването на кирилицата със символи от други графични системи е *изцяло е допустимо, защото това улеснява комуникацията.* Според мен този нисък дял се дължи на проявата на двата аспекта на нагласата *езикова лоялност*: и емоционален, и прагматичен.

Емоционалната привързаност към кирилицата е лесно обяснима. Тя се обвързва с повсеместно споделяното в езиковата ни общност мнение, че с азбуката „и ний сме дали нещо на светът“. А

отношението днес към писането на български с не-кирилица личи отчетливо в презрителното ѝ назоваване в публичното пространство като *шльокавица* или *маймуница* или в ироничното ѝ определяне като *методиевица.*

Би трябвало да се изтъкне и прагматичният аспект на лоялността към кирилицата. Според мен той се изразява в това, че кирилската азбука по същество улеснява писменото общуване на български език, доколкото в периода на училищното образование всеки български гражданин овладява в някаква степен правилата за използването на кирилицата (т.е. правописните правила), но по разбираеми причини не е бил обучаван да пише на български език с друга азбука. В посока на поддържане на прагматичния аспект на езиковата лоялност към кирилицата е и технологичното ѝ осигуряване при мобилните устройства (лаптопи, смартфони, таблети и пр.), което прави вече излишно прибягването до други графични системи за писане на български. Латиницата за писане на български всъщност се оказва доста по-неудобна (трудоемка), доколкото в тази азбука липсва в редица случаи еднозначно съответствие между звук и буква, което е осигурено от кирилицата (звуковете, предавани с кирилските букви *ж, ч, ш, щ, я, ю* на латиница се предават със съчетания от букви, което я прави по-трудоемка). По мои наблюдения практиката на прилагане на т.нар. *шльокавица* днес драстично е намаляла, доколкото използването ѝ се смята и като белег на неграмотност.

Струва си накратко да се очертае и профилът на респондентите, придържащи се към *неутралната езикова нагласа* при отговорите на този въпрос. Т.е. кои са демографските групи, при които отговорът *не мога да преценя* преобладава над останалите предложени отговори. И така, с неутрална езикова нагласа спрямо заместването

на кирилицата с други графични системи или с елементи от тях са се оказали няколко демографски групи.

Според признака фактор *жизнен стандарт* това са най-вече посочилите, че живеят *в мизерия* (85.7%) и *с големи лишения* (41%). Според признака фактор *образование* неутрални спрямо заместването на кирилицата с елементи от други графични системи са и хората с по-ниско от основното образование (71.4%), както и хората, чиито родители са с по-ниско от основното образование – съответно бащи (51.9%) и майки (49.6%). Нечувствителни към заместването на кирилицата са и самоопределилите своя етнос като не-българи (при 55.6% от ромите, 40% от турците и 36.8% от посочилите, че са от друг етнос) (според признака фактор *етнос*).

Можем да предположим при това, че зад *неутралната езикова нагласа* на хората с нисък жизнен стандарт стои пълното отчуждение към духовните обществени ценности. При необразованите прозира безразличието дори към такива високо ценени национални символи, какъвто е кирилицата. А у хората с небългарско самосъзнание личи повече или по-малко емоционалната сдържаност.

Общо за 9 от наблюдаваните 11 демографски характеристики на респондентите имат значима статистическа свързаност с признака резултат *допустимост на заместване на кирилицата с други графични системи*. За една променлива връзката е умерено силна – жизнения стандарт. За 5 променливи връзката е умерена – образование на майката, на бащата, на респондента, възраст, трудова активност. За една от демографските променливи връзката е средна – етническа принадлежност, а за 2 променливи е слаба – местоживеене и образователна активност.

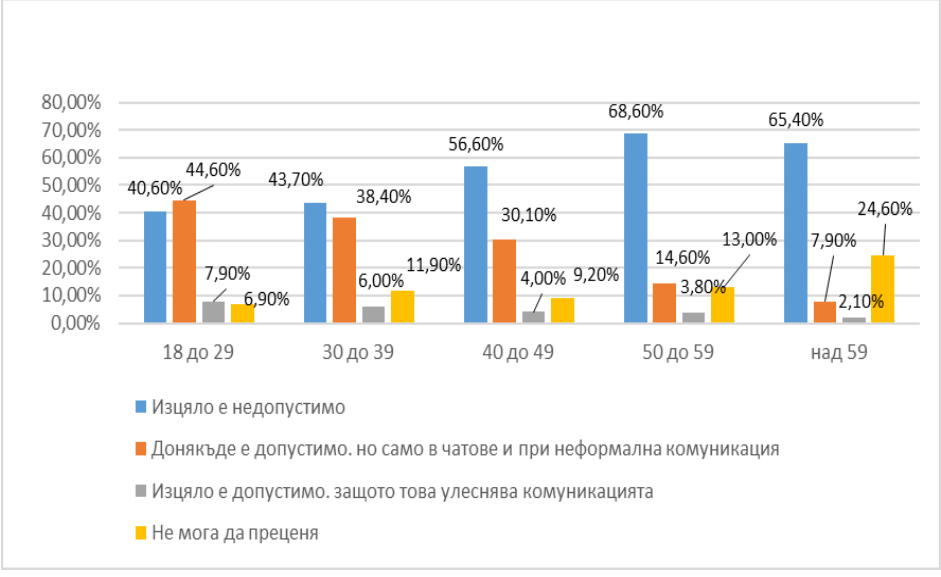
Най-голяма сила на свързаност има признакът фактор *жизнен стандарт*. С нарастването му като цяло се променя и посоката на

избора на отговора *не мога да преценя,* като нараства изборът на отговора за *абсолютна недопустимост на заместването на кирилицата*. Същата тендеция е налице и при разпределението на отговорите според признака фактор *образование* на респондента: минимален дял от висшистите са проявили неутрална езикова нагласа, докато почти ¾ от тази група се обединяват около отговора за пълна недопустимост за използване на други графичини системи в полза на кирилицата, а 1/5 толерират това заместване с големи уговорки – приемат го, но само в неофициална комуникация.

Струва си обаче да се направи по-обстоен преглед на отговорите на коментирания въпрос според признака фактор *възраст* на отговора за ограничена допустимост на други графични системи вместо кирилицата.

Графика 20.

Дялово разпределение в % на признака резултат *заместимост на кирилицата* според признака фактор *възраст*

Както личи от Графика 20., най-толерантни към подобна заместимост очаквано са най-младите респонденти, като тази толерантност намалява обратно пропорционално на възрастта на респондентите. Отново личи практиката при младите на придържане към двойствено графично поведение – особеност, която беше отбелязана и при коментара на данните от Въпрос 23. от анкетата за задължителността на книжовните норми в работна среда. Оказва се, младите българи много строго разграничават официално от неофициално общуване, публична от лична сфера. За тях е естествено в личната сфера да правят свободен избор измежду целия възможен графичен езиков арсенал за изразяване, за да постигат комуникативните си цели. При тях в най-слаба степен обаче е изразена неутралната езикова нагласа, чийто дял пък нараства правопорционално на възрастта на респондентите. Това дава основание да се предположи, че нагласата *езикова лоялност* при най-младата възрастова група се проявява повече в прагматичния си аспект. Младите са склонни да извършат бягство от кирилицата само когато това не засяга разграничаващата ѝ символна функция, т.е. в сферата на личното си пространство. Същото предположение важи и за следващата възрастова група (от 30 до 39 г.), в която обаче изборът на отговора за ситуационна допустимост на кирилицата все пак е по-малко избиран от отговора за пълна недопустимост на подобно заместване. Би могло да се предположи още, че превключването на графичния код в неформална среда е следствие най-вече от възможността за свободно и необременено боравене с клавиатурата (която предлага за използване различни графични инструменти), а не резултат от отстъпление от нагласата *езикова лоялност* при двете най-млади възрастови групи. Към това предположение насочват ниските дялове във всички възрастови групи на избора на отговора, че заместването на кирилицата е изцяло допустимо.

Като цяло отговорите на респондентите на този въпрос дават основание да се заключи, че е налице и ясно изразено споделяне на нагласите *осъзнаване на нормата* и *желание за участие.* Чрез задължителното образование се усвояват правилата за транспониране на звук в буква в българския език със средствата на кирилицата, което гарантира ефективна писмена комуникация. Нищожният дял на смятащите, че заместването на кирилицата е изцяло допустимо, може да се разглежда и като индикация за представеност на нагласата *желание за участие.* Тази нагласа според отговорите на анкетираните се изразява в мнението на анкетираните, че кирилицата осигурява пълноценно участие на езиковата общност във всички сфери на живота.

4.6. Оценки за задължителността на книжовните граматични правила при устно общуване

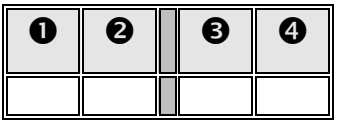
Мнението на респондентите за задължителността на кодифицираните граматични правила в устната реч е от особена важност за кодификацията. Изследването дава възможност да се получи обратна връзка за степента на обхват на днешната кодифицирана граматична норма от гледна точка на мотивацията на носителите на езика да я спазват. Изследването на позициите на анкетираните спрямо спазването на книжовните граматични правила в устната реч е обвързано с факта, че устната книжовна реч е полето, в което се появяват иновациите на всички езикови равнища, което води до необходимостта от анализа им във връзка с преразглеждането на кодифицираната граматична норма. Това е и основанието в анкетата да се включи Въпрос 10., чиято формулировка е следната:

Въпрос 10. Необходимо ли е според Вас да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване?

1. Необходимо е

2. Не е необходимо

3. Зависи от ситуацията
4. Не мога да преценя (не се чете)

От статистическа гледна точка този въпрос е *качествен неподредим признак резултат* и *многовариантен* въпрос с избор на един от четири зададени отговора.

Хипотезата, която се проверява, е, че в общественото мнение превес има нагласата, че писменият книжовен език е образецът, който трябва да следва устната комуникация. За формирането на тази нагласа водещо значение има обучението в писмените книжовни норми в системата на задължителното образование, както и задължителното им прилагане в останалите сфери на официалното общуване. Допускането е, че немалка група респонденти ще изберат отговора, че спазването на правилата на книжовния език зависи от ситуацията на общуване.

Отговорите на Въпрос 10. дават възможност да се съпоставят общественото мнение по този въпрос и позицията на езиковедите за ситуационната и социално-демографската обусловеност на спазването на книжовните норми в устната комуникация.

Сред културните езикови общности (т.е. тези, които притежават обработена (стандартизирана) писмена форма на своя език), преобладава мнението, че тъкмо писменият стандарт се възприема като еталон за правилност.

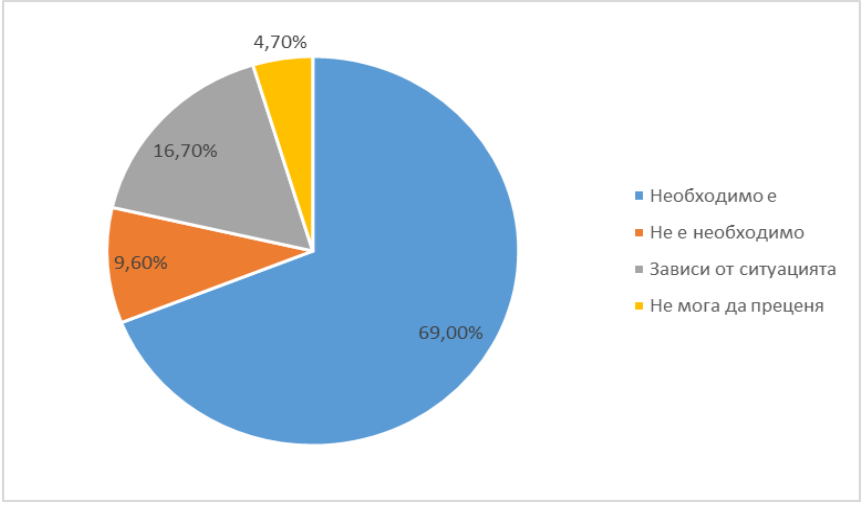
Както отбелязва М. Халидей: „съществува своеобразна обратна връзка от писмената към устната версия най-вече заради престижа на писмената форма“ (Halliday 1989: 41). Тъкмо този обществен стереотип кара изследователите да изследват характеристиките на двете форми на езика. Както посочва Й. Вахек (Vachek 1967, цит. по Vachek 2014: 86), този въпрос далеч не е само теоретичен, а има и

важно практическо значение, което, бих добавила, засяга пряко кодификаторската практика. М. Виденов обвързва използването на двете форми на стандарта с признака *строгост/либералност* и отбелязва, че на писмената книжовна реч е свойствена „по-голяма строгост при подбора на изразните варианти“, докато устната форма на книжовния език е „по-либерална и дава възможност на говорещия по-пълно да отразява своята индивидуалност“ (Виденов 2003: 44).

Като цяло отговорите на анкетираните на този въпрос потвърждават горните наблюдения като валидни и за българската езикова общост днес – писмената стандартизирана версия на българския език, се оказва много по-високо ценена от устната му версия. Както личи от общото разпределение на отговорите на анкетираните на Графика 21., основната част от хората споделят мнението за висока степен на задължителност на кодифицираните граматични норми в устната реч (общо 69% от всички запитани), докато само едва 16.7% смятат, че ситуацията на общуване е от значение.

Графика 21.

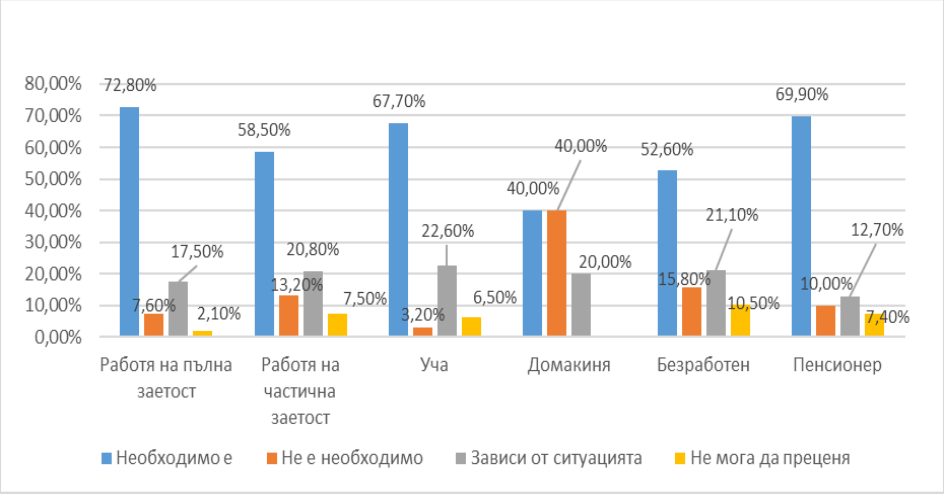
Общо дялово разпределение в % на отговорите на анкетираните във връзка с признака резултат *необходимост от спазване на книжовните граматични правила при устно общуване*

Разпределението на отговорите на анкетираните по демографски променливи при коментирания въпрос дали е необходимо да се спазват граматичните правила при устно общуване, отчита статистически значима връзка при 8 от всичко 11 демографски променливи. Тук ще се спра върху влиянието на трите фактора с най-висока статистическа значимост: *трудова активност, жизнен стандарт* (и двата фактора с умерена по сила връзка) и *образование* (фактор със средна по сила връзка).

Графика 22.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите при признака резултат *съобразяване на устната реч с писмената* според признака фактор *трудова активност*

Прави впечатление, че две категории респонденти при признака фактор *трудова активност* регистрират сходни мнения при избора на крайните отговори в скалата: *необходимо е* и *не е необходимо* писмената реч да е еталон за устната. Това са *работещите на пълна заетост* и *учещите.* Сред тези две категории е и най-нисък

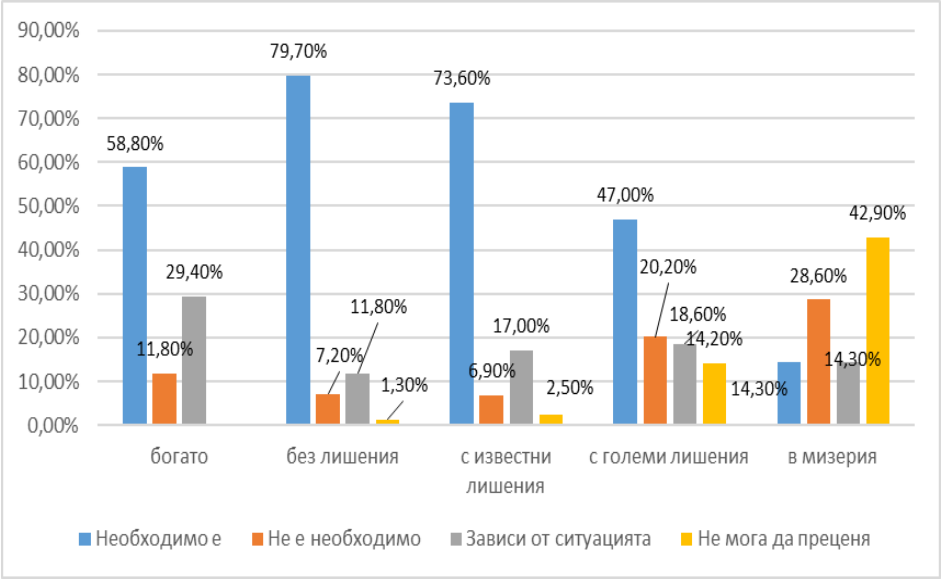
делът на поддръжниците на мнението, че *не е необходимо* спазване на книжовните граматични правила в устната реч – съответно едва 3.2% в средите на учещите и 7.6% при работещите на пълна заетост. Тези демографски групи са най-активните по отношение на използването на писмения стандарт, което означава, че влизат по-често в ситуации на официално писмено общуване от останалите групи респонденти, обособени по признака фактор *трудова активност*. Мненията на посочените две групи анкетирани дават основание да се предположи, че на тях по-често от останалите им се налага да актуализират кодифицираните граматични норми и при устното официално общуване. Най-ниският дял на избралите отговора *не е необходимо* в средите на учещите е повлиян според нас и от академичната среда, която оказва натиск в посока на спазването на кодифицираните граматични норми.

При учещите обаче е налице отчитане в най-висока степен и на фактора *зависимост от ситуацията на общуване* при спазването на книжовните граматични норми. Над 1/5 от тези анкетирани го избират като отговор на посочения въпрос. Този факт ми дава основание да твърдя, че тези респонденти по-ясно от останалите осъзнават, че при устна комуникация редовно превключват от официално на неофициално общуване.

На другия полюс според данните са пенсионерите, за които ситуацията на общуване е най-слабо значима с оглед на спазването на книжовните граматични норми в устната реч. Най-ниският дял на избиралите отговора *зависи от ситуацията* в тази група (12.7%) е повлиял според мен и за по-честото избиране на отговора *необходимо е* от пенсионерите.

Графика 23.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите при признака резултат *съобразяване на устната реч с писмената* според признака фактор *жизнен стандарт*

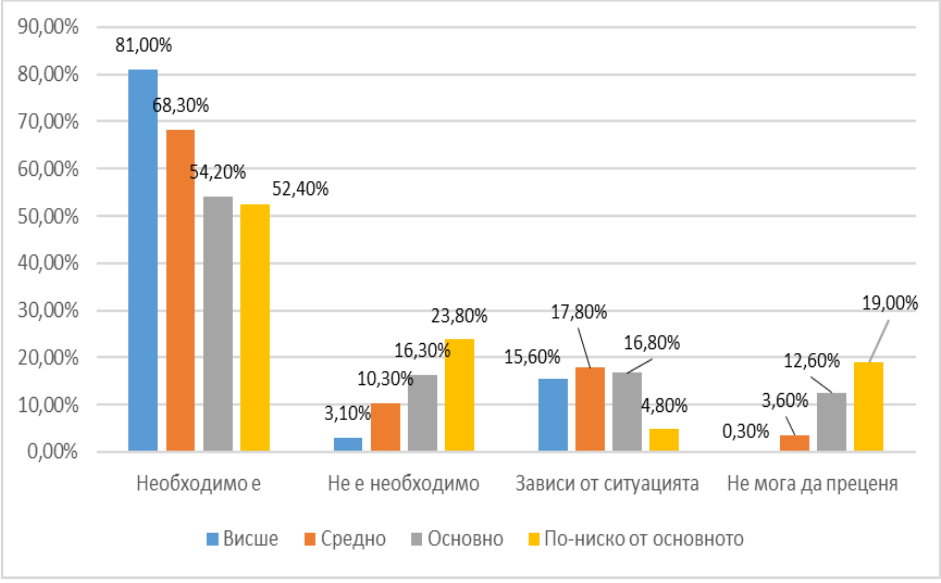

Разпределението на отговорите според фактора признак *жизнен стандарт* сочи, че самоопределилите се като *живеещи в мизерия* смятат в най-висока степен измежду останалите респонденти, че *не е необходимо* да се спазват книжовните граматични норми при устно общуване. Придържането към подобно мнение би могло да се тълкува като последица от това, че хората от тази демографска група по-рядко от другите групи, обособени по признака фактор *жизнен стандарт*, са в ситуации на официално устно общуване. Заслужава да се отбележи също и че в тази група са и най-многото избрали отговора *не мога да преценя,* показател за изразяваната от тях неутрална нагласа по анализирания проблем. Това говори, че тази група респонденти най-слабо познават кодифицираните граматични

норми, задължителни за официалното общуване. Би могло да се обобщи, че предпочитането на коментираните два отговора от респондентите с най-нисък жизнен стандарт е показателно, че ниският материален статус отново се оказва в корелация с отношението към стандарта.

Графика 24.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите при признака резултат *съобразяване на устната реч с писмената* според признака фактор *образование*

Както личи от Графика 24., отговорът *необходимо е* преобладава във всички демографски групи, обособени по признака фактор *образование* (с най-висок дял при висшистите и най-нисък – при респондентите с по-ниско от основното образование). Дяловото разпределение на отговорите според признака фактор *образование* обаче ясно показва два факта: а) с нарастване на образованието нараства и споделянето на мнението за висока степен на задължителност

на кодифицираните граматични норми в устната реч; б) с намаляване на образованието расте делът на мнението, че не е необходимо устната реч да се съобразява с книжовните граматични правила. Този резултат според нас е категорично свидетелство и за ролята на обучението по български език и на образованието като цяло за поддържането на кодифицираните норми в устното общуване.

Що се отнася до обучението по български език, неговият основен акцент е тъкмо при овладяването на кодифицираните граматични норми, при които е налице разминаване с устната книжовна практика. Това води до по-висока степен на осъзнаване на книжовната норма като еталон за правилност и до поддържане на *референтната символна функция* на книжовния език. Оттук следва и преобладаването като цяло сред анкетираните на мнението, че е необходимо съобразяване на устната реч с писмените, т.е. с кодифицираните правила.

Все пак обаче би трябвало да се направи и една уговорка. Под етикета *граматични правила (норми)* анкетираните вероятно поставят всички онези характеристики на книжовния език, които асоциират с правилността на различните езикови равнища (вкл. за правоговор), което според мен ги прави по-рестриктивни като цяло.

Стремежът на носителите на езика да търсят обратна връзка с писмения език като еталон за допустимост и правилност, е породен не на последно място и от начина на усвояване на двете норми – устна и писмена. Докато устният език се усвоява от индивида в детството по естествен път, неусетно (спонтанно), писменият език е обект на целенасочено обучение в рамките на задължителното образование (и по-рядко по други пътища – в семейството или пък самостоятелно). Формирането на представата за писмения книжовен език като еталон за правилност е резултат от редица причини.

Основната предпоставка за превръщането на писмения език в еталон за правилност според мен е от технологичен характер. Изобретяването на писмеността (като средство за кодиране на устната реч) е възможност за записване на изреченото. По този начин казаното се превръща в „продукт“ (по думите на М. Халидей), или, бих уточнила – в *документ*. Така трансформираното чрез писмеността изречено слово става материален обект. Отлика на писмения текст е, че съдържа информация във фиксиран (неизменен) вид, като по този начин осигурява съхраняване на информацията и предаването ѝ във времето и в пространството. Както е добре известно, трансформацията на устната реч в писмена чрез технологията на писмеността се съпровожда от изработването на графичен код (напр. азбука) и на правила за преобразуването на акустичните сигнали (звуковете), възприемани слухово, в графични (буквите), възприемани зрително.

Тези правила всъщност имат метаезиков характер, доколкото са основани на системни особености на съответния език, което е в основата на фиксирането им като постоянни и повтарящи се. Така се постига унификация на писмената комуникация, каквато устната форма на езика притежава в значително по-малка степен.

Ето защо възникването и развитието на писмеността се превръща във важна предпоставка за възникването на кодификацията, която е по начало атрибут на писмената, а не на устната реч. Както отбелязва М. Халидей, кодификацията има тази особеност да предоставя готови за употреба единици (ready-made, i.e. codified – вж. Halliday 1989: 29). Наред с това обаче кодификацията извежда и системни правила, според които да могат да се кодифицират единиците въобще (т.е. и такива единици, които могат да се появят в употребата в бъдеще).

Така основните причини, които карат културните езикови общности да търсят опора в писмения език и да го възприемат като еталон за правилност, са: а) документният характер на писмения текст и б) кодификацията, която по същество е продукт на писмения текст, средството за кодирането и декодирането му.

Появата и развитието на печатната технология прави възможна следващата стъпка за развитието на книжовните езици, каквато е *стандартизацията* им. С посредничеството на печатната технология писменият език се стандартизира и се превръща в идиом с „минимална вариативност на формите при максимално разнообразие на функциите му“ (Leith, 1983: 32).

Следващата причина писменият вариант на стандарта да се възприема като еталон за правилност е задължителността на овладяването му в системата на образованието. В рамките на този процес при обучението по език акцентът пада основно по линия *правилно/неправилно* с оглед на всички езикови равнища (правоговор, правопис, граматика), като под етикета *правилно* попада всичко кодифицирано, или направено според кодификацията. Съответно в графата *неправилно* попада всичко, което противоречи на кодификацията – в това число и иновациите, които не са получили статут на стандартни средства – независимо от това, че може да са със системен характер и да са широко разпространени в езиковата употреба.

Така усилията на училището за овладяването на писмения стандарт не на последно място дават като резултат по-консервативно отношение на езиковата общност към езиковите промени, чийто генезис е в устната реч. Стига се дотам, че дори да са с „терапевтична“ функция (термин на Р. Якобсон), промените по правило се окачествяват от езиковата общност било като деструктивни за езика,

било като проява на неграмотност, било като неуважение и дори като предателство към езика – все емоционални реакции, прояви на нагласата *езикова лоялност* в емоционалния ѝ аспект и на нагласата *осъзнаване на нормата* (в писмения ѝ обработен вариант). Както У. Лабов казва: „никой не посреща иновациите в езика с аплодисменти“ (Labov 2001), отбелязвайки, че макар да е естествено зрелите хора с опит да приветстват новостите, никой не казва за иновациите в езика, че са по-добър начин за изразяване от този в детството му.

Не е странно при това, че тъкмо 4/5 от посочилите, че учат в момента анкетирани, както и висшистите смятат, че писменият стандарт е еталон и за устната реч.

Усилията на училището за овладяване на писмения стандарт (като вторична знакова система) в областта на граматиката са насочени най-вече там, където е налице несъответствие между устната книжовна практика (узуса) и кодифицирания писмен език. Наблюденията ми сочат, че тези усилия са правопоропорционални както на степента на разпространение на иновацията (т. е. на нормативността ѝ), така и на функционалността и на системността ѝ. Системният характер на дадена иновация води до тоталното ѝ разпространение в устната реч както по хоризонтала (териториално), така и по вертикала (сред всички обществени слоеве). Бих посочила още и това, че в условията на съвременната комуникация роля за установяването и разпространението на иновациите имат и съвременните медии – радио, телевизия и интернет. От тях отдавна вече не звучи само гласът на следващия стриктно стандарта водещ, в предаванията на живо звучат гласовете на представители на езиковата общност от различни демографски групи и така в ефира и в нета стандартизирани единици свободно се конкурират с единици, неполучили санкция чрез кодификацията.

Добра илюстрация в това отношение е например разколебаването на *кого*-формите в употребата. То присъства сред всички демографски групи, резултат е от системното реоганизиране на граматичната система, изразяващо се в продължаващ разпад на падежните форми в рамките на именната система на българския език, започнал още през среднобългарския период на езика ни и продължаващ до днес. В същото време обаче кодификацията не отстъпва от действащата книжовна норма и задава задължителност на употребата на *кого*-формите в писмен текст, като точно и ясно определя условията за използването ѝ – синтактични и семантични (вж. ОПР 2012: 28).

В същото време обаче натискът на устната книжовна реч води до още по-силното осъзнаване на писмения стандарт като образец и подсилва *еталонната символна функция* на писмения език. Оказва се, че инструменталната (комуникативната) функция на стандарта влиза в конфликт със символната му еталонна функция, доколкото кодификацията поддържа несистемни от синхронна гледна точка правила, т.е. факти на диахронията, които противоречат на фактите от синхронията на езика.

Причината да се дава предимство на диахронията пред синхронията в определени пунктове от граматичния нормативен комплекс при кодификацията, според мен е преди всичко следването на принципа за контитуитет при кодификацията. Както вече посочих, книжовният език има ясно изразена *кумулативна функция* (която също би могло да се отнесем към символните му функции). Тя се изразява в поддържането чрез кодификацията на форми, които пазят връзката с предишни състояния на езика. Факти от тези състояния пазят преди всичко образците на българската художествена литература. Чрез изучаването им училище тези факти се възпроизвеждат и

стават достояние на поколенията. Така отхвърлянето чрез кодификацията като остарели на книжовни норми, към които принадлежат такива езикови факти, би се приело неоднозначно от езиковата общност. Както личи от данните, събрани с анкетата, част от българската езикова общност днес проявява особена ревност към граматични норми, които имат все по-малка опора в устната книжовна практика. Това личи най-вече в мненията за образованите носители на езика, както и въобще сред онези групи, които заемат високо място в йерархията по даден демографски признак (напр. по признаците *трудова заетост* и *жизнен стардарт*). Тези демографски групи не желаят промяна на статуквото, защото всъщност запазването му им осигурява и възможност да притежават власт – т.е. да запазят високата си позиция в съответната група.

Всичко казано дотук поставя и въпроса: Какъв е изходът за кодификацията?

Когато в рамките на описателния етап от процеса на кодификация[9] е установен системният характер на дадена иновация, а в рамките на прескриптивния етап оценката ѝ според критериите за *системност*, *функционалност* и *нормативност* е положителна, идва ред на проучването на езиковите нагласи и езиковото поведение на носителите на езика. При доминираща неутрална нагласа на езиковата общност към иновацията е възможно допускането ѝ в писмения стандарт най-напред като дублет, а впоследствие и като основно (единствено) средство. В противен случай кодификация, основана единствено на принципа за *перспективност*, може да срещне отпор в общественото мнение.

[9] За различните гледни точки за етапите на процеса вж. у Haugen 1972, Daneš 1987; Garvin 1993; Milroy et al. 1999.

Промени в кодифицираната граматична норма на българския книжовен език до момента обикновено се предприемат по силата на оценката на дадено езиково явление с консенсус на експертни мнения. Така например въз основа на такъв консенсус, основаващ се на наблюдения върху устната книжовна практика, в първия академичен правописен речник от 1983 г. беше кодифицирана дублетността при глаголните форми на *-вува-м* и *-ва-м* (напр. *команд-ува-м* и *команд-ва-м*). В следващия Нов правописен речник от 2002 г. въз основа на данни от корпус (т.е. данни, основани на техниката на контент анализа) кодификацията направи следващата стъпка, премахвайки дублетността в полза на по-новите по-къси форми на *-ва-м* (напр. *командвам* измести *командувам*, *ползвам – ползувам*, *участвам – участвувам*), без това решение да срещне каквато и да е съпротива у езиковата общност като цяло.

Сега, когато интернет стана основна медия за комуникация (писмена и устна), натискът на устната реч върху писмения стандарт става все по-осезаем и това изисква още по-внимателно съобразяване на кодификацията с устната книжовна норма, за да се поддържа гъвкавата стабилност на стандарта като негова основна структурна черта. Целта на кодификацията е да се свежда до минимум вариантността без функционална стойност, защото това би могло да доведе до разколебаване на писмената норма и заплашва да подкопае доверието в самата кодификация.

4.7. Йерархизиране на нормите по степен на важност според респондентите

Споделям виждането, че осъзнаването на задължителността на книжовните норми е свързано с осмислянето на важността им. Във връзка с това Въпрос 11. в анкетата предлага на респондентите да посочат важни според тях граматични правила. От статистическа

гледна точка въпросът е *качествен признак резултат* от *формàта със свободен отговор*.

Хипотезата е, че под етикета „граматика“ ще попадат и други правила, а не само граматични според лингвистичната им квалификация. Очакването е още, че респондентите ще посочват норми, които са оставили следа в съзнанието им, т.е. смятани са от тях за важни по някаква причина: било защото са ги затруднявали в училище, било защото са ги овладели, макар да е било предизвикателство за тях. Затова предполагам, че относително често като важно ще се посочва правилото за писане на пълен и кратък член, доколкото то е най-коментираното правило от последните 70 години след последната правописна реформа от 1945 г., в която е уговорено специално.

Чрез Въпрос 11. се проверява: а) кои правила на езика са най-активни в съзнанието на респондентите, б) дали анкетираните правят разлика между правописни правила и граматични правила, в) дали се посочват правила, отнасящи единствено до писмения език, или и такива, които респондентите съотнасят с устната реч.

Въпрос 11. За кои от важните граматични правила се сещате? Моля, избройте няколко правила, за които се сещате:

(Моля, посочете в свободна форма, възможни са до 5 отговора)

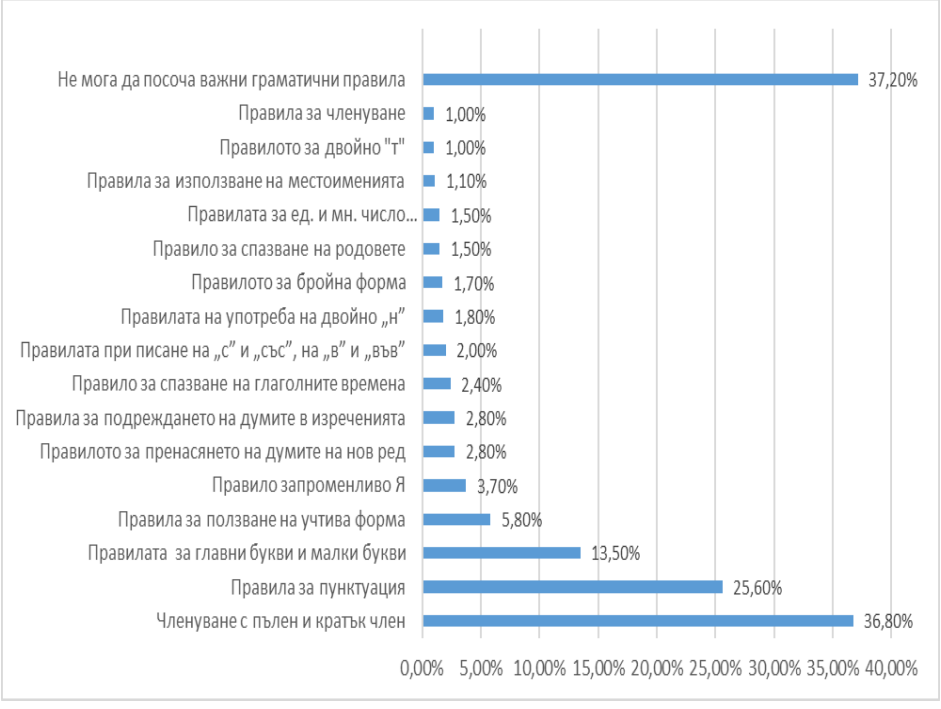
От отговорите на респондентите може да се извлече информация в няколко посоки. На първо място, способността им да идентифицират правила на книжовния език, говори според мен за представеността на езиковата нагласа *гордост*, индикатор за *престижната символна функция* на книжовния език. От друга страна, посочените отговори могат да дадат представа доколко образованието по български език е формирало трайни знания за езика. От трета – което е по-важно за целите на изследването – отговорите помагат да се извлекат правилата, които се определят от езиковата общност като важни и в този смисъл би могло да се предполага, че задължителността им е извън всякакво съмнение за анкетираните.

От първоначалната обработка на отговорите личи, че анкетираните са посочили общо 52 правила от най-разнообразен характер. Тук са взети предвид всички правила, които са посочвани поне от 1% от анкетираните (т.е. поне от 10 души при извадка от 1000), за да бъде картината максимално пълна. На Графика 25. са представени всичките 16 правила, избирани поне от 1% анкетирани.

Ако обаче се вземе предвид статистическата грешка на изследването (3%), има смисъл да се анализират само отговорите, чийто дял надхвърля тази грешка.

Графика 25.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите според признака резултат спонтанно посочване на важни граматични правила

И така, съществен резултат от прегледа на общите данни е, че над 1/3 от анкетираните проявяват *неутрална езикова нагласа* за важността на граматичните правила – доколкото заявяват, че не могат да посочат нито едно такова правило, макар сред основните цели на обучението по български език (още от първи клас та чак до края на средното образование) да е усвояването и прилагането на правописно-граматични и пунктуационни правила. Преди да се разгледа разпределението на този отговор по признаци фактори обаче, едва ли е възможно да се направят някакви по-конкретни изводи (вж. по-нататък).

Общите данни потвърждават очакването, че правилото за пълен и кратък член е най-разпознаваемата норма от днешната българска езикова общност. Посочват го като важно граматично правило 36.8% от анкетираните. Следват правилата за пунктуация – посочени са като важни от над ¼ от анкетираните, и за писане на главна и малка буква – посочени от 13.5% от респондентите.

Още две правила са над прага на статистическата грешка – правилото за учтивата форма (посочено от 5.8% респонденти) и правилото за променливо *я* (посочено от 3.7% анкетирани).

Най-напред ще разгледам трите правила, посочвани най-често. Признакът, който ги обединява, е, че това са *правила от чисто графичен порядък*, т.е. метаезикови правила без изход в устната реч. Всичките три правила нямат пряка връзка към транспонирането на устната реч в писмена. Те, погледнато строго, са правила, които осигуряват защита на смисъла на писмения текст чрез графично означаване на опозиции в езика, които в устната реч нямат свои изразители. За разлика от писмения език устната реч не притежава средства за изразяване на опозициите: *подлог – не-подлог* при имената

(тази опозиция се пази само при личните местоимения), *собствено име – нарицателно име,* както средства за изразяване на редица *пара-* и *хипотактични* отношения в изречението, което писменият език прави чрез пунктуацията.

Поставянето от респондентите на първите три места на чисто графични правила на книжовния език води към извода, че идеята за граматика в съзнанието на анкетираните корелира с писмения книжовен език и е близо до класическото разбиране за граматиката като *изкуство на буквите* (от гр. γραμματικὴ τέχνη‘). Причините за подобно възприемане на граматиката са според мен сходни с причините, които карат респондентите да йерархизират отчетливо писмената и устната реч в полза на първата. Това са *еталонната символна функция* на книжовния език, най-видима в писмената му форма поради по-високата степен на задължителност на писмените правила в публичната комуникация и *документният характер* на писмения текст, осмислен още в древността с латинската максима: *Verba volant, scripta manent.*

Отговор на въпроса защо респондентите идентифицират най-често тези правила, може да даде сравнението на данните за посочване на правилото за пълен и кратък член и правилата за главни и малки букви с отговорите съответно на Въпрос 16.1. и Въпрос 16.9. от анкетата, които изследват в каква степен същите две правила затрудняват анкетираните при писане според самооценката им.

64.5% от анкетираните са посочили, че правилото за писане на пълен и кратък член не ги затруднява особено при писане, а 73.5% – че същото важи и за правилото за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена. Т.е. оказва се, че причината за спонтанното йерархизиране от респондентите на тези две правила в първата тройка на най-важните не е, защото езиковата общност ги квалифицира като трудни. По-скоро обяснението е, че тези правила

в разбирането на анкетираните са своеобразен праг за грамотност, т.е. владеенето им е основание за влизане в клуба на грамотните. Самото им идентифициране на (което, разбира се, е различно от спазването им) говори, както вече посочих, за споделянето на езиковата нагласата *гордост* от това, че правилата могат да бъдат формулирани в някаква степен.

Симптоматично за днешната кодификаторска практика е, че при спонтанното посочване на граматични правила като важни респондентите са посочили и всичките девет правила, обект на детайлно изследване в настоящия проект.

Както вече посочих две от тези правила – за писане на пълен и кратък член и за употреба на главни и малки букви, са в челната тройка правила, посочвани от анкетираните като важни граматични правила.

Въз основа на данните може да се каже още, че три от останалите правила: *за учтивата форма* (посочено от 5.8%), *за променливо* Я (посочено от 3.7%) и за *бройната форма* (посочено от едва 1.7%) – са идентифицирани като важни, но от ограничен дял от анкетираните.

Две от правилата, обект на изследване в анкетата: за употреба на *кого*-формите и на формите *свой (си) / негов (му),* се покриват от по-общия отговор „употреба на местоименията“ (посочен от 1.1%). За него би могло да се предполага, че най-вероятно се отнася в най-голяма степен точно за тези категории местоимения, доколкото правилата за употребата им са обект и на обучение в средното училище, и на оценяване на владеенето им на ДЗИ по български език и литература.

Действието на правилата за учтивата и бройната форма, за *кого-* и *свой*-формите, както и за променливо Я в мн. ч. на миналите причастия в писмените книжовни текстове днес се подкопава сери-

озно от устната реч. То е резултат от реорганизиране и преструктуриране на книжовната граматична система на днешния български книжовен език. В коментираните случаи най-общо се наблюдава елиминиране на морфологичното (формалното) сигнализиране на различни по своя характер езикови опозиции (синтактични и семантични). Такива опозиции са *лице – не-лице* (при *кого*-формите и *бройната форма*), *подлог – не-подлог* (при *кого*-формите и *свой (си) – негов (му*) (вж. по-подробно Станчева 2019).

Тъкмо наблюдаваните процеси в устната книжовна реч са причина образованието и кодификацията да обръщат специално внимание и да настояват за овладяването на кодифицираната норма в коментираните по-горе пунктове.

Това са, смятам, и причините правилата, които отразяват конфликта между кодификацията и нормите в динамика, да бъдат идентифицирани най-често от респондентите като важни, т.е. като задължителни.

В много по-слаба степен са идентифицирани като важни две от правилата, към които е насочен изследователският интерес на екипа по проекта – правилото за употреба на деепричастието и правилото за т.нар. „мекане“. Правилото за деепричастието, идентифицирано от анкетираните като „правило за съгласуване на деепричастията“, е посочено от 0.6% (т.е. от едва 6 души от общо 1000), а правилото за употреба на глаголните окончания *-м/-ме,* дефинирано като „*-м* и *-ме* в глаголите“ в отговорите на анкетата, е идентифицирано от едва 0.5% (т.е. от 5 души от общо 1000).

Не е трудно да се обясни защо т.нар. *мекане* не е намерило място сред важните правила според анкетираните. Анализът на познаването и спазването на тази норма сочи, че тя не затруднява респондентите (нито според самооценката им, нито при създаване на писмен текст) (вж. Томов 2019). Това правило не предизвиква коле-

бания, поради което не се смята за важно. Оказва се, че тези, които „мекат“, когато говорят, се придължат стриктно към кодифицираното правило за разграничаване на *-м/-ме*, когато пишат.

Малко по-различна е причината според мен защо нормата за употребата на деепричастието е откроена слабо сред важните правила на българския книжовен език. Изучаването на деепричастието и употребата му се неглижира в училищното обучение, което най-вероятно е последица от следните факти: деепричастието е неизменяема форма, правописът му не представлява особен проблем, а на употребата му днешната кодификация доскоро приписваше „книжност“ (т.е. ограниченост – регистрова, а оттам и количествена).

По-нататък се представя разпределението на отговора *Не мога да посоча важни граматични правила,* който интерпретирам като *неутрална езикова нагласа*, във връзка с четири важни демографски променливи (признаци фактори): *образователна активност (уча/не уча в момента), образование, трудова активност* и *материален статус*.

Признакът фактор *образователна активност* се оказва ключов за избора на коментирания отговор. От Графика 26. личи, че едва по-малко от 1/10 от посочилите, че учат, не могат да посочат нито едно книжовно правило. В същото време трите, най-често идентифицирани като цяло важни правила, са посочвани с по-висока степен на важност от тази категория респонденти за сметка на редица други правила, които не се идентифицират като важни, доколкото най-вероятно се възприемат от групата на учещите респонденти като елементарни и рутинни. Този факт дава основание да се твърди, че тъкмо обучението по български език изгражда у носителите на езика представа за йерархия на езиковите правила (т.е. норми). Ще отбележа тук само мимоходом, че тази йерархия по правило не съответства на йерархията между елементите на езиковата система.

Графика 26.

Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите според признака резултат спонтанно посочване на важни граматични правила и признака фактор образователна активност

Графика 27. дава нагледна представа за избора на отговора *не мога да посоча важни граматични правила* според образованието на респондентите. Личи, че с намаляването на образователния статус расте изборът на коментирания отговор. Отчетливо изразената обратна зависимост при неутралната езикова нагласа във връзка с демографските характеристики *образователна активност* и *образователен статус* на респондентите дава основания да се заключи, че познаването на граматични правила и посочването им се влияе силно от активното използване на писмения език. Би могло да се твърди, че осмислянето на важността на правилата е пряко свързано с необходимостта от създаване на писмени текстове в учебна и работ

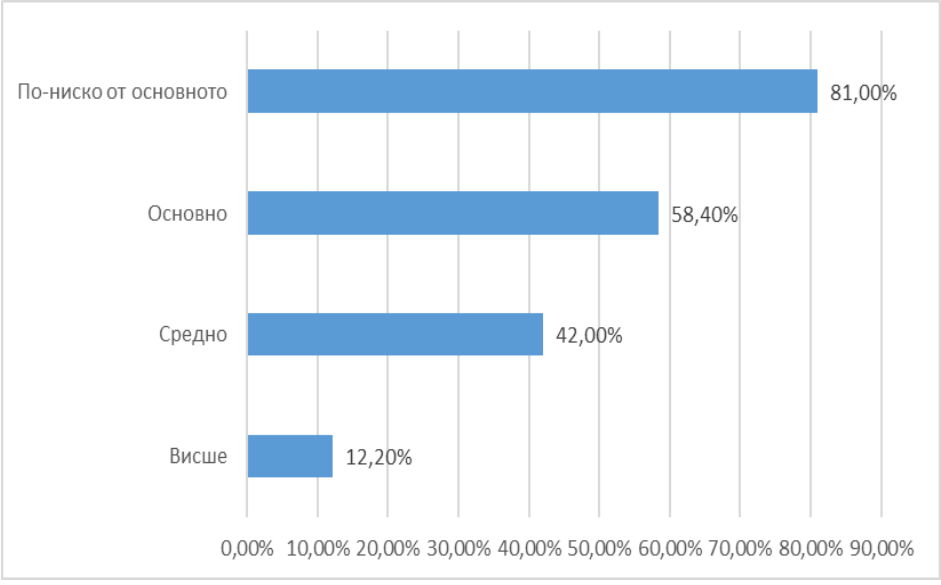
на среда, която, може да се предположи, е изразена най-силно сред учещите и висшистите. При идентифицирането на отделните правила най-висок като цяло се оказва делът на висшистите. Способността на тази група да идентифицира книжовни правила, означава осъзнаване на задължителността им, а оттам – и мотивация за спазването им в писмен текст.

Това наблюдение се подкрепя и при сравнение на *трудовата активност* с посочването на важни според респондентите правила.

Най-нисък е делът на споделилите, че не могат да посочат важни правила, сред работещите на пълна заетост (28.8%), а най-висок – сред трудово неактивните – безработни (61.8%), домакини (46.7%) и пенсионери (45.8%).

Графика 27.

Дялово разпределение в % на отговора на респондентите не мога да посоча важни граматични правила при признака резултат спонтанно посочване на важни граматични правила и признака фактор образование на респондента

Материалният статус също се оказва значим признак фактор във връзка със спонтанното посочване на книжовни правила. С намаляването на материалния статус расте делът на респондентите, които не могат да идентифицират важни правила на езика (от 17% при заявилите, че живеят без лишения, до 100% при посочилите, че живеят в мизерия).

Като цяло анализът на отговорите на Въпрос 11. от анкетата дава основания да се заключи, че спонтанното идентифициране на важни книжовни правила корелира с представеността на езиковата нагласа *гордост* и е обвързано с представата на анкетираните за онези правила, които дават облика на грамотния българин. Посочването на правилата е повлияно силно от кодификацията във връзка с третия ѝ етап – разпространение на кодифицираната норма в кодификационните документи и чрез посредничеството на училищното образование. Важността и задължителността на правилата в писмената практика се влияе от степента, в която едно или друго правило присъства в кодификационните документи: речници, граматики, справочници за езикова употреба, както и в учебниците и учебнопомощната литература по български език (в по-широк смисъл).

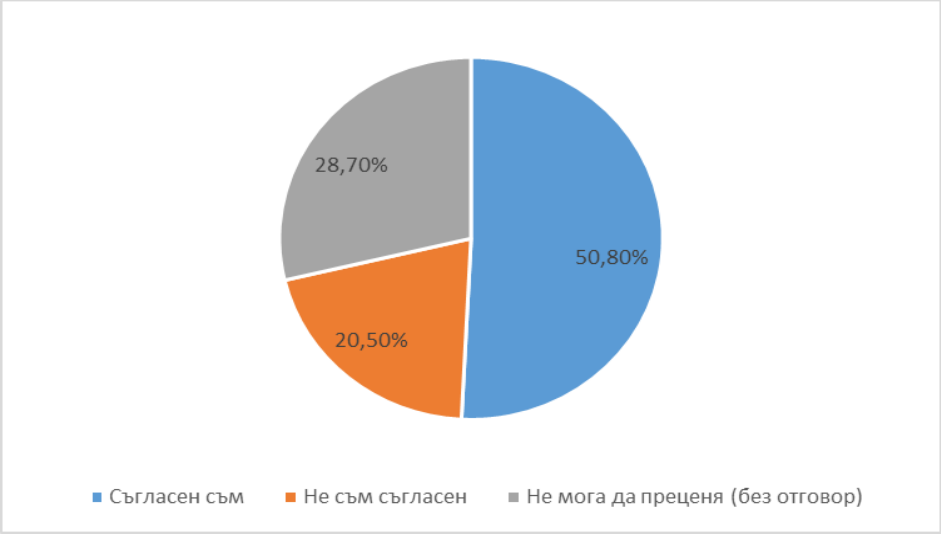
4.8. Отношение на анкетираните към държавната регулация на езиковата сфера

Отношение към задължителния характер на книжовните норми имат и отговорите на твърдението във Въпрос 21.3.: *Езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации*. Въпросът е *качествен признак резултат* от вида *многовариантен въпрос с избор на един отговор*. С отговорите на твърдението във въпроса се проверява хипотезата за преобладаване на мнението, че книжовният език трябва да се регулира чрез държавна намеса.

Половината анкетирани обаче изразяват мнението, че езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации (вж. Графика 28). Останалата половина се разпределя почти по равно между отговорите *не съм съгласен* и *не мога да преценя*.

Графика 28.

Дялово разпределение в % на анкетираните според признака резултат *езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации*

От отговорите като цяло личи, че вероятно анкетираните разбират под държавна регулация стриктно законово уреждане на езиковата сфера и не причисляват процесите на кодификация към държавната регулация в областта на езика. Всъщност обаче, бидейки от академичен тип, кодификацията на книжовния език в България има строго задължителен характер в официалната сфера и е важен елемент от езиковата политика. Т.е. тя представлява форма на държавна регулация. Към това е необходимо да се добавят и специалните текстове, регламентиращи употребата на българския език в качеството му на официален в редица законови и подзаконови актове, уреждащи отношенията в най-различни обществени сфери.

Разпределението на отговорите като цяло обаче би могло да даде надеждна обратна връзка за настроенията на езиковата общност във връзка с нарочно уреждане на езиковата сфера със специален закон – а те, както се вижда от отговорите, са повече отрицателни отколкото положителни.

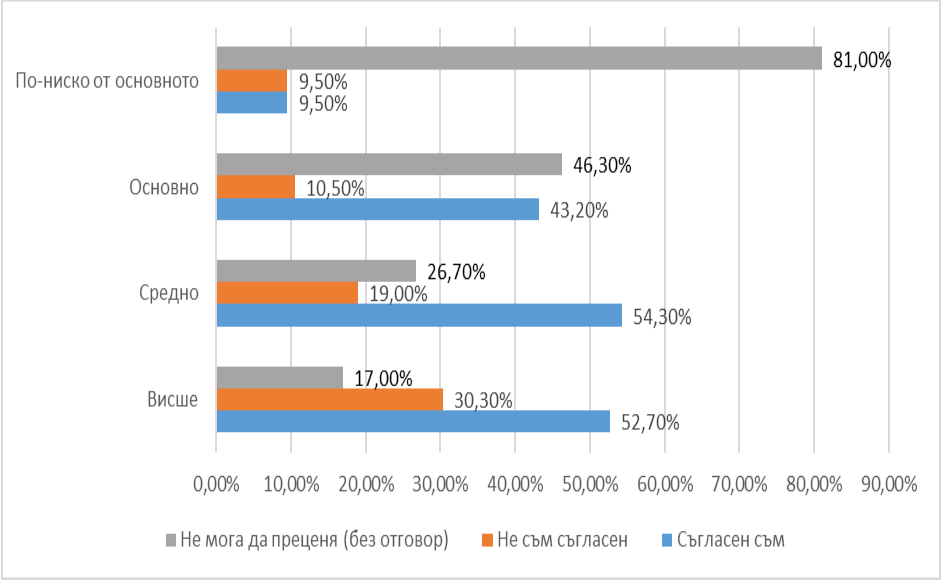
Тъй като общата картина не дава детайлна представа за мнението на респондентите във връзка с демографските променливи (признаците фактори), по-нататък ще бъдат разгледани онези демографски фактори, при които се наблюдават значими връзки с отговорите на изследвания въпрос. Наред с *образованието*, което се оказва структуроопределящ фактор при отговорите на всички въпроси, отнасящи се до книжовния език в допитването, другите два демографски фактора, оказали се значими за отговорите на коментирания въпрос, са *жизнен стандарт* и *етническа принадлежност* (според самоопределението на анкетираните).

Интерес в Графика 29., представяща разпределението на отговорите на респондентите според образованието им, представлява отговорът *не съм съгласен.* С нарастване на образованието на респондентите се вижда нарастване на поддръжниците на мнението, че езиковите промени подлежат на държавни регулации, което означава, че образованите респонденти добре разбират необходимостта от нормиране на езиковата сфера като важна предпоставка за успешното функциониране на всички сфери на обществения и стопанския живот.

Както и при повечето останали други въпроси, и на този въпрос ниско образованите предпочитат отговора *не мога да преценя* като израз на неутралната им езикова нагласа, показател за пасивност и отчужденост от въпросите на книжовния български език.

Графика 29.

Дялово разпределение в % на анкетираните според признака фактор *образование* и признака резултат *езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации*

Профилът на респондентите, сред които доминираща се оказва неутралната езикова нагласа спрямо държавната регулация в езиковата сфера, свидетелства, че тази нагласа е определяща освен за групите на слабообразованите и за групите на хората, заявили, че живеят в мизерия (85.7) и с големи лишения (47%) (според фактора *жизнен стандарт*), както и за всички групи респонденти, самоопределили се от небългарски етнос.

С активна позиция по този въпрос по оста *съгласен – несъгласен* са респондентите с *висше* и *средно образование*, заявилите, че *живеят без лишения* и *богато*, както и самоопределилите се като *българи*. Т.е. всички респонденти, заемащи най-висока йерархия в групите, към които принадлежат.

4.9. Обобщения на мненията за задължителността на писмените норми на българския книжовен език

В тази част от работата беше изследван тематичен кръг от въпроси в национално представително проучване на езиковите нагласи на българските граждани, отнасящ се до *степента на задължителност* на писмените книжовни норми. Общата хипотеза за изследвания тематичен кръг въпроси бе, че според мненията на респондентите днешният български книжовен език се отличава с висока степен на задължителност на кодифицираните норми.

Резултатите от отговорите на изследваните дотук осем въпроса от анкетата дават основания да се обобщи, че изследователската хипотеза като цяло се потвърждава. Писмените книжовни норми са с висока степен на задължителност в съзнанието на българската езикова общност.

Анкетираните отчитат различната степен на спазване на писмените норми във връзка с характера на текстовете (статични и динамични). Особено активни и критични при нарушаването на писмените правила в динамичните текстове от сферата е-комуникацията (служебни имейли, форуми блогове и чатове) са високообразованите и най-младите.

Днешните българи отдават важно значение на познаването на писмените книжовни норми, сравнително рядко обаче си позволяват да коригират писмената практика да другите. Това наблюдение даде основание да се обособи следната опозиция, валидна за мнението на анкетираните по отношение на спазването на писмените правила: *висока степен на самовзискателност – сравнително висока степен на търпимост* към чуждите грешки.

За участниците в анкетата книжовният език е инструмент, който най-пълноценно осигурява общуването в работна среда. С

малки изключения (в групите на най-младите и на посочилите, че учат в момента на изследването) преобладаващо е мнението, че граматичните правила са задължителни без оглед на ситуацията на общуване.

Анкетираните отчитат разликите между устната и писмената реч, като преобладаващата част от хората смятат, че устната реч трябва да се съобразява с писмената, а не обратно, което е обусловено от двете основни характеристики на писмената реч (документалност и кодифицираност).

Кирилицата е с господстваща позиция в българското графично пространство според мнението на анкетираните. Те допускат силно ограничено заместване на кирилицата с други графични системи и елементи от тях (само в рамките на неформалното общуване – основно в чатовете). Категорично изразеното позитивно отношение към официалния графичен код – кирилицата, е отражение на високата степен на представеност на три езикови нагласи – *езикова лоялност* (в емоционалния и прагматичния ѝ аспект), *осъзнаване на нормата* и *желание за участие*.

Тези резултати дават основание да се направят и изводи за обхвата на днешната кодификация.

Налице е определено позитивно отношение към писмената книжовна норма. То намира израз в представеността най-вече на две езикови нагласи – *осъзнаване на нормата* и *гордост*. Отчитането на високата степен на задължителност на писмените правила у носителите на езика изисква много внимателен подход при вземане на решения по отношение на иновациите в граматичната норма. Всеки един случай трябва да се оценява поотделно не само от системна (вътрешноезикова) гледна точка, но и във връзка с езиковите нагласи на българската езикова общност. От особена важност е отчи-

тането на нагласите на определени демографски групи, които според резултатите от изследването имат активно отношение към въпросите на книжовния български език. Към тях спадат групите на *високообразованите*, на *учещите*, на *работещите на пълна заетост*, на респондентите от *възрастовите групи между 18–29 г.* и *30–39 г.*

В същото време у анкетираните е налице висока степен на чувствителност спрямо държавната регулация на езиковата сфера. Повечето от изразилите ясна позиция по въпроса застъпват мнението, че езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации. Това мнение е в съответствие с научната представа за езика като система в динамично равновесие (валидно за устната реч). В същото време обаче респондентите не си дават сметка, че кодифицираният писмен език, към който издават толкова силна привързаност, всъщност е обект на държавна регулация. Основен инструмент на тази регулация е кодификацията на книжовните норми, която е от академичен тип, има задължителен характер за официалното писмено общуване и се осъществява от натоварен от държавата кодифициращ орган – Института за български език на БАН.

Застъпването на двете конфликтни гледни точки, преобладаващи в мненията на респондентите като цяло – при отговорите на Въпрос 21.3 (против държавната регулация в езиковата сфера), от една страна, и на Въпрос 10 (за необходимост от спазване на граматичните правила и в устната реч) – от друга, са достатъчно показателни за комплексността на проблематиката, свързана с кодификаторската практика, както и за необходимостта от проучването на езиковите нагласи във връзка със запазването или промяната на действието на сега действащата кодификация.

Глава 5. Качества на днешната кодификация според оценките на анкетираните

Вторият кръг въпроси в анкетата, имащи пряко отношение към сегашната кодификация, изследва *качествата* ѝ според мненията на респондентите. С отговорите се цели да се извлече информация как анкетираните възприемат кодификацията във връзка със следния кръг от проблеми:

– Намират ли днешния книжовен език за прекалено сложен и трябва ли той да бъде опростен.

– Смятат ли сегашната кодификация за ретроспективна.

– Определят ли метаезика на правилата като сложен.

– Необходимо ли е разликата между устната и писмената реч да се намали.

– Каква да е посоката на нивелацията между устната и писмената реч.

– Затруднява ли ги и в каква степен спазването на определени писмени норми.

5.1. Сложен ли е днешният книжовен език и трябва ли според респондентите да бъде опростен (демократизиран)

Този проблем има по-общо отношение към кодификацията, но той засяга сериозния въпрос за мнението на респондентите за евентуални промени в кодификацията на днешния книжовен език. Предприемането на промени в писмените правила трябва да е обосновано научно – при отчитане както на собствено езикови критерии, от една страна, така и при отчитане на факта, че книжовният език има конвенционален характер. Ясно е, че промени от какъвто и да е характер са възможни единствено чрез акта на кодификация. Рецеп-

цията на тези промени зависи пряко от отношението на езиковата общност към тях, което намира израз в езиковите нагласи.

Твърдението във Въпрос 21.7. *Книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен* неслучайно е формулиран по начин, по който обичайно се говори за езика в публичното пространство. Целта на формулировката му е да предизвика активно отношение към въпросите на книжовния език като цяло, за да се получи обратна връзка за настроенията на носителите на езика. Необходимо е да се отбележи също, че впечатление за сложност на книжовния език може да се породи у носителите на езика по няколко линии.

От една страна, то може да е последица от наличието в кодифицираната норма на трудни за прилагане правила. От данните, събрани от въпроси на потребителите към Службата за езикови справки в ИБЕ на БАН за периода от 2014–2017 г., личи, че според броя на запитванията трудни за прилагане са правила от три сегмента на кодифицираната норма. Това са:

а) част от правилата за слято, полуслято и разделно писане;

б) някои от правилата за пунктуация;

в) правилата за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена.

Изброените тук пунктове на сега действащия нормативен комплекс създават трудности според мен най-вече поради факта, че става въпрос за писмени правила с метаезиков характер. От друга страна, представа за трудност могат да създадат и правила, при които е налице непълно или противоречиво описание на условията за употреба на едно или друго средство. От трета страна трудни могат да се окажат и правила, при формулирането на които е използван усложнен метаезик. Накрая, но не на последно място, трудни могат да

бъдат и кодифицирани правила, върху които устната книжовна реч оказва все по-голям натиск.

В случая обаче не е толкова важно от какви точно причини е породена представата за сложност на книжовния език, а най-вече каква е представеността на коментираната характеристика на книжовния ни език в представите на езиковата общност според количествени и качествени параметри.

Посоченото по-горе твърдение във Въпрос 21.7. *Книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен,* както и останалите шест твърдения в този въпрос е *качествен признак резултат* (т.е. отделна променлива). Въпросът е *многовариантен* с посочване на един отговор измежду три (*съгласен – несъгласен – без мнение*). Хипотезата е, че в обществото ни днес преобладава мнението за адекватност на сега действащата кодификация, т.е. сред респондентите като цяло ще преобладава отхвърляне на твърдението във въпроса.

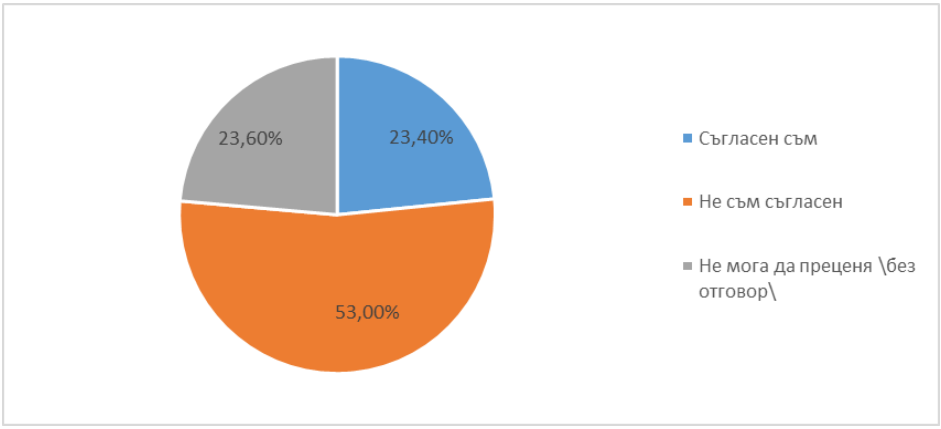
Отговорите на въпроса корелират с представеността на нагласата *езикова лоялност*, както в прагматичния ѝ, така и в емоционалния ѝ аспект.

Най-напред ще бъде анализирана общата дялова представеност на отговорите на респондентите на твърдението във Въпрос 21.7.

Общото разпределение на отговорите показва, че сред анкетираните преобладава несъгласието с предложеното във въпроса твърдение, т.е. малко повече от половината респонденти имат *положителна нагласа* към действащата кодификация, тъй като не смятат днешния български книжовен език за *прекалено сложен*. Останалата част от респондентите се поделя по равно. Близо ¼ изразя-

Графика 30.

Общо дялово разпределение в % при признака резултат *книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен*

ват мнение в посока на предприемане на промени към „опростяване“ на книжовния език, докато другата ¼ от анкетираните са с *неутрална езикова нагласа* и не могат да преценят кое от твърденията да изберат.

За да се анализира това количествено разпределение на отговорите, то трябва да се съотнесе с демографските характеристики, които влияят върху трите избрани отговора. Обработката на данните показва, че осем демографски характеристики (признаци фактори) влияят върху отговорите на анкетираните. Сред тях с най-значима тежест са се оказали четири фактора: *жизнен стандарт, образование, етническа принадлежност* и *трудова активност.*

Най-напред ще бъде очертан профилът на респондентите *без мнение* (т.е. на заявилите чрез избора си *неутрална езикова нагласа*) във връзка със сложността на книжовния ни език днес по отношение на статистически значимите признаци фактори: *жизнен стандарт*, *образование* и *етнос* на респондентите.

Според признака фактор *жизнен стандарт* най-често с неутрална езикова нагласа са хора от ниския сегмент на тази демографска променлива. Това са огромното мнозинство от хората, заявили, че *живеят в мизерия,* както и почти половината от посочилите, че живеят *в големи лишения.* Според признака фактор *образование* най-често без мнение са хора с образование, *по-ниско от основното*, а според признака фактор *етнос* – посочилите, че са от *друг етнос* (т.е. не-българи, не-турци, не-роми), както и ромите.

Не е трудно при това да се направи изводът, че категориите респонденти, обособени по трите демографски характеристики, се въздържат от мнение по коментирания въпрос, най-вероятно защото не познават добре книжовните норми, за да се произнасят за тях. (вж. графики 31., 32., 33.).

Изборът на отговора *не съм съгласен* означава, че за носителите на българския книжовен език от определени демографски категории спазването на книжовните правила не представлява проблем, поради което те не отчитат необходимост от промени в сега действащия нормативен комплекс. Мнението на тези респонденти свидетелства не само за *положителна езикова нагласа* към книжовния ни език, а и за конкретната ѝ проява *лоялност*. За тези респонденти книжовният ни език е преди всичко културно наследство, „съкровищница“, побрала в себе си свидетелствата за материалния и духовен живот на общността във времето.

Обобщеният профил на тази категория респонденти е следният. Според фактора *образование* нагласата *езикова лоялност* е най-силно изразена при висшистите. Над ¾ от тях отхвърлят, че книжовният език е *прекалено сложен* (вж. Графика 31.).

Според фактора *жизнен стандарт* нагласата *езикова лоялност* е изразена най-вече сред хората, споделили, че живеят *без* и *с*

известни лишения (съответно над 2/3 и повече от половината не смятат книжовния език за *прекалено сложен*).

Според фактора *етнос* комплексният характер на книжовния ни език (като богатство от функции и форми за изразяването им) се възприема позитивно основно от представителите на българския етнос (56.3%).

За категориите респонденти, отхвърлящи твърдението, че книжовният език днес е сложен и се нуждае от опростяване, може да се предположи следното. Това са основно представители на групи а) със стабилни позиции в социалната йерархия, б) владеещи стандарта във висока степен. Тъкмо те имат основания да смятат, че сегашната кодификация не е пречка за социалното им издигане и кариерно израстване. Тъкмо тези категории респонденти биха се оказали противници на евентуални промени независимо че вероятно част от тях изпитват колебания при прилагането на определени правила – било поради неособено прецизна кодификация в някои пунктове, било поради това, че правилата влизат в конфликт с устната книжовна практика, било дори поради това, че самите респонденти нарушават някои правила, без да го осъзнават. За представителите на посочените групи (основно *висшисти, живеещи без или със известни лишения, от български етнос*) може да се твърди още, че те са естествените носители на стандарта. Владеенето му те възприемат като важно социално предимство пред останалите, което те държат да запазят. В подкрепа на това са и анализите във връзка с йерархизирането от анкетираните на ползите от правилното писане. Като най-често избиран персонален мотив се посочва тъкмо отговорът, че владеенето на писмените норми помага за кариерното развитие (вж. подробно у Алексова, Тишева 2019: 51 – 65).

Изборът на отговора *съгласен съм*, който издава *отрицателна нагласа* към сегашното състояние на книжовните норми (и респек-

тивно към кодификацията), показва следното разпределение. Отговорът (онагледен на графики 31–33) е преобладаващ: а) най-вече в групата на посочилите, че *живеят богато* (според признака фактор *жизнен стандарт*); б) след това в групата на анкетираните, посочили, че са от *турски етнос* (според признака фактор *етнос*) и в) най-сетне в групите на хората с *основно* и *средно образование* (според признака фактор *образование*).

Възниква въпросът защо е така. Защо *богатите*, самоопределилите се като *турци*, както и хората с *основно* и *средно образование* са категориите респонденти, посочващи по-често от останалите категории анкетирани, че книжовният български език е прекалено сложен и се нуждае от промени в посока на опростяването му?

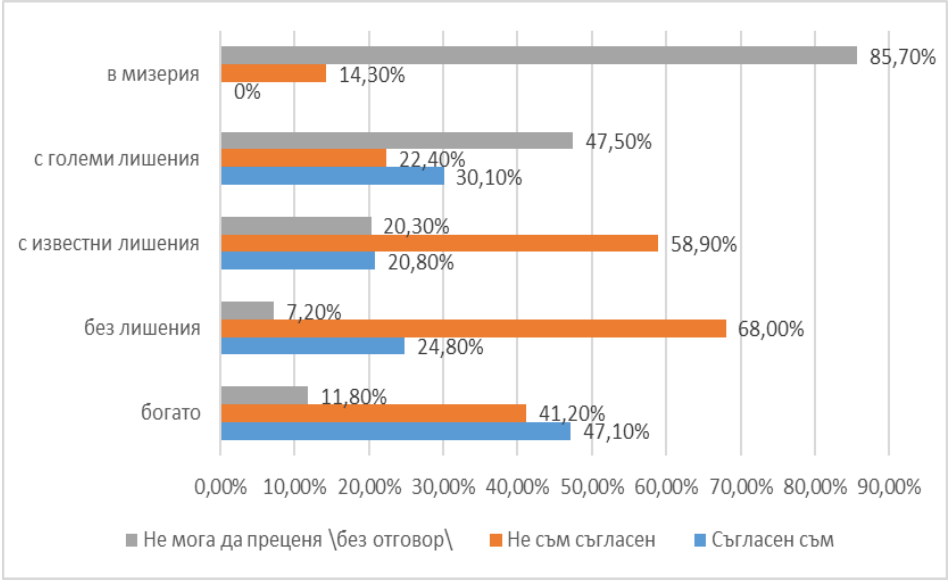
Би могло да се предположи за определилите се като живеещи *богато*, че в тяхното виждане е необходимо езикът да се опрости не защото не владеят правилата му в достатъчна степен, а защото смятат, че това е необходимо в посока на ефикасността на комуникацията. Заедно с това обаче може да се допусне, че в днешното българско общество смятащите се за богати не са непременно и сред най-образованите, т.е. те не познават добре писмените норми на българския книжовен език днес. Застъпват се за опростяването им, защото изпитват опасения да не се накърни имиджът им на преуспели в обществото от прояви на неграмотност.

Тези две противоположни предположения могат да получат отговор, ако се прегледат резултатите от езиковия тест на тази група анкетирани, т.е. ако се съпостави мнението им за опростяване на книжовните норми с езиковото им поведение във връзка с 9-те тествани граматични норми. Оказва се, богатите според собствената си самооценка български граждани са и сред най-добре представилите се на езиковия тест. Резултатите им при владеенето на пет от тестваните норми (при т.нар. *мекане*, за употреба на учтивата форма, на

главните букви, на *кого*-формите и на *деепричастието*) са по-високи от тези в цялата извадка, а при останалите четири (писане на *пълен член*, променливо *я*, употреба на *бройна форма* и на формите *свой/негов*) в общи линии се припокриват с резултатите от цялата извадка. Затова е и доста по-правдоподобно предположението, че определилите се за богати се застъпват за опростяване на правилата, понеже това ще повиши ефикасността на книжовния език като цяло. Т.е. мнението им за промяна може да се обвърже с представеността на нагласата *езикова лоялност* в нейния чисто прагматичен аспект.

Графика 31.

Дялово разпределение в % на признака резултат *книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен* според признака фактор *жизнен стандарт*

При групите, обособени по признака фактор *етнос*, най-отчетливо заявяват необходимостта от опростяване на книжовния език две категории респонденти – заявилите, че са от турски етнос, както

и избралите да се самоопределят като *друг етнос*. За хората, определили етноса си като *турчин*, изискването за опростяване на езика (т.е. на правилата му) най-вероятно е продиктувано от това, че голяма част от тях са мотивирани да овладеят правилата и затова искат кодификацията да способства в тази посока. Основание за този извод дават и резултатите на представителите на тази етническа група на езиковия тест, проведен във втората част на анкетата. Като цяло в сравнение с останалите групи от небългарски етнос (роми и друг етнос) те показват значително по-високи резултати на теста при всички изследвани норми, но винаги значително по-ниски от представителите на българския етнос. Това означава, че българските граждани от турски етнос оценяват днешната кодификация като сложна, защото тя е сериозна пречка пред мотивацията им да овладяват книжовните правила като важна предпоставка за личностен и социален успех.

Съпоставката на отговорите им на Въпрос 16. с езиковото им поведение при отговорите на езиковия тест говори още и за това, че измежду останалите в групата на не-българите представителите на турския етнос са най-добре интегрираните се в обществото чрез стандарта. Т.е. и при тях също може да се говори за ясно изразена представеност на нагласата *езикова лоялност* отново в нейния прагматичен аспект.

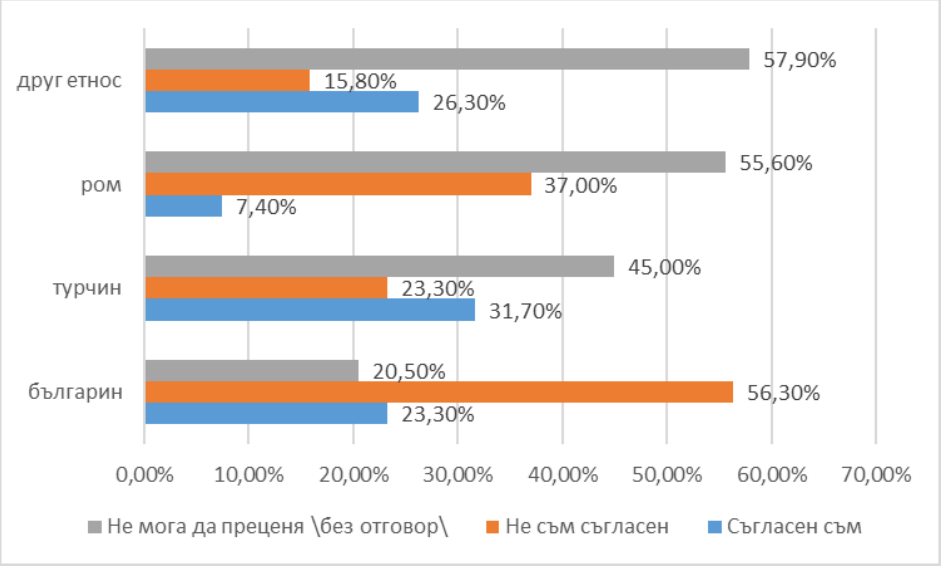
Другата категория анкетирани по признака *етнос*, в която оценките за необходимост от опростяване на книжовните правила взема превес над оценките, че такава промяна не се налага, са хората, определили себе си като принадлежащи към *друг етнос.* Вероятно тяхната мотивация за избор на отговора *съгласен съм* също е продиктувана от причини от прагматичен характер. Тези респонденти се обявяват за промяна на правилата, за да могат да се интегрират по-успешно в общността, след като са избрали да са български граждани.

Съпоставката на отговорите им на Въпрос 16. с езиковото им поведение при отговорите на езиковия тест говори също, че те опре-

делено срещат немалки трудности с овладяването на писмените норми на стандарта. Това най-вероятно е последица от факта, че те са български граждани не по рождение и едва ли са преминали през системата на българското образование в начален и среден курс, когато се овладява корпусът от писмени норми. Това може да обясни защо те като цяло имат средно два пъти по-ниски резултати на теста от посочилите, че са от турски етнос. Заявеното от тези респонденти желание за промяна на кодификацията като цяло отново би могло да се обвърже със стремежа им да се интегрират по-успешно и да бъдат по-конкурентни и на пазара на труда. Затова и нагласата, която стои зад избора им също е *езиковата лоялност* в прагматичен план.

Графика 32.

Дялово разпределение в % на признака резултат *книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен* според признака фактор *етнос*

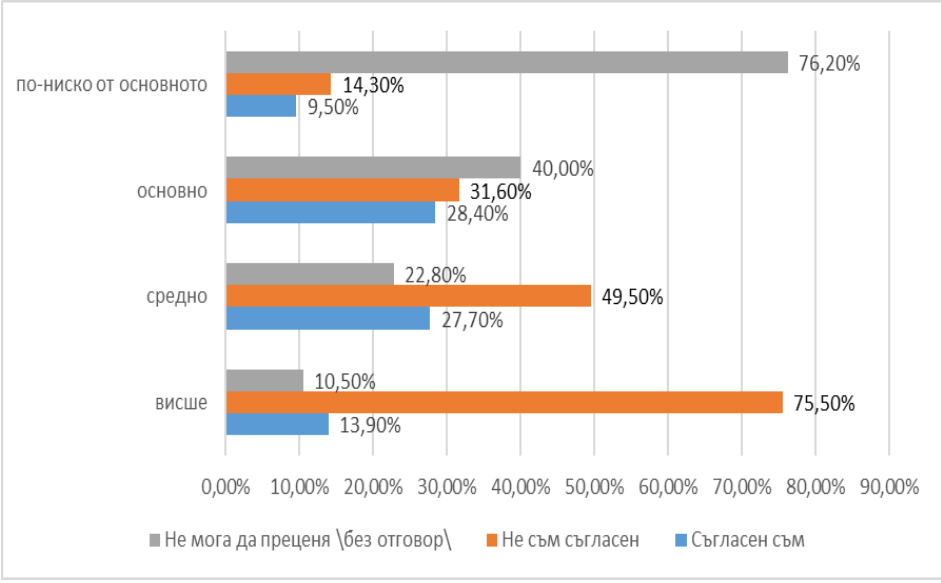

В групите, обособени по променливата *образование* най-силно надигат глас за промяна на кодификацията хората с *основно* и

средно образование. Онова, което ръководи избора им на отговора *съгласен съм*, най-вероятно е стремежът чрез промяната на правилата да се опитат да преодолеят образователния си дефицит по отношение на владеенето на писмения стандарт. Евентуална промяна в тяхното виждане би могла да ги направи по-успешни и по-конкурентни на трудовия пазар. За разлика от групите обаче, в които мнението *съгласен съм* надделява над *не съм съгласен* (живеещите богато и етнос турчин), в групите на хората със средно и основно образование преобладава несъгласието с твърдението в коментирания въпрос – много по-отчетливо при хората със *средно* и доста по-слабо в групата с основно образование, където двете мнения са почти изравнени. Факт, който може да се обясни с това, че тъкмо образованието разполага с най-надеждния инструментариум за овладяване на стандарта.

Графика 33.

Дялово разпределение в % на признака резултат *книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен* според признака фактор *образование*

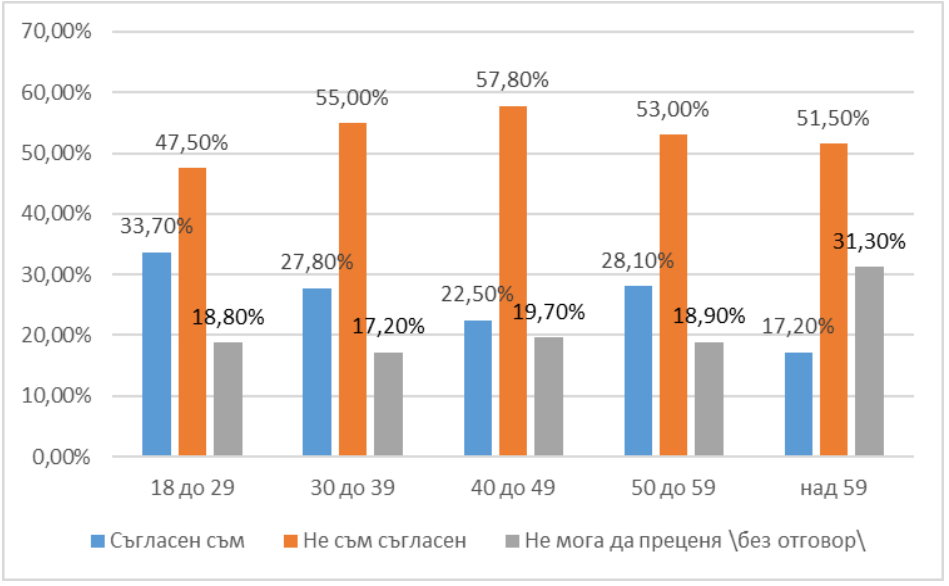
Ясно изразеното изискване на посочените демографски групи за демократизиране на книжовния език в по-висока степен говори като цяло за стремеж към овладяване на правилата му. Цел, пречка пред която за тях е най-вероятно усложненият в някои пунктове нормативен комплекс на днешния ни книжовен език.

Застъпването на мнението за промени в посока на „опростяване“ на книжовния ни език е израз на стремежа у коментираните категории анкетирани владеенето на книжовноезиковите правила да не бъде привилегия единствено на висшистите, защото са високо образовани, нито пък само на българите, които са облагодетелствани по рождение, доколкото писменият кодифициран език е форма на родния им език.

Смятам за важно да се коментира още и разпределението на отговорите според признака фактор *възраст* от гледна точка на перспективите за промяна на кодификацията.

Графика 34.

Дялово разпределение в % на признака резултат *книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен* според признака фактор *възраст*

Гласът на най-младите спрямо признака *комплексност* на днешния български книжовен език и на кодификацията му е донякъде критичен. Макар отхвърлянето на необходимостта от промени (изразено с превес на избора на отговора *не съм съгласен*) да е преобладаващо при тях (каквото е положението и в останалите възрастови групи), заслужава коментар защо над 1/3 от най-младите анкетирани (т.е. повече отколкото в останалите възрастови групи) изразяват мнение за промяна на днешните книжовни норми, окачествявайки ги като сложни. Това несъмнено означава, че съвременната кодификация, прилагайки принципа за перспективност, не може просто да отмине този факт с удобното обяснение, че тези млади искат промяна, защото са неграмотни, каквото е и обвинението на общественото мнение към тях.

Резултатите от теста на най-младата възрастова група сочат категорично, че при шест от проверяваните граматични правила верните отговори в тази група се припокриват с общия резултат. При три от правилата пък (за *кого*-формите, *писане на пълен член* и *учтива форма*) верните отговори в тази група надхвърлят общия резултат на верни отговори. Освен че разбива мита за неграмотността на днешните млади, този факт потвърждава и добавената стойност на държавния зрелостен изпит по български език (задължителен от 2008 г. насам) (вж. Станчева, Алексова 2020). Означава обаче още и това, че е неизбежно преразглеждане на съвременния кодификационен коплекс от различни гледни точки, за да се отговори на заявеното изискване от страна на най-младото поколение. Но за да може да се отговори каква трябва да е посоката на осъвременяване на правилата, е необходимо да се анализират отговорите и на останалите въпроси в анкетата, засягащи мнението на младите за състоянието на днешната кодификация.

5.2. Ретроспективна ли е сегашната кодификация според мнението на анкетираните

Въпросът за ретроспективността на кодификацията е свързан с проблема за отношението ѝ към иновациите в книжовния език, които намират проява най-напред в устната му форма.

Мнението на анкетираните по въпроса дали сегашната кодификация е ретроспективна, според мен е от особена важност за кодификацията, разбирана като *непрекъснат процес*. То се проверява с оценките им на Въпрос 21.4., който гласи: *Правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени*. Въпросът, както и останалите шест твърдения в него е *качествен признак резултат* (т.е. отделна променлива), като анкетираните трябва да оценят всяко от твърденията във Въпрос 21 (вж. Приложение. Анкетна карта). Според таксономията на въпросите в анкетата (вж. Алексова и др. 2019) всяко от предложените твърдения представя *многовариантен* въпрос с посочване на един отговор измежду три (*съгласен – несъгласен – не мога да преценя (без отговор*). Допускането, което се проверява чрез отговорите на твърдението в 21.4., е, че сред респондентите ще преобладава несъгласие с него.

С други думи въпросът би могъл да се преформулира така: *Дошло ли е време за промяна на книжовни правила?*. Той обаче е зададен с посочване на по-конкретни негативни характеристики на писмения език, за да се предизвика активна реакция у респондентите чрез провокирането им, доколкото понятието *книжовен език* поражда като цяло позитивни реакции в езиковата общност. От друга страна, по начало дискусиите за промяна на книжовни правила рядко излизат извън езиковедската общност. Ето защо отговорите на този въпрос са ценна обратна връзка за субекта на кодификацията в лицето на Института за български език на БАН.

Според теоретичния модел на изследването (вж. Станчева 2017) отговорите на този въпрос се съотнасят с езиковата нагласа *осъзнаване на нормата.* Включването му в анкетата е свързано със следването на принципа за *перспективност* на научно обоснованата кодификация, формулиран от М. Докулил (Dokulil 1952: 139). Издигането на този принцип е продиктувано от стремежа да се намери решение, с което да се минимизира напрежението, пораждащо се от формулираната по-рано в теорията опозиция *статичност на кодификацията*/*динамичност на книжовната норма*. Тази опозиция произтича най-вече от това, че предпоставка за възникването на кодификацията е тъкмо писменият текст като вече готов продукт, а не устният текст като непрекъснат процес. Следването на принципа за перспективност изисква според М. Докулил да се отчита балансът между други четири постулата, които трябва да съблюдава езиковата култура, за да е адекватна на съвременните комуникативни условия: „1. функционално усъвършенстване; 2. сближаване на писмения кодифициран език с устния, продиктувано от еволюцията на езика; 3. редовност и икономичност и 4. гъвкава стабилност и еднообразие“ (Dokulil 1952: 140). В този смисъл теорията поставя пред кодификацията целта да не се допуска *ретроспективност* на съдържанието ѝ.

Спазването на изведените в теорията постулати цели „да не бъде допускано „ножицата“ на различието да се отваря много“ (Вълчев 2009: 208), като при това кодификацията трябва да се откаже от целенасоченото задълбочаване на различията между писмения език и устната реч (вж. Томов 2007).

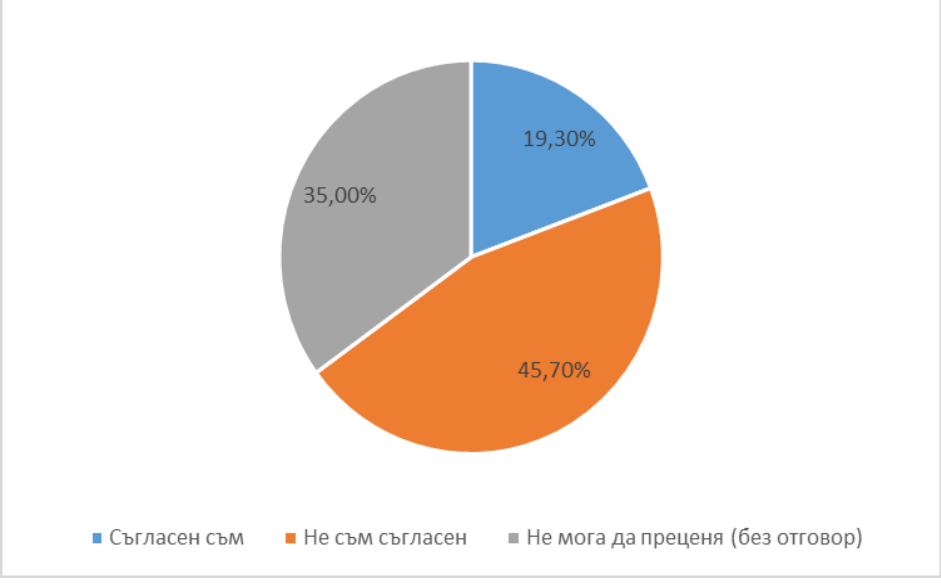
Постигането на тази основна цел е възможно с изпълнението на двете основни задачи, които стоят кодификацията като непрекъснат процес: от книжовната норма да се извеждат *архаизми*, които са пречка за ефективното общуване на книжовен език и да се въвеждат

иновации, които да оптимизират използването на стандарта от езиковата общност като цяло.

По-нататък ще бъдат анализирани отговорите на анкетираните доколко те оценяват днешната кодификация като ретроспективна и като цяло, и във връзка с онези демографски променливи, които отчетливо влияят върху мнението им. От особен интерес са мненията на групите, които смятат, че днешните книжовни правила се нуждаят от промяна.

Графика 35.

Общо дялово разпределение в % при признака резултат
правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени

Общото дялово разпределение на отговорите (на Графика 35.) очертава напрежение в езиковата общност. Анкетираните, които смятат, че не е необходимо осъвременяване на книжовните правилата са избрали отговора *не съм съгласен.* Макар и мнозинство, те са по-

малко от половината респонденти. Този избор маркира онази част от днешните български граждани, която изразява удовлетвореност от сега действащата кодификация и има *положителна езикова нагласа* към нея. Би могло още да се твърди, че респондентите от тази група са всъщност най-успешните *бинормисти* (термин на Й. Вахек), които умело превключват от нормите на устната към нормите на писмената реч в зависимост от комуникативните си намерения и условията на комуникативната ситуация. Избралите този отговор респонденти надделяват решително (над два пъти) над споделящите противоположното мнение – че се налага осъвременяване на сега действащите правила. Изразилите положителна езикова нагласа към днешната кодификация преобладават във всички подмножества респонденти, обособени по демографските критерии *образование, етнос, материален статус* – признаци фактори, при които е налице статистически значима връзка с отговорите на изследваното твърдение. Профилът на анкетираните, избирали най-често коментирания отговор, изглежда така. Удовлетворени от сегашната кодификация са най-вече *висшистите* (63.6%), заявилите, че *живеят без лишения* (60.8%), самоопределилите се като *българи* (48.8%).

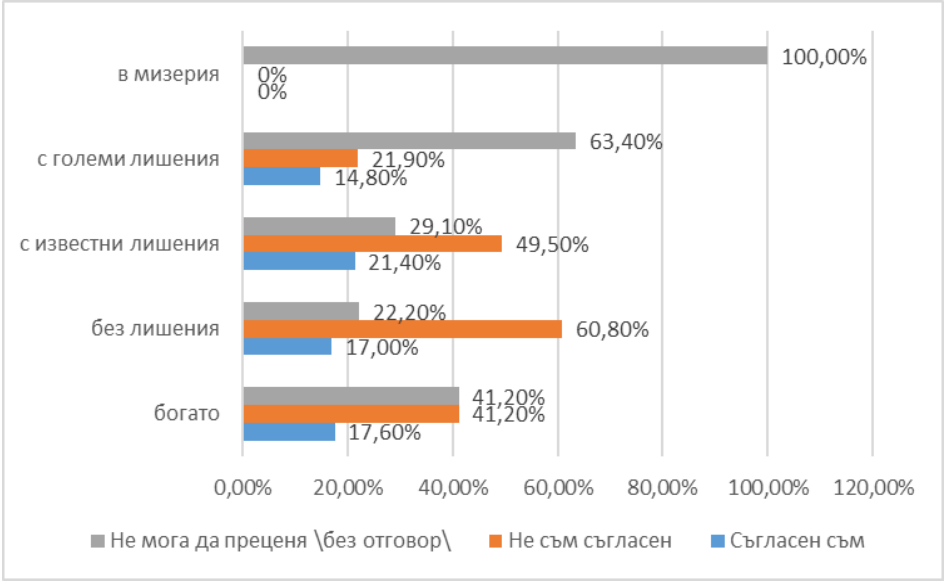
Втори по значимост в общата картина на мненията на анкетираните е отговорът *не мога да преценя.* Изборът му е свидетелство за изразяване на *неутрална езикова нагласа*. Едно по-детайлно наблюдение на данните във връзка с влиянието на демографските фактори върху избора на този отговор, определя трите групи анкетирани с най-голямо участие при формирането на дела на неутралната нагласа.

Най-силно е противопоставянето при избора на отговора *не мога да преценя* в рамките на категориите анкетирани, обособени по фактора *жизнен стандарт.* Формират се две демографски групи, при които неутралната езикова нагласа взима връх. Това са всички,

самоопределили се, че живеят в *мизерия* и почти 2/3 от заявилите, че живеят в *големи лишения*. Предположението за липсата на оценка в тези две групи отново би могло да се обясни с допускането на три причини. Това са: а) непознаването на правилата на писмения език в достатъчна степен; б) липса на изискването правилата да се владеят в работна среда; в) пасивното поведение на тези анкетирани по отношение на книжовния език, изразяващо се в приемането от тях на ролите основно на слушатели, зрители и читатели. Най-вероятно тези респонденти рядко имат активната роля на автори на писмени текстове в официалното общуване. Предположението е, че това им се налага само когато трябва да попълват документи с институционален характер – при това със строго стандартизиран вид (бланки, заявления и под.).

Графика 36.

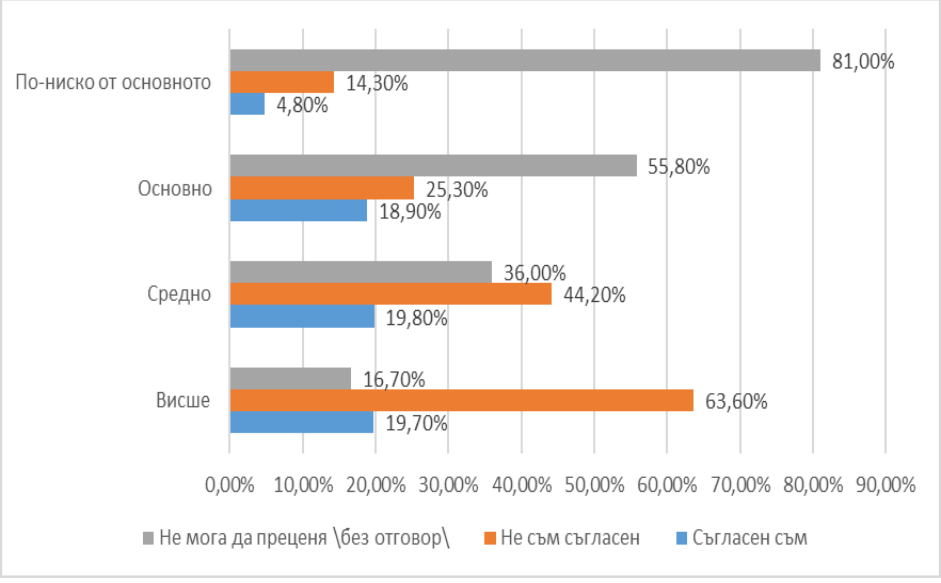
Дялово разпределение в % при признака резултат *правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени* според признака фактор *материален статус*

Според фактора *образование* това са хората с *основно* и *по-ниско от основното образование.* Причините, поради които те не споделят определено мнение, според мен са същите, както и при хората в дъното на йерархията по признака материален статус.

Графика 37.

Дялово разпределение в % при признака резултат *Правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени* според признака фактор *образование*

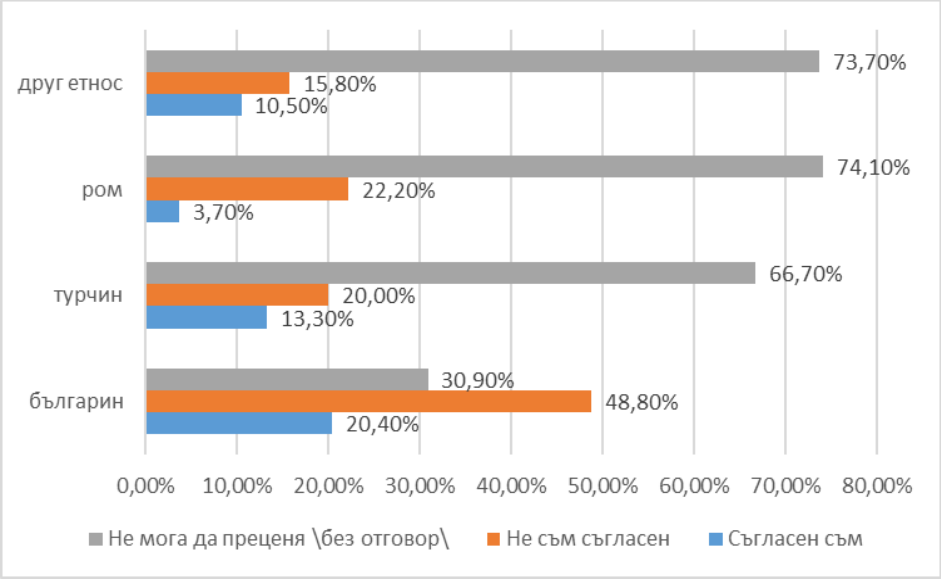

Според фактора *етнос* при избора на отговора *не мога да преценя* се оформя противопоставяне между представителите на българския етнос, от една страна, и всички останали етнически групи български граждани (т.е. *друг етнос, ром* или *турчин*). За тези групи може да се очаква, че те едва ли споделят емоционална привързаност към българския език, доколкото той не е първият им език, овладян в семейна среда. Най-вероятно и поради това те проявяват не-

утралност, т.е. ниска степен на чувствителност спрямо характера на правилата от гледна точка на *перспективност/ретроспективност*.

Графика 38.

Дялово разпределение в % при признака резултат *правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени* според признака фактор *етнос*

За групите респонденти, обособени по трите демографски признака по-горе, които са предпочели отговора *не мога да преценя* като индикация за неутрална езикова нагласа, може да се предположи като цяло, че странят от писмения книжовен език, нямат активно изградено мнение за взаимодействието между кодификацията и обществената комуникация на книжовен език или пък не се чувстват като членове като групи и индивиди, чиято оценка тежи в общественото езиково пространство.

Най-вероятна причина за проявената от тези демографски групи неутрална езикова нагласа във връзка с характеристиката

ретроспективност на сегашната кодификация е, защото осъзнават, че не познават добре писмените правила. Въздържат се от категорична оценка най-вероятно защото: а) им липсва успешна социална реализация, предпоставка за удовлетворителен материален статус, който да им дава усещане на успешни личности (при фактора *материален статус*); б) имат ниско образование (при фактора *образование*); в) българският не е първият им език (при фактора *етнос*). Всички тези възможни причини ги изключват от множеството на активните носители на книжовния български език и ги извеждат извън обхвата на социалната му база.

Най-важен обаче за днешната кодификация се оказва анализът на данните по отношение на групите анкетирани с най-голямо участие при формирането на дела на *отрицателната нагласа* към днешната кодификация – т.е. на избралите отговора, че е необходимо осъвременяване на правилата. Прави впечатление, че при избралите този отговор според променливата *образование*, е налице еднакъв дял (около и малко под 1/5) в три от обособените групи: висшисти, хора със средно и основно образование. Най-слабо е изразена отрицателната нагласа сред респондентите с по-ниско от основното образование (4.8%), което се дължи на повсеместно изразяваната от тях неутрална нагласа във връзка с необходимостта от промени на правилата.

Прегледът на разпределението на критично настроените към книжовните правила според фактора *жизнен стандарт* не дава основания да се обособи категорично група, чийто избор да тежи при избора на отговора за необходимост от осъвременяване на правилата.

Според фактора *етнос* най-критично настроени към сегашната кодификация са самоопределилите се като българи – над 1/5 от тази група подкрепят необходимостта от осъвременяването ѝ, дока-

то в останалите етнически групи тази критичност не намира почва и е слабо изразена или почти отсъства – свидетелство за слабата ангажираност на тези групи с проблемите на българския книжовен език.

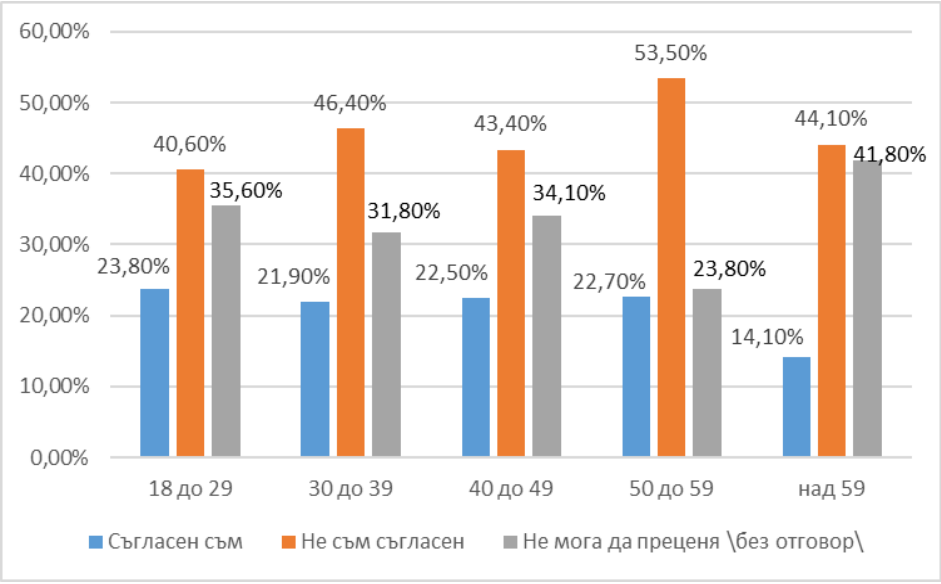
Смятам обаче, че когато се обсъжда въпросът дали действащите писмени правила са остарели и неадекватни, е важно да представим и възрастовото разпределение на отговорите на този въпрос предвид динамиката на книжовните норми във времето и следването на принципа за перспективност при кодификацията. Това ще позволи да се отчете налице ли са значими разлики в двата края на възрастовата ос (18 – над 59 г.), по която са разпределени респондентите през 10-годишен интервал според признака фактор *възраст* в анкетата.

Както личи от Графика 39., според разпределението на отговора *съгласен съм* мненията на хората над 59 г. се противопоставят на мнението на останалите 4 възрастови групи (в които разликите при избора на коментирания отговор са в рамките на статистическата грешка от 3%). В последната възрастова група (над. 59 г.) мнението, че правилата са остарели, е най-рядко споделяно. Доколкото тази група би могла да се смята за най-разнородна възрастово, би могло все пак да се предполага в известна степен, че слабото застъпване на мнението за осъвременяване на книжовните правила отразява естествената разлика между поколенията по отношение на книжовния писмен език.

Това, че групата на най-младите не е по-критична от останалите към правилата при признака *остарели* и *неадекватни правила*, дава основания да се предположи, че днешната кодификация следва във висока степен принципа на перспективността.

Графика 39.

Дялово разпределение в % при признака резултат *правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени* според признака фактор *възраст*

В този смисъл кодификацията ни може да бъде окачествена като *балансирана* и подкрепяща унифициращата функция на книжовния език по вертикала във времето. Балансираността ѝ дава възможност на всички поколения да се идентифицират със стандарта. Така кодификацията всъщност действа в посока на поддържането на нагласата *езикова лоялност*, доколкото няма възрастови групи, които да се чувстват отчуждени от книжовния език. Така кодификацията поддържа и *обединяващата символна функция*, давайки възможност на носителите на езика да идентифицират в полето на *правилното, приемливото, уместното* в езика и това, което смятат, че са те самите в настоящето.

В конкретиката на кодификаторската практика това означава своевременно възприемане и системна адаптация на новото в лексиката, но и защита на исторически значимото, традиционното. И докато новото по-охотно се приема в сферата на лексикалната норма предвид необходимостта от означаване на нововъзникнали или новоткрити обекти, то иновациите в граматичната норма се нуждаят от внимателно проучване. Това важи особено когато става въпрос за извеждане на граматични архаизми, т.е. форми, напуснали отдавна устната книжовна реч в резултат на преструктуриране на системата поради комуникативни причини. За оценката им с оглед на кодификацията решаващи се оказват тъкмо нагласите на носителите на езика, съпоставени с езиковото им поведение, което е обект на изследване в отделна част на колективната монография по проекта[10].

Ще илюстрирам накратко как кодификацията съдейства за приобщеността на всички поколения към книжовната норма с два примера от сферата на книжовната лексика. Това става по два начина. Първият е чрез определянето на характера на единиците от книжовния езиков инвентар по линията *ново/ остаряло*. Като илюстрация могат да се посочат напр. новите значения на *банка* в РБЕ: ‘Здравно заведение или отдел в такова заведение, където се събират, обработват или съхраняват за бъдеща употреба биологични продукти (кръв, майчина кърма, сперма и под.)’ ‘*Информ.* Съвкупност, масив от данни, събирани и съхранявани на едно място’ (http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg//банка/). Или пък квалифицирането с бележка *остаряло* на значения на единици в кодифицираната норма – срв. напр. *пионер*; ‘2. *Остар.* Член на детско-юношеска организация в бившите социалистически страни’ ‘3. *Остар. Воен.* Военнослужащ от специализирано военно подразделение, натоварено с функцията да

[10] Вж. Езиковите нагласи на двешните българи, 2019. https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html.

строи, поправя или укрепва пътища, мостове и под. за настъпващите войски, да отстранява преградите, телените мрежи пред тях и др. под.' (http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg//пионер/). Вторият начин е чрез въвеждане на нови лексеми в кодифицирана норма (напр. *айпад, айфон*) или чрез извеждане на лексеми извън кодифицираната норма като остарели (напр. *гълча*).

Въвеждането в кодифицираната норма на нови лексеми и значения е по-честа практика, доколкото за кодификаторската практика е свойствено и придържането към нагласата *езикова лоялност* както в прагматичния ѝ (в случая научен), така и в емоционалния ѝ аспект (застъпващ гледището за книжовния език като национално богатство, споделяно от самите субекти на кодификацията) (вж. Garvin 1993).

Обобщения

1. Разпределението на мненията във връзка с качеството *ретроспективност* на кодификацията говори за определено напрежение в днешната българска езикова общност.

2. Това напрежене намира израз във факта, че онази 1/5 от заявилите необходимост от осъвременяване на книжовните правила са респонденти с активно отношение към книжовния език, чието мнение се противопоставя на други респонденти също с активно отношение към книжовния език, чийто дял обаче е над два пъти по-висок.

3. Критично настроените респонденти оформят компактни групи с равномерно разпределение в повечето сегменти на скалите по демографските признаци *жизнен стандарт, образование* и *възраст*.

4. Това означава, че мнението на тези групи е слабо зависимо от отделните демографски фактори и при оценките си те най-ве-

роятно слагат акцент върху различни факти от кодификацията. По-конкретен отговор кои точно сегменти от нормативния комплекс биха могли да формират негативното мнение, че правилата са остарели и неадекватни, дават по-нататъшните анализи в тази работа.

5. Като цяло разпределението на отговорите на въпроса дали сегашната кодификация е ретроспективна дава основание за извода, че в настоящия момент предприемането на промени при правила с дълга писмена традиция по-скоро би срещнало отпор отколокото одобрение сред езиковата общност като цяло.

5.3. Достъпност на кодификацията

И докато въпросът ретроспективна ли е днешната кодификация засяга съдържанието ѝ, въпросът за достъпността ѝ засяга *техническите ѝ характеристики*. От една страна, качеството достъпност се свързва с *метаезика* на правилата, който би трябвало да носи характеристиките на *пълна, точна* и *еднозначна инструкция* за действие, за да имат възможност всички, мотивирани да спазват кодифицираните норми, да могат да го правят. От друга страна, достъпността засяга *разпространението* на кодификацията, за да се осигури възможност на всички с *положителна нагласа* към книжовните норми да имат достъп до бърза и надеждна справка и за тривиални, и за по-особени случаи в писмената практика.

5.3.1. Достъпност на метаезика на кодификацията

Мнението на респондентите за достъпността на метаезика на сегашната кодификация се проучва с твърдението във въпрос 17.6.: *Правилата за писане не са формулирани на достъпен език и остават неясни за част от хората*.

Въпрос 17. от анкетата, към който спада коментираното твърдение, е *многовариантен* с избор на повече от един отговор. На рес-

пондентите се предлагат десет твърдения, от които те имат възможност да изберат до три, които в най-голяма степен съответстват на мнението им. Всяко от десетте твърдения представлява *качествен признак резултат* и посочва различни причини за неспазване на писмените норми. Сред тези причини преобладават тези, които описват различни негативни страни на кодификацията.

Общата хипотеза, която се проверява чрез всички твърдения, е, че анкетираните ще посочват най-вече *персонални причини* (недобро усвояване и забравяне на нормите), както причината *недобро преподаване на книжовните норми в училище.* Причините, избирани във връзка с недостатъци на кодификацията, като цяло ще останат на трето място, доколкото са по-специфични и носителите на езика ще ги отчитат в по-слаба степен.

Тези причини са формулирани в следните твърдения: *Правилата за писане не са формулирани на достъпен език; Правилата за писане влизат в противоречие с говоримия език; Правилата за писане често се променят; Към правилата няма достатъчно и ясни примери; Няма надеждни източници за справка; Правилата за писане са противоречиви*.

Най-напред ще бъде направен кратък обзор на дяловото разпределение на всички възможни причини, избирани от анкетираните. Сборът на процентите на отговорите надхвърля 100, тъй като респондентите са имали възможност да посочат до три отговора. Макар да е възможно да се проследи разпределението на отговорите при всеки един от трите избора, тук анализът ще бъде съсредоточен другаде.

По-долу на Графика 40. е представен делът на анкетираните при избора на всеки един от посочените десет отговора, който, както вече беше посочено, е отделен *качествен признак резултат* (т.е. отделна променлива).

Графика 40.

Дялово разпределение в % на всеки признак резултат (т. е. причина за неспазване на книжовните правила) според респондентите

Първите три по важност причини, избирани от анкетираните, очаквано, са извън сферата на сегашната кодификация. Отчетливо доминират причини, които могат да бъдат определени като строго персонални и свързани с липса на личностна мотивация (вж. подробно у Алексова, Тишева 2019: 151–155).

Личи отчетливо също, че причините за неспазването на правилата, свързани с кодификацията, които респондентите най-често избират, не са сред доминиращите поотделно. По-нататък ще бъде анализирана поотделно всяка от избираните причини.

С шестте твърдения, посочващи възможни недостатъци на сегашната кодификация, се проверява допускането, че езиковата общност като цяло ще предявява претенции от различен характер спрямо сегашната кодификация. Допуска се също, че тези претен-

ции ще бъдат зависими най-вече от признака фактор *образование на респондентите*.

Както личи от Графика 40., първата най-често избирана причина за неспазването на книжовните правила е свързана с техническата страна на кодификацията. Тя е недостатъчно достъпният метаезик на правилата. Избират я общо 17.4% от респондентите – дял, който е значителен предвид това, че е дадена възможност за избор измежду 10 отговора.

Проблемът за достъпността на метаезика на кодификацията има отношение към третия етап на кодификацията, дефиниран в теорията като *внедряване на кодификацията в практиката*. От него до голяма степен зависи успешността ѝ като цяло. Ще се опитам да поясня защо. Първият (описателен) етап на кодификацията е съсредоточен върху чисто лингвистичното описание на дадена иновация. Вторият (оценъчен) етап изисква оценката на описваното явление чрез прилагане на научно обосновани критерии в йерархия. Третият етап е свързан с две дейности – избор на метаезик за формулиране на книжовните правила и избор на подход за въвеждането им в практиката.

Нерядко обаче метаезикът на кодификацията е излишно усложнен и до голяма степен се припокрива с метаезика на строго научното описание на дадено явление. В резултат от това описателният компонент във формулировката на правилото става необосновано разширен по две линии. От една страна, може да съдържа информация, която няма пряко отношение към прилагането на правилото. От друга страна, формулировката може да е претоварена със специфична лингвистична терминология. В такива случаи прилагането на правилата се превръща в сериозно препятствие пред всички онези, които са мотивирани да са грамотни, но не са специалисти.

От своя страна пък това поставя под въпрос действието на самите правила, доколкото те не притежават характеристиката на прости инструкции за действие в ситуации на избор от пишещите. Ако пък метаезикът на кодификацията бъде променен, без да бъде променено действието на правилата, съществува риск да се създаде представа у носителите на езика, че е променено и съдържанието на самата кодификация, а не само техническата ѝ страна (т.е. формулировките на правилата). Това се отнася най-вече за правилата с дълга традиция. Формулировките на такъв тип правила не са основани на съвременното разбиране, че книжовните правила трябва да бъдат формулирани като инструкция за действие и да улесняват, а не да създават пречки за прилагането им от езиковата общност. Ето защо получаването на достоверна обратна връзка за техническите характеристики на метаезика на кодификацията е от ключово значение за процесите на кодификация.

По-нататък ще бъде представено разпределението на най-често избирания отговор, че *правилата за писане не са формулирани на достъпен език.* То ще бъде направено във връзка с двете демографски характеристики с най-голяма тежест при обсъждането на разглеждания недостатък на кодификацията – *възраст* и *образование.*

Според признака фактор *възраст* най-критични към метаезика на кодификацията се оказват хората в групата между 40 – 49 г. Над 1/5 от тях споделят виждането, че писмените правила не са формулирани достъпно. Делът на споделящите тази критика към кодификацията в останалите възрастови групи обаче не надхвърля петнайсетте процента.

При разпределението на респондентите по признака фактор *образование* най-критични към метаезика на кодификацията се оказват висшистите и хората със средно образование. Сред посочилите

този отговор 1/5 са хора с висше и почти толкова със средно образование. Най-слабо избиран е същият отговор в групата на хората с по-ниско от основното образование (4.8%).

Критичността на образованите може да се обясни с по-високата им степен на експертност. Логично е на хората с висше и средно образование по-често да им се налага да съставят писмени текстове за официалното общуване. Затова и те в най-висока степен измежду останалите познават правилата и се сблъскват с недостатъци на метаезика, които водят до колебания и несигурност при разрешаването на възникнали писмени казуси.

Този недостатък на метаезика на кодификацията има своите корени в историята ѝ. По правило кодификацията на книжовните норми си служи с езиковедската терминология на традиционната граматика, разчитайки по този начин, че терминологичният ѝ апарат е познат в езиковата общност от задължителното училищно образование. Детайлният преглед на правописните речници от 1945 г. (след последната правописна реформа) досега, направен в рамката на дейностите по проекта за езиковите нагласи на днешните българи (вж. Алексова 2017; Томов 2017; Кунева 2017; Микова 2017; Златева 2017; Станчева 2017), дава основания да се заключи, че се спазва принципът за *приемственост* в метаезика на кодификацията.

Смятам, че прилагането на този принцип е продиктувано основно за да се подчертае *липсата на промяна* в основния корпус от кодифицирани правописни и граматични правила. Посоката на кодификацията през целия разглеждан период е основно към *разширяване на обхвата ѝ.* Тази тенденция е устойчива през целия период от 1945 г. досега, а проявите ѝ са от различен характер. Те се изразяват в: а) *допълване* на правилата с цел прецизирането им; б) *разработване на нови правила* при описване на явления, които не са били кодифицирани; в) *реорганизиране* на структурата на уводните части на

правописните речници с цел постигане на по-голяма системност, съответстваща на системния характер на описваните езикови явления.

Резултатът от разширяването на обхвата на кодификацията като цяло е, че писменият език става все *по-стандартизиран* и обхваща все повече случаи от писмената практика. Това повишава *ефективността* на кодификацията, тъй като потребителите могат да открият кодифицираните единици в словника на речника вече като готови за употреба продукти и да ги използват наготово или да подведат липсваща в словника единица по правилата в увода на речника. Всичко, казано дотук за явлението *разширяване* на обхвата на кодификацията, действа в посока на подсилване на нагласата *осъзнаване на нормата* по отношение на писмения език.

Не е без значение и това, че метаезикът на кодификацията има сходство с юридическия език, доколкото и двете предметни области уреждат материя, свързана с норми. Затова и през известен период в кодификационните документи, свързани с употребата на българския книжовен език, се прилага практиката книжовните норми да се представят в параграфи със знака §, свойствен тъкмо на юридическите текстове – най-вероятно за да се подсили и визуално идеята за задължителния характер на правилата (вж. ПРСБКЕ 1983 и ГСБКЕ 1982/83). Наред с това на кодификационните документи (най-вече на академичните правописни речници и на Академичната граматика) е присъщо и това, че в редица случаи описателният компонент при представянето на правилата е ненужно разширен, без да има пряко отношение към прескриптивния компонент на правилото.

С разширяването на обхвата на кодификацията се наблюдава и постъпателно усложняване на метаезика ѝ. При допълването и прецизирането на правилата или при разработването на нови правила за кодифициране на явления, необхванати до даден момент от кодификацията, по неизбежност се налага да се извеждат и описват

все повече системни връзки. Това описание, свойствено на първия етап на кодификацията, не бива обаче да прескача в третия ѝ етап. Т.е. като важно изискване пред кодификацията трябва да залегне принципът за несмесването на метаезика на (детайлното) научно описание на дадено езиково явление с метаезика на книжовното правило, произтичащо от описанието на дадено явление. Следването на този принцип ще позволи да се избегне обременяването на метаезика на правилата с лингвистична терминология, която обаче се оказва забравена или непозната за неспециалистите.

Ярък пример в това отношение дава краткият преглед на историята на кодификацията на правилото за пълен член в правописните речници от 1945 г. насам (вж. подробно у Станчева 2017а). Освен термина *подлог* в описанието на правилото постепенно се въвеждат и термините *съгласувано определение на подлога*, *приложение на подлога, сказуемно определение* и пр. Същото усложняване важи и за *правилата за пунктуация* до излизането на ОПР (2012). Така се стига дотам, че усложненият метаезик на правилата се превръща в пречка за прилагането им от онези, които се стремят да ги спазват, но не владеят специфичната езиковедска терминология.

Виждането, че метаезикът на кодификацията трябва да започне да се съобразява повече с интуитивното владеене на езика, а не със знанията за него (придобити по правило в процеса на обучението по български език), започва постепенно да си проправя път едва в първия академичен правописен речник от 1983 г. Това ясно личи при формулирането на правилото за писане пълен и кратък член (вж. ПРСБКЕ 1983, §7), макар формулировка на правилото да продължава да е доста утежнена терминологично. В едно изречение са употребени термини от сферата на различни езикови равнища: *подлог*, *определение*, *сказуемно определение* (от синтаксиса), *съществително име, именителна форма, лично местоимение* (от морфоло-

гията). По същество това затруднява възприемането, а после и прилагането на самото правило.

Личи обаче и новият подход кодификацията. Той се изразява във възгледа, че е необходимо кодификацията да се съобразява с интуитивното знание за езика, за да е ефективна. Този възглед намира проява в предлагането на паралелна формулировка, основаваща се на граматичната субституция, т.е. на възможна замяна в изречението на членувана форма в м.р. ед.ч. с *той* или *него* (*го*). Днес от дистанцията на ввремето може убедено да се твърди, че този подход е успешен. Доказва го широкото разпространение на т.нар. „практическо правило за писане на пълен член“. Правило, обосновано теоретично и издаващо модерно виждане за метаезика на кодификацията. Може да се предположи още, че коментираната формулировка съдейства и за положителната нагласа към това правило.

Постепенно в разработването на следващите академични правописни речници (от 2002 и 2012 г.) подходът за формулиране на правилата в съответствие с интуитивното владеене на езика от носителите му намира по-широко приложение и метаезикът на кодификацията започва постепенно да се разтоварва от излишна терминология. Този подход си заслужава да бъде развиван при по-нататъшната разработка на кодификационни документи. Веднага трябва да се подчертае, че научността на този подход притежава и още едно неоспоримо качество – „произвежда знания, недостъпни за осъзнаване“ (Batterink et al. 2016), но знания, които, бих добавила, са достатъчни за разрешаване на възникнал писмен казус. Той има и огромното предимство, че дава възможност правилата да се интериоризират, като подпомагат процеса на вземане на решения при писане на книжовен език.

Този подход е реализиран досега в най-голяма степен в последния академичен правописен речник (ОПР 2012). Виждането за

промяна на метаезика намери приложение в редица пунктове на нормативния комплекс при запазване на действието на правилата. При формулирането на редица правила (основно граматични) бяха предложени формулировки, основани на интуитивната езикова компетентност на носителите на езика с цел кодификацията да стане поефикасна (т.е. правилата да се прилагат с лекота от тези, които се стремят да ги спазват) (вж. Станчева 2011).

Специално си струва да се посочи промяната на метаезика при описанието на правилата за пунктуация на сложното изречение в академичния правописен речник от 2012 г. Изоставени бяха редица термини и понятия (*сложно съчинено, сложно съставно и сложно смесено изречение; подчинено подложно, подчинено допълнително, подчинено обстоятелствено, подчинено определително, подчинено сказуемноопределително изречение*) като нерелевантни за действието на пунктуационните правила. За описанието на правилата за пунктуация на сложното изречение бяха използвани единствено термините за две основни понятия на синтаксиса – *просто* и *сложно изречение* (при това с формалните им дефиниции, отчитащи признака брой на сказуемите).

Непосредствено след излизането на речника обаче тази промяна беше посрещната неоднозначно. В началото у езиковата общност се създаде представата, че щом метаезикът е променен, значи непременно и действието на правилата е променено. С времето обаче промяната бе оценена позитивно.

В този смисъл отговорите на респондентите, които представят като основен недостатък на кодификацията, че *правилата не са формулирани на достъпен език*, подкрепя като цяло усилията на кодифициращия орган за разтоварване на метаезика на кодификацията (където е възможно) от излишна терминология и лингвистично описание без пряко отношение към прилагането на дадено правило.

Превръщането на формулировките на действащите езикови норми в *надеждна, валидна* и в същото време – лесно приложима инструкция за действие от носителите на езика – води неизбежно след себе си и повишаване на ефикасността на кодификацията, и засилване на доверието на езиковата общност в адекватността на правилата, което пък от своя страна подсилва езиковата нагласа *лоялност* (като индикация в случая за обединяващата символна функция на книжовния език).

От друга страна, необходимо е да се отбележи, че най-честото избиране на отговора *правилата не са формулирани на достъпен език* може да се основава не толкова на формулировките на правилата в последния академичен речник, а по-скоро върху формулировките в учебниците по български език от различни периоди предвид широкия възрастов диапазон на анкетираните.

5.3.2. Илюстративност на метаезика на кодификацията

Като недостатък на сегашната кодификация, свързан с достъпността ѝ, 1/10 от анкетираните избират и твърдението във Въпрос 17.8.: *Към правилата няма достатъчно и ясни примери.*

Въпросът за илюстративния апарат на правилата е изключително сериозен. Той също се отнася към техническите характеристики на метаезика на кодификацията. Снабдяването на езиковите правила с примери е стандартна процедура при съставянето на граматики и речници на книжовния език. Необходимостта от т. нар. примери произтича от това, че книжовните правила имат абстрактен характер и обхващат условията на употреба на езиковите единици, групирани по категории и класове. В този смисъл при формулирането им неизбежно се прибягва до използването на лингвистична терминология. Както вече беше посочено, налице е ясно изразена тенденция в съвременната кодификация *да разширява обхвата си*, тъй

като е *продължаващ процес*. Във връзка с това като обект на нормативно описание се обхващат все повече случаи в писмената практика и писменият език става все по-стандартизиран (унифициран). Целта е по-нататъшно оптимизиране на писмената книжовна практика – т.е. пишещите да имат подръка ясна и точна инструкция за действие при необходимост. Оптимизацията (т.е. разширяването на обхвата на кодификацията) обаче, както вече беше изтъкнато, неизбежно влече след себе си и включване на все повече лингвистична терминология при описанието на правилата. В същото време езиковата общност е хетерогенна по своя състав – причина за обособяването ѝ в демографски групи според различни характеристики, а повечето от членовете ѝ по правило не са професионално ангажирани с въпросите на езика.

Ето защо подбирането на достатъчно и подходящи примери от различни предметни области на официалната сфера на общуване за илюстрация на дадено правило е важно средство за осигуряването на действието на самото правило и спазването му. Докато прилагането на абстрактното правило изисква от носителя на езика осъзнаване на системни характеристики на езиковите единици (напр. *род, число, сказуемо, подлог, просто изречение, сложно изречение* и под.), примерите към правилото предлагат готови продукти от функционирането на книжовния език в писмената му форма. Те помагат на носителя на езика по-лесно да се ориентира в терминологията или просто да я игнорира, и да разреши конкретния си казус при писане чрез следване на илюстрациите към правилото.

Но да се върнем на демографските данни при избора на твърдението, че писмените правила се нарушават, защото към тях *няма достатъчно и ясни примери*. Профилът на респондентите, най-често избирали този отговор (при възможност да посочат до три измежду десет изброени причини за нарушаване на писмените правила) е

следният. Поддръжници на коментираното мнение са основно: респондентите от София (19.2%) (според признака фактор *местоживеене*); анкетираните в групата между 30–39 г. (15.2%) (според признака фактор *възраст*); посочилите, че живеят без лишения (14.4%) (според признака фактор *жизнен стандарт*); висшистите (14.3) (според признака фактор *образование*).

Може ли да се открие някакъв общ белег, който би могъл да свързва всички тези групи, обособени по различни демографски характеристики? Логично би било да се предположи, че такъв признак може да бъде активното използване на книжовния писмен език в официалната сфера на общуване. И това да е причината хората от тези групи по-често от останалите да осъзнават, че им липсват достатъчно и ясни примери, които да илюстрират действието на писмените правила. В този смисъл би могло да се очаква, че работещите в държавната администрация и управлението като сфера, в която най-често се създават високо стандартизирани институционални текстове, живеят и работят в София, но няма как да бъдат само с лингвистично образование – ето защо им липсват примери за илюстрация на правилата. Хората между 30–39 г. са сред най-активните и мобилни възрастови групи на пазара на труда и това също е предпоставка да трябва да създават нормирани писмени текстове в работна среда. Заявилите, че живеят без лишения, т.е. средната класа българи, осъзнават липсата на ясни примери като пречка за спазване на писмените правила, доколкото по всяка вероятност също се стремят да спазват правилата като израз на стабилното си материално положение, т.е. като въпрос на престиж – това според нас важи и за висшистите. Не е ясно обаче какъв тип кодификационни документи имат предвид избралите този отговор анкетирани, доколкото такава информация липсва в избраното твърдение.

Ясно е и още нещо – докато основните кодификационни документи се разпространяват на хартия, няма как да бъде изпълнено изискването за достатъчно и ясни примери в тях. Ето защо това изискване към кодификацията на езиковата общност поставя отново сериозния въпрос за разработване на кодификационните документи като интерактивни справочници в електронна среда, достъпни безплатно в интернет. Един сериозен ангажимент на държавата, която обаче не предприема стъпки в тази посока.

5.3.3. Надеждност на източници за справка в интернет (речници и граматики)

Липсата на надеждни източници за справка в интернет (Въпрос 17.4.) е посочена като основателна причина за неспазване на писмените правила от сравнително нисък процент анкетирани. Този недостатък на днешната кодификация е изтъкнат от общо 7.5% от респондентите. Въпреки че е посочена от нисък процент анкетирани, смятам, че понастоящем тази причина за неспазването на писмените правила е съществена предвид на вече неведнъж изтъкваното в тази работа обстоятелство, че основната част от писмената езикова комуникация днес протича в интернет среда. В този смисъл вече изглежда твърде наивно да се очаква, че речниците и граматиките с висока надеждност, т.е. разработени от кодифициращия орган в лицето на Института за български език на БАН, имат качеството достъпност. Това важи особено за поколенията, връстници на технологията интернет, а и за по-младите. Тези поколения имат култура на търсене на информация, обусловена от интернет технологията. Ако нещо не се намира в мрежата, това до голяма степен означава за тях, че то просто не съществува.

В най-висока степен липсата на надеждни източници за справка в интернет като недостатък на кодификацията се изтъква от

следните демографски групи: живеещи в областен град (избират го 12.5% от тях); висшисти (избират го 10.2% от тях); на възраст 30–39 г. (избират го 9.9% от тях) и в групата на работещите на пълна заетост (където е избран от 9%). Онова, което според мен обединява представителите на посочените демографски групи, избрали коментирания отговор, е, че това е най-активната част от езиковата общност, за която е от ключова важност както надеждността на източника на езиковата справка, така и бързината и оперативността при получаването ѝ.

Важно е да се изтъкне, от друга страна, че достъпността на кодификацията в технически план, т.е. доколко източниците ѝ са на разположение на носителите на езика, влияе върху ефективността на самата кодификация, т.е. върху степента, в която се спазват писмените правила.

Наблюденията си във връзка с изискването на езиковата общност за достъпност на източниците на кодификация в интернет ще подкрепя и с анализа на още един въпрос от анкетата. Това е Въпрос 18., чрез който се събира информация кои са предпочитаните източници на езикови справки според респондентите. Този въпрос представлява качествен неподредим признак резултат от вида многовариантен въпрос с избор на един отговор.

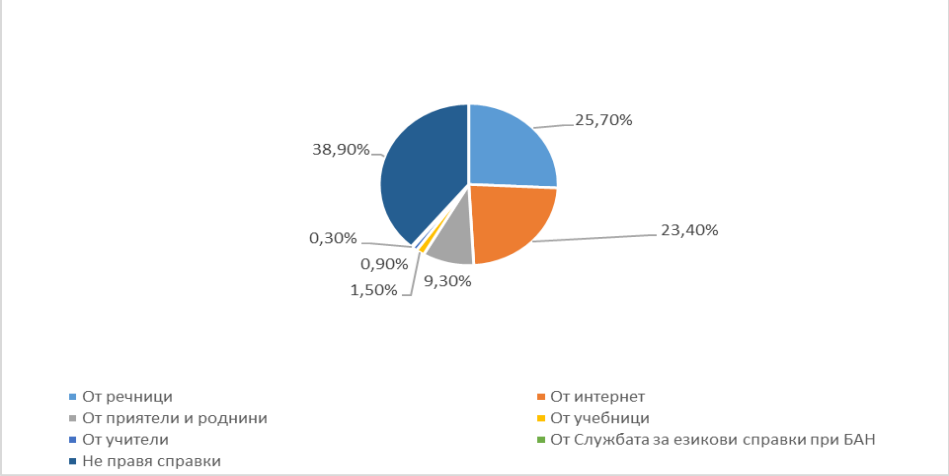
Хипотезата е за сравнително висок дял на отговорите, че справки по езикови въпроси все по-често се правят в интернет. Очакването е най-много справки да се правят в речниците (без значение дали става дума за източници на хартия или онлайн речници).

В отговорите са посочени общо 7 твърдения. 6 от тях посочват възможни източници, а последният отговор предлага избор на твърдението не правя справки (вж. Графика 41.). С въпроса се измерват две езикови нагласи: осъзнаване на нормата и желание за участие.

Както личи от данните по-долу, три от предложените във въпроса отговори съответстват в най-висока степен на мнението на анкетираните.

Графика 41.

Дялово разпределение в % на признака резултат *източници на справка за правилно писане*

Тъкмо последният отговор *не правя справки* привлича обаче и най-много респонденти (над 1/3 от всички анкетирани). Измежду посочените източници на езикови справки най-често избирани са *речниците* и *интернет*. Това поставя сериозния въпрос за надеждността на информацията в интернет и във връзка с него – за разработването на документите на кодификацията в онлайн среда.

Най-напред ще се спра върху разпределението на отговорите на респондентите според три демографски променливи, които влияят върху избора на отговорите – а именно: *образование, жизнен стандарт, възраст*.

Безспорно най-често избираният отговор *не правя справки* е показател за *неутрална езикова нагласа* и за липса на мотивацията да се спазват книжовните норми, като се имат предвид посочилите го (вж. по-нататък). Изборът на някой от източниците за езикови справки пък се обвързва с положителна езикова нагласа в две от конкретните ѝ прояви – *осъзнаване на нормата* и *желание за участие.*

В рамките на трите значими демографски променливи профилът на най-често избралите този отговора *не правя справки* е следният. Не правят справки: най-вече хората с *по-ниско от основното* и с *основно образование*; всички, посочили, че живеят *в мизерия* и повечето от живеещите в *големи лишения*; половината от тези, които са *над 59 г.*

Графика 42. показва разпределението на респондентите според променливата *образование*. Тук ясно личи противопоставянето между анкетираните с *по-ниско от основното образование* и *висшистите*.

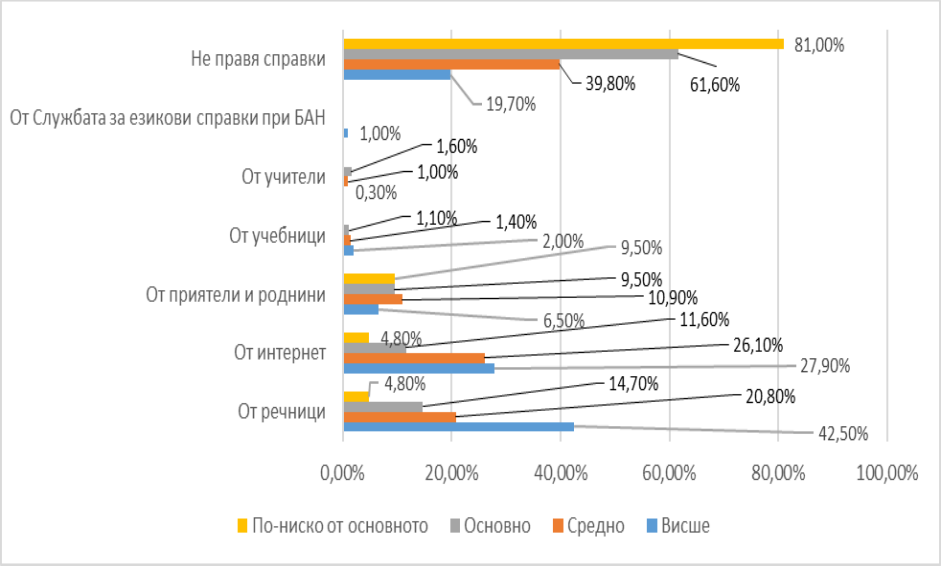
С намаляване на образователната степен отчетливо нараства и делът на неправещите езикови справки, което е показателно за обвързаността на нагласите *осъзнаване на нормата* и *желание за участие* със степента на образование на респондентите.

Очаквано, висшистите доминират сред останалите групи, които правят езикови справки. Това говори, че при тях най-отчетливо личи придържането към двете посочени по-горе нагласи. От една страна, високообразованите най-добре осъзнават комплексността на книжовния език като феномен и задължителността на писмените му норми. От друга страна, в книжовния писмен език висшистите припознават средството, което им дава в най-висока степен възможност да участват пълноценно във всички сфери на обществения живот. Данните дават основание да се твърди, че това е най-активната част от обществото, поради което може да се предположи, че на тези

хора им се налага да правят справки при създаване на писмени текстове най-вероятно във връзка с професионалната и личностната им реализация. Може да се допусне, че тъкмо тази група хора като цяло се сблъскват с нетривиални проблеми при писане: а) било за да разрешат по-сложни казуси във връзка с употребата на кодифицирани вече единици; б) било за да потърсят правилата, които да приложат при единици, некодифицирани до момента, защото са нови за езика в бързоразвиващи се области на знанието и нови производствени сфери. В подкрепа на това допускане е и фактът, че тъкмо тази група анкетирани са заявили, че се допитват до Службата за езикови справки на БАН, където могат да получат висококвалифицирана професионална помощ от езиковеди.

Графика 42.

Дялово разпределение в % на признака резултат *източници на езикови справки* според признака фактор *образование*

Мненията на респондентите, разпределени според променливата *жизнен стандарт* пък сочат, че тук противопоставянето е между живеещите в мизерия и всички останали категории респонденти. Всички, определили, че живеят в мизерия не правят езикови справки. Това е индикация, че тези анкетирани най-вероятно: а) са безкритични към собствената си писмена практика и/или б) използват най-вече пасивно книжовния език (т.е. предимно за четене и слушане) и не им се налага да създават писмени текстове с официален характер, за които е задължително спазването на кодифицираните писмени норми.

Останалите категории, обособени според фактора жизнен стандарт, проявяват мотивация да спазват нормите и посочват, че най-често търсят помощта на интернет и речниците.

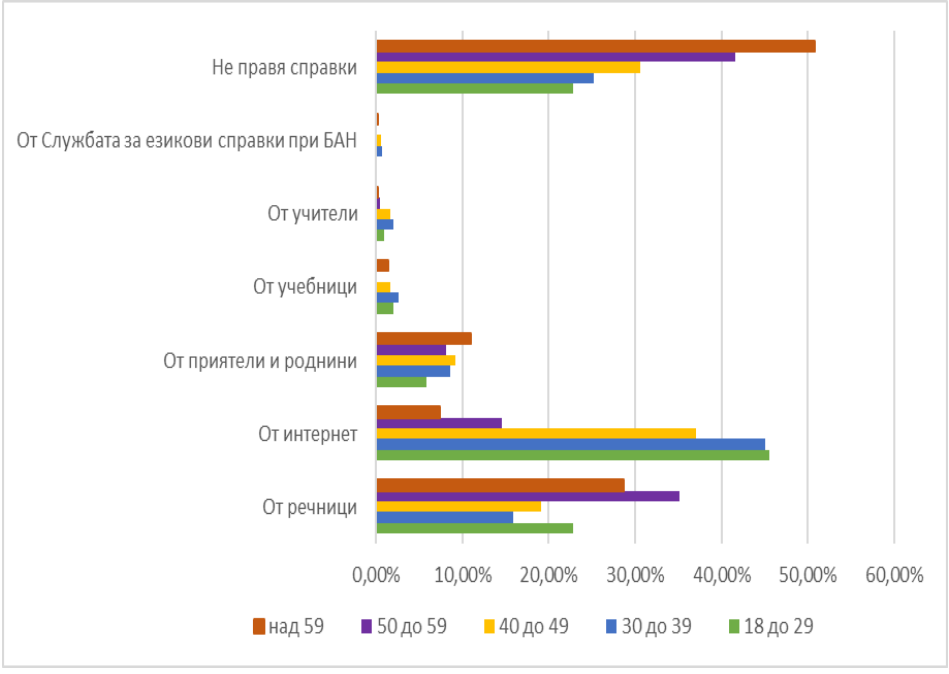
В рамките на възрастовото разпределение на отговорите пък личи противопоставянето между групата на респондентите над 59 г. и най-младите анкетирани в групата 18–29 г. по две линии.

Първо, заявилите, че не правят справки най-възрастни респонденти са над половината от тази група. Те са и над два пъти повече от избралите същия отговор в най-младата възрастова група. Второ, почти половината от най-младите заявяват, че основен източник за езикови справки за тях е интернет, докато най-възрастните избират този отговор шест пъти по-рядко. В този смисъл първото противопоставяне между двете възрастови групи по признака *не правя справки* говори, че най-младите отчетливо споделят нагаласи-те *желание за участие* и *осъзнаване на нормата*, откривани в случая в мотивацията им да правят справки, доколкото осмислят стандарта като ефективно и най-надеждно средство за общуване, чието добро владеене им позволява да участват пълноценно в модерния живот на общността и ги прави по-конкуретни.

Разпределението на отговорите по признака фактор *възраст* опровергава ширещото се обществено мнение за слаба ангажираност и незинтересуваност на младите към въпросите на езика, както и обвинението, че са неграмотни. Ще отбележа само мимоходом, че отговорите на Въпрос 14. в изследването ни също потвърждава тази представа – 64.4% от анкетираните, които смятат, че между възрастта и допускането на граматични грешки има връзка, са посочили, че младите хора до 25 г. допускат най-често такива грешки. Заблуда, която данните и анализите от проведената социологическа анкета опровергават категорично.

Графика 43.

Дялово разпределение в % на признака резултат *източници на езикови справки* според признака фактор *възраст*

Данните позволяват да се йерархизират източниците, от които респондентите заявяват, че правят езикови справки. Като най-предпочитани са посочени *речниците* и *интернет*, т.е. първите поради високата си степен на *надеждност* (научност), а интернет – поради високата степен на *достъпност*, но не особено надежден източник.

Речниците са най-често избираният източник за правене на езикови справки – над ¼ от всички анкетирани ги предпочитат като традиционен наръчник за езикови справки. При избралите този източник на информация за кодифицираната норма най-голям е делът на висшистите (при фактора *образование*), на живеещите без лишения (според фактора *жизнен стандарт*) и на хората между 50–59 г. (при фактора *възраст*).

Интернет като източник на езикови справки е избиран като цяло от над 1/5 от анкетираните. Сред тях най-висок е делът на младите – в двете възрастови групи между 18–29 и 30–39 г. (съответно 45.5% и 45%), като с увеличаването на възрастта намалява делът на хората, правещи справки в интернет. Това означава, че е необходимо документите на кодификацията (речници и граматики) заедно с ресурсите ѝ (онлайн справочници) да намират все по-голямо разпространение в интернет, за да се осигури използването на достоверни и надеждни източници на кодифицираната норма.

5.3.4. Обобщения

Анализите, свързани с критиките към достъпността на книжовните правила, дават основания за два основни извода.

1. Подходът на кодификацията да полага усилия да модернизира метаезика на правилата е адекватен и навременен във връзка с

повишаване на ефективността им и на доверието на носителите на езика в днешната кодификация.

2. Наложително е разработването на надежден езиков ресурс в интернет от кодифициращия орган, който да отговори на потребностите на езиковата общност от по-голяма илюстративност на правилата и от осигуряването на широка достъпност до документите на кодификацията.

5.4. Динамиката на промените в кодификацията според оценките на анкетираните

Отчитането на мнението на анкетираните за динамиката на промените в писмената норма е от особено важно значение за процесите на кодификация. Важно е при това да се получи надеждна обратна връзка в няколко посоки: а) за това как езиковата общност оценява промените в кодифицираните правила по начало (т.е. позитивно, негативно или неутрално); б) дали езиковата общност смята, че кодификацията трябва да отчита взаимодействието *устна книжовна реч – писмена реч*; в) каква трябва да е според анкетираните посоката на отчитане на това взаимодействие.

Във връзка с това в анкетата бяха включени няколко въпроса, насочени към събиране на информация по набелязаните по-горе проблеми.

5.4.1. Оценки за промените в правилата на книжовния език

Два от въпросите в анкетата (5. В. и 17.5.) са свързани с оценката на промените в кодификацията според анкетираните. С Въпрос 5. В. се проверява каква оценка приписват анкетираните на днешния книжовен български език във връзка с темпа на промените в кодифицираните му норми. С Въпрос 17.5. се изследва дали промените в писмените правила са пречка пред пишещите за спазването им.

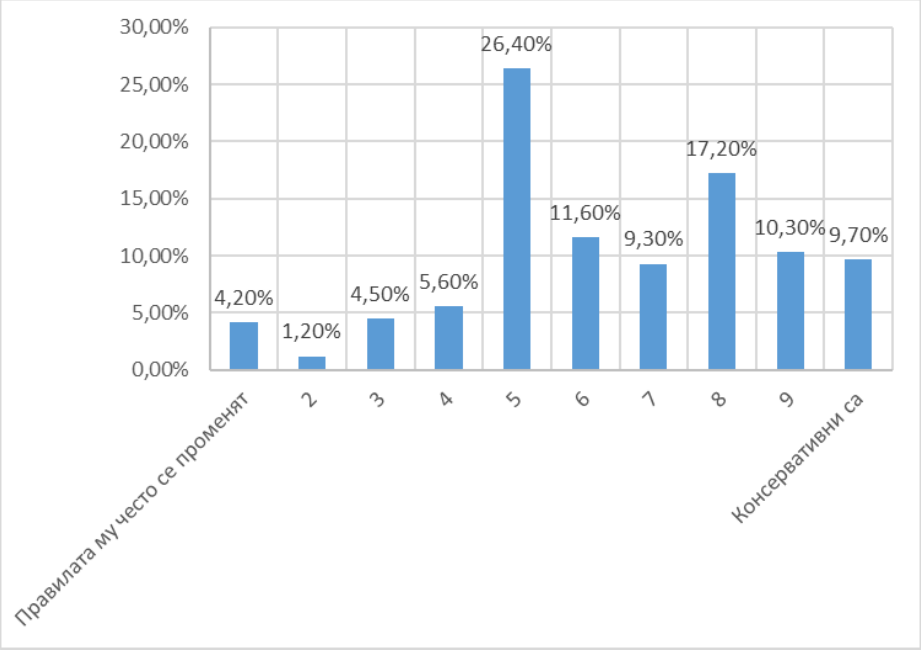
Най-напред ще се спра на Въпрос 5. В. Той дава възможност на анкетираните да заявят по 10-степенна скала дали правилата на българския език често се променят.

Въпросът е *подредим качествен признак резултат* и спада към *семантично диференциалните въпроси*, т.е. въпрос, при който между две противоположни оценки е разграфена скала, по която анкетираният избира числова оценка, съответстваща на мнението му.

Проверява се очакването на екипа, че според анкетираните правилата на книжовния език се променят *умерено често*. Проверката на тази хипотеза е от съществена значимост за кодификаторите, вземащи решенията за промени на книжовните норми в динамично състояние.

Графика 44.

Общо дялово разпределение в % на оценките за *консервативността* на българския книжовен език във връзка с предприеманите от кодификацията промени

Разпределението на оценките на анкетираните по скалата в общи линии потвърждава резултатите, получени при отговорите на Въпрос 17.5., според които сравнително малък дял респонденти отдават неспазването на писмените правила на честата им промяна.

Както личи от Графика 44. по-горе, най-голямото натрупване на отговорите е при оценка 5, т.е. почти в средата, но все пак повече в лявата част на скалата – т.е. по-близо до твърдението, че книжовните правила често се променят. От друга страна обаче, на графиката отчетливо личи и по-голямото натрупване на оценките в десния край на скалата. Двата екстремума съответстват на полярните оценки: *правилата често се променят – правилата са определено консервативни*.

Ако скалата се раздели на две, оценките от 1 до 5 могат да се обвържат с признака *динамичност*, а от 6 до 10 – с признака *консервативност* на кодификацията.

В сегмента при характеристиката *правилата често се променят* (с най-висока степен по скалата 1) ясно личи, че решително преобладават оценките за най-ниската степен на *признака динамичност* (изразени с избора на оценка 5 по скалата). Сегментът за *консервативност* на книжовния език (респективно на кодификацията) като цяло привлича по-голямата част от анкетираните. В него най-често избирана по скалата е оценка 8. В числово изражение средната оценка за темпа на промяна на правилата е 6.37, т.е. в обхвата на сегмента от скалата *консервативност на правилата*.

Оценките на анкетираните могат да се прегрупират в три категории: *висока степен на консервативност на правилата* на книжовния език (в диапазона на оценки 8–10); *умерена консервативност на правилата* (в диапазона на оценки 4–7) и *честа промяна на правилата* (в диапазона на оценки 1–3). Резултатите от това прегру-

пиране са онагледени на Графика 45. От нея личи, че според преобладаващия дял на оценките днешният книжовен език е окачествен от респондентите като *умерено консервативен.*

Графика 45.

Оценки за *консервативността* на писмения език по обобщена 3-степенна скала във връзка с предприеманите от кодификацията промени

Кратък анализ на динамиката на кодификацията от 80-те г. на 20 в. досега

По-нататък ще бъде проследена динамиката на кодифицираните норми от 80-те г. на миналия век досега в академичните нормативни документи. Целта е да се анализира степента, в която мненията на трите обособени групи за темпа на динамиката на кодификацията съответстват на действителното ѝ състояние.

Отправна точка на анализа са академичните кодификационни документи, които управляват официалното писмено общуване и имат задължителен характер – *Граматиката на съвременния български книжовен език* – ГСБКЕ (1982/83), *Правописният речник на съвременния български книжовен език* – ПРСБКЕ (1983), *Нов правописен речник* – НПР (2002) и *Официален правописен речник* – ОПР (2012). Сравнението им говори, че промените в кодифицираните норми засягат основно две явления: а) регистриране на лексикални иновации и б) извеждане на лексикални и граматични архаизми от обхвата на кодифицираната норма.

За периода от 1990 г. насам в сферата на книжовната лексика протича ускорен процес на кодифициране на нови лексикални единици. Този процес е отразен в словниците на правописните речници от 2002 и 2012 г. Това са основно интернационализми и семантични калки – вж. Благоева 2003). Включването им в книжовната лексика е свързано с попълването на книжовния език с нови предметни и абстрактни понятия. Те на свой ред „дават подтик за възникване на други нови значения“ и „влизат в семантични връзки с други елементи от семантичното пространство на езика“ (Колковска 2008: 17). Тези процеси могат да се окачествят като белег за продължаващата интелектуализация на българския книжовен език.

В много по-малка степен промените в кодифицираните правила са свързани със собствено граматичната норма при извеждането на граматичните архаизми от стандарта. Тези промени засягат най-вече детайлизацията на граматичните норми и по правило езиковата общност не проявява чувствителност към тях. Такива са например през последните три десетилетия промените на някои граматични правила в Академичната граматика, отразени от академични-

те правописни речници от 2002 и 2012 г. Като илюстрация ще посоча само три примера.

Първият е свързан с отразената в първия академичен правописен речник от 1983 г. дублетност при глаголите на *-(в)ува-м* и *-ва-м*, премахната в последствие в НПР (2002) в полза на по-кратките форми при следването на критерия *нормативност* във връзка с широкото разпространение на дублетните кратки форми на *-вам* в писмената практика под въздействието на устната книжовна реч. В редица други пунктове на глаголното формоизменение личи динамика на дублетността (вж. подробно у Златева 2020). Тя е в две посоки – ликвидиране на дублетността при едни и възникване на дублетност при други форми на глаголните парадигми. Прилагането на инструмента на дублетността добре илюстрира следването на принципа за *перспективност на кодификацията*, а извеждането или включването на дублети в книжовната норма се обвързва със следването на критериите за *нормативност* и *системност* при оценката на езиковите средства.

Останалите два примера са свързани с отразяването на промени при местоименията, направени в ОПР (2012). В Увода на речника е променено правилото за употреба на пълните и кратките форми на възвратното притежателно местоимение *свой* и *си* с признаването на функционалната им равностойност. В словника пък от парадигмите на обобщителното и въпросителното местоимение от обхвата на кодифицираната норма са изведени като граматични архаизми падежните форми *всекиго* и *кому.*

Такива промени са своеобразно „калибриране“ на кодифицираните граматични норми. Целта им е оптимизиране на системността на българския книжовен език при отчитане на устойчивите реализации в устната книжовна норма. Отстраняват се и непоследовател-

ности от предходната кодификация (в случая с употребата *свой* и *си*) или пък се елиминират форми от парадигмите, изтласкани в периферията стандарта поради това, че са загубили системния си характер.

Важно е да се отбележи, че езиковата ни общност – особено чувствителна като цяло към предприемането на промени от кодификацията – не проявява чувствителност към такъв тип промени в кодифицираните норми. Липсата на реакция от страна на днешните българи към коментираните по-горе промени говори за *неутрална езикова нагласа* спрямо тях. Реакцията на мълчаливо съгласие към посочените промени може да обясни по два начина. От една страна, че кодификацията отразява промяна, която отдавна е факт в устната книжовна норма. От друга – че промените са толкова фини, че остават незабележими за неспециалистите.

Анализ на оценките на анкетираните спрямо действащата кодификация

По-нататък ще се опитам да интерпретирам оценките на анкетираните, натрупани при трите характеристики на книжовния български език днес: *умерено консервативен, определено консервативен* и *неконсервативен* (вж. Графика 45.) във връзка с анализа на динамиката на кодификацията, направен по-горе.

Статистическият анализ на данните показва, че оценките на анкетираните се противопоставят при променливата *образование*. С нарастване на образованието растат и мненията за висока степен на консервативност на книжовния език. Т.е. за нисък темп на промените в книжовните правила. И обратно – с намаляване на образователната степен растат оценките за чести промени в стандарта – т.е. за висок темп на промените в правилата. Казано иначе, високообразованите оценяват обективно темпа на промените, направени от

кодификацията, докато оценките на ниско образованите са в противоречие с действителния темп на кодификацията.

Обяснението за преобладаващото у ниско образованите мнение за чести промени на правилата е, че те не познават книжовните норми добре, чувстват се несигурни от това, овладяват правила в движение – в ситуации, които изискват спазване на правила, които те не познават. Тъкмо това според мен ги кара да смятат, че правилата се променят често.

Прави впечатление, че в групата на добре образованите оценките се поделят между мненията, че книжовният ни език днес е *умерено* и *определено консервативен.* Споделянето на двете мнения кореспондира и с резултатите при оценката на консервативността на правилата при Въпрос 21.4., коментиран в Глава 5, 5.2.

Споделилите мнението за умерена консервативност могат да бъдат определени като *реалисти* – оценките им са в пълно съответствие с днешното състояние на кодификацията. Смятам още, че освен нагласата *осъзнаване на нормата* тези анкетирани споделят и нагласата *езикова лоялност* в емоционалния ѝ аспект, доколкото мнението им говори, че възприемат стандарта като високо ценена част от националното наследство (вж. Garvin 1993: 43).

Положителната им езикова нагласа към кодификаторската практика отразява разбирането, че стандартът осигурява културната приемственост в общността чрез своята *кумулативна* функция. Кодификацията я поддържа чрез запазване на елементи в книжовния инвентар, типични за по-стари състояния на нормата. Обикновено това са граматични форми и лексеми, запазени в образците на националната ни литература. Такива форми се възпроизвеждат чрез преподаването на класическите литературни текстове в училище, което ги пази и препредава от поколение на поколение. Отчитайки този

факт, кодификацията не ги извежда като архаизми и ги поддържа като книжовни, защото са културни артефакти. По този начин тя действа за поддържане на обединяващата символна функция на стандарта по вертикала (т.е. във времето), създавайки условия за подсилване на езиковата лоялност в емоционалния ѝ аспект. Тази практика е и причината, която според мен създава впечатление за умерената консервативност на стандарта.

Добре образованите, дали оценки, че днешният български език е *определено консервативен*, може да се определят като *радикалисти*. Те също изразяват нагласата *осъзнаване на нормата*. Свързвам оценката им с доброто познаване на динамиката на днешните книжовни норми. Мнението им е показателно за това, че кодификацията поддържа редица граматични правила, от десетилетия разколебани в устната книжовна практика. Споделяната от тези респонденти нагласа *осъзнаване на нормата* в посока към промяната ѝ говори, че и в тази група анкетирани нагласата *езикова лоялност* е застъпена, но вече в прагматичния ѝ аспект. Вероятно тази част от езиковата ни общност споделя мнението, че е излишно поддържането на норми, които са пречка за ефективното протичане на писмената комуникация, доколкото спазването им в писмен текст често изисква от пишещите да правят справки.

Подобно мнение застъпва и част от съсловието на днешните български езиковеди, които смятат, че е необходимо езиковите промени да се съобразяват единствено с узуса, без да се взема предвид, че промените в граматичния нормативен комплекс следва да се подчиняват преди всичко на критерия за системност.

Важният въпрос, свързан с промяната на някои от писмените граматични правила, е необходимо да се коментира и в контекста на отговорите на още един въпрос от анкетата, който има тясно отношение към динамиката на кодификацията.

Според данните от отговорите на Въпрос 17., където са изброени възможни причини за неспазването на писмените правила на българския книжовен език, сравнително често избирана от участниците в допитването е причината, формулирана в твърдението във Въпрос 17.5., че *правилата често се променят.* При възможност за посочване на три от изброени десет причини, 14% от анкетираните са с ясно изразена негативна езикова нагласа към промените в правилата, доколкото посочват коментираната причина сред първите три.

Всъщност обаче подобно мнение не отговаря на фактите, доколкото кодификацията на нито една от действащите понастоящем правописни и граматични норми не е претърпяла цялостна промяна откъм сферата на действието си от последната правописна реформа досега. Коментираното твърдение е включено в анкетата от съставителите ѝ, участници в научния екип на проекта, поради две причини: а) да се съберат данни дали и в каква степен в езиковата общност съществува мнение за чести промени в писмените правила и б) да се анализират характеристиките на кодификацията, които карат анкетираните да смятат, че правилата често се променят.

Засега ще се ограничa с коментара на този недостатък на кодификацията с оглед на демографските характеристики на групите, в които този отговор се е оказал предпочитан. Според данните коментираният отговор е най-често избиран в демографските групи, обособени по признаците фактори *възраст, образование, образователна активност.*

Така според признака фактор *възраст* хората от най-възрастното поколение (над 59 г.), обхванато от анкетата, най-често сред останалите възрастови групи смятат, че има честа промяна на правилата. При признака фактор *трудова активност* най-често избиран е коментираният отговор в средите на пенсионерите. При респондентите, обособени според признака фактор *образование*, причината

че правилата се нарушават, защото често се променят, най-силно е подкрепена в групите на висшистите и хората със средно образование.

Съвсем естествено е в демографските групи на хората над 59 г. и на пенсионерите – т.е., групи, които до голяма степен се припокриват възрастово – да съществува впечатлението, че *правилата често се променят*. Хората от тези две групи поради дългия си жизнен опит са станали свидетели на най-много промени в образователната система (обхванали в частност и предмета български език), допуска се и, че познават повече правописни речници като източници на кодификацията през годините. Смятам при това, че „набъбването“ на обема на тези документи на кодификацията поради характеристиката ѝ да разширява обхвата си неизбежно създава представата за чести промени на правилата.

Наред с това, когато се правят промени в образователните програми или пък се издава нов речник, се създава илюзорна представа, че нещо непременно се е променило независимо дали в действителност е станала някаква промяна. Би могло да се предположи, че представата за промени в правилата е породена и от характеристиката *процесност* на днешната кодификация. Тя намира най-ярка проява в непрекъснатото попълване на лексикалния състав с нови единици – процес, особено активен през последните 30 г., който обаче няма отношение към промяната на самите правила. Тъкмо обратното – включването на нови единици следва принципите и правилата, установени от кодификацията – за правописно оформяне, за формоизменение, за употреба на главна буква, за транскрибиране (при заемките) и т.н.

Все пак би трябвало да се отбележи, че това поколение беше изправено пред едно от най-големите предизвикателства на днешната кодификация – промяната на принципите за писане на сложните думи в българския език (въведена с първия академичен правопи-

сен речник от 1983 г.). Затова по-нататък ще се спра малко по-подробно върху правописната кодификация на сложните думи в книжовния ни език в последните три академични речника (1983, 2002 и 2012).

Системното прокарване на *синтактичния принцип* като основен при писането на сложните думи в българския език, т.е. означаването на пара- и хипотактични връзки между елементите на сложната дума с графични средства (слято и полуслято писане) беше направено най-напред в ПРСБКЕ през 1983 г. То е възприето във връзка с целта графичното оформяне на сложните думи да подпомага еднозначното кодиране и декодиране на смисловите отношения между изграждащите ги елементи и по този начин да се съдейства в посока на повишаване на ефективността на писмената комуникация. Т.е. определено може да се твърди, че в този пункт на нормативния комплекс беше поставено началото на последователното прилагане на кодификаторския критерий за *функционална адекватност*. Важно е да се изтъкне също и това, че подробното описание на възприетия синтактичен принцип и прилагането му се обнародва със специално разработен справочник (вж. Мурдаров 1976), предхождащ кодификацията в правописния речник от 1983 г.

През периода 1990–2000 г. в езика ни бе регистрирано навлизане на значително количество англицизми (предимно имена, именни словосъчетания и сложни думи) – последица от процесите на: а) глобализация, б) коренното преустройство на обществената и политическата ни система и в) утвърждаването на интернет като господстваща технология на съвремието. При морфологичната адаптация на заемките от английски беше отчетен превесът на конверсията като словообразувателен начин пред суфиксацията, доколкото в английския език, както е добре известно, суфиксацията е слабо застъпена. Така в българския език – и в устната, и в писмената му форма

– се установиха редица „названия (независимо дали сложни думи или лексикализирани словосъчетания), чийто поясняващ компонент не притежава нито граматична флексия, нито деривационен суфикс“ (Кирова 2007). Това стана причина *Нов правописен речник* (2002) да подходи компромисно при писането на сложните думи. Компромисът намери израз в отстъпването от системното прилагане на синтактичния правописен принцип – беше разработено специално приложение от списък със сложни думи, които се пишат разделно, т.е. чието писане е в разрез с правилата в уводната част на речника, но пък в унисон с наблюдаваната писмена практика (вж. НПР 2002).

От гледна точка на теорията на кодификацията това решение се основаваше на прилагането в по-висока степен на критерия за *нормативност* (във връзка със съобразяване на кодификацията с разпространеното в употребата писане на сложните думи). Все пак критерият за *нормативност* беше прилаган само в определени сегменти на комплекса от сложни думи в българския език. Разработен бе и специален справочник – „Речник на слятото, полуслятото и разделното писане за 21. век“ (Мурдаров 2003), който да подпомага писмената практика. Така двата критерия – функционална адекватност и нормативност – влязоха в конфликт, доколкото при едни и същи явления от системен порядък се прилагаше един от двата критерия при правописното оформяне на сложните думи.

Продължилото обаче засилено навлизане на англицизми, следствие най-вече на утвърждаването на английския език като съвременен lingua franca в глобален мащаб, доведе не на последно място и до налагане в писмената практика и на разделното графично оформяне на новозаети сложни думи в българския книжовен език по образец на езика източник. Практиката на разделно оформяне на сложни думи обаче влезе в конфликт с действалата почти три десетилетия кодифицирана норма за слято и полуслято оформяне на слож-

ните думи, което неизбежно породи сътресения в писмената практика и постави въпроса за по-нататъшна промяна или за запазване на действащата кодификация.

В следващия Официален правописен речник (2012) беше предложено решение на възникналия правописен проблем с последователното прилагане на принципа за *перспективност* на кодификацията чрез използване на инструмента на *дублетността.* Бе дадено предимство отново на *нормативния критерий* (изразяващ се в отчитане на широкото разпространение на разделното писане на заемките в практиката). Допусна се наред със слятото и разделно писане при редица сложни съществителни с първа съставка дума от чужд произход (напр. *бизнесцентър* и *бизнес център*, *офистехника* и *офис техника*). Смятам, че това кодификаторско решение, което също не се възприема еднозначно от езиковата общност като цяло, е временно, но единственото възможно понастоящем.

Тъкмо подобни неизбежни промени в кодификацията, продиктувани от съществени и глобални промени в условията на съвременната езикова комуникация (установяването на интернет като доминираща технология в информационния обмен и превръщането на английския език в lingua franca на съвременния свят) – колкото и да са затворени в отделни сегменти на книжовния нормативен комплекс – създават представа у носителите на езика, че кодификацията толерира честите промени, което пък – според немалка част от анкетираните – е пречка за следването им.

Както вече бе посочено по-горе, съществуващото впечатление за честа промяна на правилата, разпространено в по-висока степен сред респондентите в групите на хората над 59 г. и на пенсионерите, е по-скоро илюзорно и необективно.

То се дължи основно на навлизането на нови единици в езика, които изискват кодификация, за да станат елемент на писмената

норма. Това са основно названия на процеси и продукти, свързани с развитието на технологиите и с изграждането и укрепването на демократичните институции във връзка с членството ни в ЕС. В случаите на езиково заемане активен се оказва тъкмо езикът приемник (т.е. българският книжовен език) и това особено ясно личи при кодификацията.

Кодифицирането на всички заети единици преминава през редица процеси на адаптация (стандартизация) към системата на езика приемник: *кирилизация* (т.е. прилагане на принципа за транскрипция), *морфологична адаптация* (т.е. формална категоризация чрез отнасянето на заемката към клас със свойствената за него в български афиксация), *правоговорна фиксация* (стандартизиране на изговора чрез посочване на ударението). Така всяка нова единица, включена в стандарта след щателната ѝ оценка по критериите нормативност, функционална адекватност и системност, се превръща в готов за употреба продукт на кодификацията. Така се елиминират колебанията, свързани с правописа ѝ, набора от формите ѝ, произношението ѝ. Изброените дейности по стандартизацията на заемките всъщност са в подкрепа на поддържането на символната функция на стандарта *на участие*, чийто показател е нагласата *желание за участие*, представена с охотното възприемане на интернационалната лексика.

Важно е да се подчертае обаче, че в редица случаи прилагането на сега действащите принципи за адаптация на заемките в българския книжовен език влиза в конфликт с кодифицирани вече единици от по-стари периоди, когато кодификацията е прилагала различни от сегашните принципи. Достатъчно е да спомена два факта. При кирилизацията на заемките до втората половина на миналия век водещ е бил принципът на *транслитерация*, а не на *транскрипция*, както е понастоящем. Това е предпоставка за конфликтност между

единици, кодифицирани по стария принцип на транслитерация (напр. *Барцелона*) и по новия принцип на транскрипцията (напр. *Барселона*) при означаване на един и същи обект във времето.

При морфологичната адаптация по род на съществителните пък дълго време се конкурират два подхода. Съотнасянето по род от езика източник си съперничи с подхода за съотнасяне по род според завършека на името, докато се установи категорично вторият подход. За конкуренцията на тези два подхода при кодификацията на заемките говорят и някои факти от днешната книжовна норма. Свидетелства на прилагането на първия подход, оказал се неперспективен за кодификацията са напр. *психоанализа, онтогенеза*, *филогенеза* и др., запазили се като съществителни от от ж.р. наред с *анализ, генезис* от м.р., при чиято адаптация по род е приложен вторият – вече перспективен подход.

Наличието на старо и ново, на периферно и централно е нормалното състояние на естествения език и няма как при това положение кодификацията да подвежда под един и същи правила всички единици на книжовния език поради динамичното равновесие, в което по принцип съществува естественият език.

Оттук възниква и необходимостта отразяването на езиковите промени от кодификацията да става в рамките на структурирания подход за управление на промяната въобще, но тук просто ще се ограничим само с маркирането му.

Фактите от действащата кодифицирана норма, които изтъкнахме като причини по-често в съзнанието на определени групи носители на езика да се формира мнение за чести промени на писмените правила, всъщност могат да се използват като категорично доказателство, че кодификацията е непрекъснат процес. Етапите ѝ (*описателен*, *оценъчен*, *въвеждане в практиката*) не протичат последователно един след друг, а вървят паралелно в рамките на отдел-

ните езикови равнища (вж. по-подробно у Milroy et all. 1999) във връзка с въвеждане на иновациите и отстраняване на архаизмите от книжовните норми.

Твърдението в анкетата, че *правилата често се променят,* е най-рядко избирано в групите на: самоопределилите се като *роми* (3.7%); хората с *по-ниско от основното образование* (4.8%); заявилите, че *учат в момента* (6.3%); *безработните* (6.6%); най-младите между 18–29 г. (8.9%).

Смятам, че причините за отхвърлянето на твърдението за честа промяна на правилата са различни при отделните групи респонденти.

Заявилите, че учат в момента, както и най-младите (18–29 г.) – групи, които до известна степен се припокриват по критерия възраст – избират рядко коментираното твърдение най-вече заради липсата на натрупан жизнен опит. Докато рядкото избиране на отговора в останалите групи респонденти най-вероятно се дължи на това, че те не познават в подробности писмените правила, а оттам – още помалко и динамиката им.

Смятам обаче, че е необходимо малко повече да се разсъждава върху избора на най-младите респонденти. Това е поколението, за което образователната система е създала най-добрите предпоставки за овладяване на книжовните правила чрез инструментариума за националните външни оценявания по учебния предмет български език и литература след 4. и 7. клас и със задължителния ДЗИ по БЕЛ при завършване на средно образование (въведен през 2008). Този инструментариум е разработен до голяма степен в рамката на разбирането за *функционална грамотност*[11]. Оценяването на уменията по български книжовен език обаче до голяма степен се обвързва и с

[11] Вж. PISA https://www.oecd.org/pisa/.

владеенето тъкмо на кодифицираните правописни и граматични норми, които най-често се нарушават в писмената практик[12]. Следването на тази образователна политика е добра предпоставка за овладяването на книжовните писмени норми в етапа на училищното образованиеи и за системното им прилагане в писмената практика по-нататък в реалния живот.

5.4.2. Взаимодействието между писмена и устна реч във виждането на анкетираните

Проблемът за отношението на кодификацията към иновациите в устната книжовна реч е сред централните в проучването на днешните стандартни езици (Milroy et al. 1999; Cvrček, 2009; Crystal 2017; Pillière et al. 2018 и др.). Основна задача на кодификацията според теорията за книжовните езици на Пражката школа е внимателно и задълбочено да проучва езиковите изменения, настъпили трайно в устната книжовна реч (в т. нар. *узус*), да ги оценява с оглед на функционалността им, за да могат своевременно да бъдат включвани в кодифицирания комплекс, ако изпълняват определени критерии – за да се поддържа книжовният език в състояние на гъвкава стабилност.

Не по-малко важен обаче според мен е и въпросът за прилагането на критерии за *изключване на единици* от кодифицирания книжовноезиков комплекс, когато са загубили функционалната си стойност, престанали са да бъдат нормативни (т.е. загубили са характера си на широко разпространени в устната книжовна практика) и се превръщат в препятствие пред ефективността на писмената книжовна практика.

[12] Тежестта на този критерий е около 35% при формирането на общата оценка от ДЗИ по БЕЛ.

Към критериите за изключване на елементи от писмената книжовна норма, която е със задължителен характер за официалното писмено общуване, според мен определено трябва да се добавят още два: а) езиковите нагласи към даденото явление и б) езиковото поведение при официално общуване. Защото не са редки случаите, когато дадено кодифицирано езиково средство в устни книжовни изказвания губи характеристиките си: а) функционалност, б) нормативност и в) системност, но е възможно нагласите към такова средство да са изцяло или преобладаващо позитивни – било като обща проява на *лоялност* повече в емоционалния ѝ аспект, било като проява на нагласата *гордост* от владеене на дадено правило. Подобно отношение на езиковата общност в никакъв случай не бива да се пренебрегва при кодификацията.

Казаното дотук обяснява включването в анкетата на три въпроса, които изследват мнението на респондентите за взаимодействието между устната и писмената реч. Защо при съставянето на анкетата бе поставен акцент върху мнението на респондентите по този въпрос? От една страна, това бе направено поради съществената промяна на условията на днешната езикова комуникация, която е доминирана от технологията интернет, налагаща общуване по модела *всеки-един-към-много*. Този модел предполага по-отчетливо въздействие на носителите на езика върху кодифицираните писмени норми (вж. по-подробно у Станчева 2017). От друга страна, бе отчетено, че в днешната кодифицирана граматична норма има редица пунктове, в които в устната книжовна реч носителите на езика повсеместно пренебрегват кодифицирани форми в полза на некодифицирани. Т.е. налице е т.нар. в социолингвистиката „масова грешка“, определяна като „наложила се тенденция, която ние не сме усетили навреме и не сме реагирали своевременно да ѝ дадем път за свобод-

на конкуренция без маркирането ѝ като неправилност“ (Виденов 2002/2003).

Въпрос 17.10. в анкетата събира информация в каква степен анкетираните смятат, че *противоречието между правилата за писане и говоримия език* е в основата на допускането на грешки в писмен текст. Отговорите на този въпрос говорят за застъпването на нагласата *осъзнаване на нормата*.

Общо 14.4% от анкетираните са посочили противоречието между писмена и устна норма като предпоставка за допускане на грешки при писане. Необходимо е да посочим при това, че те са имали възможност да избират до три измежду общо десет изброени причини.

Данните сочат, че отделните демографски признаци не влияят като цяло върху избора на този отговор. Има само една статистически значима връзка с избора на този отговор – тя е при признака фактор *трудова активност*. Мнението, че *противоречието между правилата за писане и говоримия език* е причина да се нарушават писмените правила, най-често застъпвано от две категории респонденти – посочилите, че *учат* (25.8%), от една страна, и *безработните* (23.7%).

Не е трудно да се обясни защо тъкмо тези две групи отдават толкова голяма значимост на тази причина. Посочилите, че учат, общуват активно с писмени книжовни текстове – не само като реципиенти, но и като автори на такива текстове, доколкото книжовният език е езикът на образователната система. Тъкмо поради това те добре осъзнават, че в писмените текстове са задължени да спазват правила, които в устната реч вече се пренебрегват и това често е причина да грешат в такива случаи. Безработните пък отчитат негативно посоченото разминаване, доколкото, вероятно са осъзнали, че за да се реализират успешно на пазара на труда, владеенето на стан-

дарта е от значение, а разликите между устната и писмената реч са препятствие за успешното постигане на тази цел.

Друг въпрос от анкетата пита участниците в нея дали разликата между устния и писмения език трябва да бъде намалена. Това е Въпрос 21.1., който предлага на анкетираните да изразят мнение във връзка с твърдението: *Разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена.* Въпросът е *качествен признак резултат, многовариантен с избор на един отговор.* Проверява хипотезата за преобладаване на отговорите, че разликата между устния и писмения език трябва да бъде намалена.

Въпрос 21. С кои от следните твърдения сте съгласни и с кои не?

(Твърденията се четат, отговор на всеки ред)

1. Съгласен съм 2. Не съм съгласен 3. Не мога да преценя (без отговор)

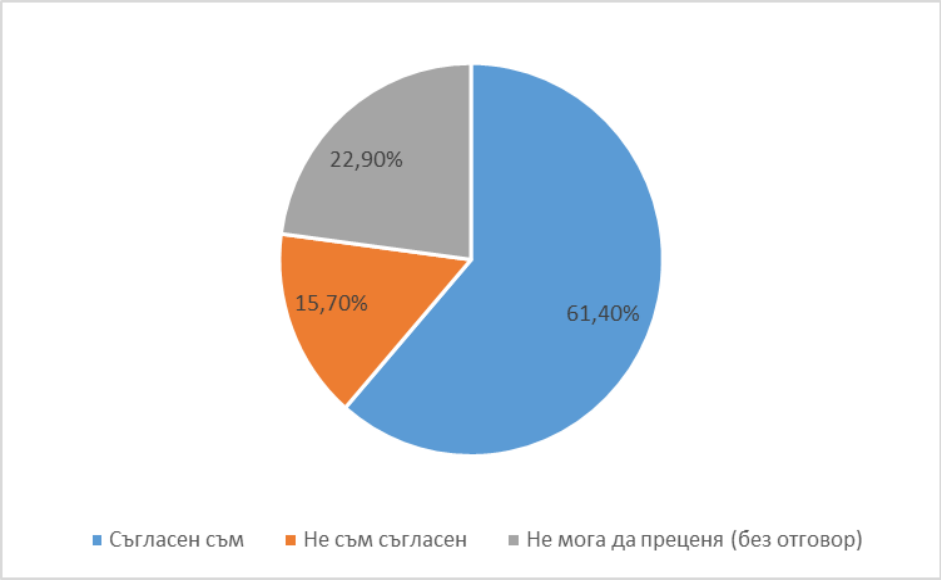
	❶	❷	❸	❹
1. Разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена.				

Както личи от Графика 46., количественото разпределение на отговорите на въпроса потвърждава изследователската хипотеза. Мнозинството анкетирани подкрепят възгледа, че разликата между писмения и устния език трябва да се намали. Четири пъти по-малко са онези, които не споделят това мнение. очти 1/4 са без мнение по въпроса.

Като цяло статистическите връзки между избора на респондентите и демографските им характеристики са слаби. Най-силна е връзката с признаците фактори *трудова активност* при избора на отговора *не съм съгласен*, и *жизнен стандарт* при избора на отговора *не мога да преценя*.

Графика 46.

Дялото разпределение в % на анкетираните според признака резултат *разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена*

Кои не искат намаляване на разликата между устния и писмения език?

Отговорът *не съм съгласен* е с дял в общото разпределение от едва 15.7%. Значителен превес на този отговор над общия му дял се отчита по признака фактор *трудова активност.* Налице е противопоставяне на мненията между групата на посочилите, че *учат* (32.3%), и останалите респонденти, обособени според трудовата им активност.

И това според мен е съвсем естествено. В тази демографска група най-силно се проявява влиянието на обучението, в което господства изцяло стандартът с кодифицираните му норми и това действа в посока на утвърждаване на престижността му. Явно е също така, че учещите са най-отчетливо стремящите се към по-висока квалификация – условие за добра професионална реализация в бъде-

ще. Очевидно е, че в представите им това се свързва с владеенето на стандарта във висока степен. За тях то е предимство, което ги прави по-конкурентни, и те не биха се отказали от него. В този смисъл у изразилите отрицателно мнение за по-висока степен на нивелация между устния и писмения език е добре изразена нагласата *езикова лоялност* в нейния *прагматичен аспект*.

Изборът на отговора *не мога да преценя* е с дял в общото разпределение от почти ¼. Данните сочат, изборът на този отговор има връзка с фактора *жизнен стандарт*. Налице е ясно изразено противопоставяне на мненията между групата на заявилите, че живеят *в мизерия*, и останалите категории респонденти при променливата *материален статус*. Личи отчетливото предпочитане на отговора в групата, която е най-ниско в йерархията на жизнения стандарт – 85.5% от тези респонденти са без мнение по въпроса.

Както и при отговорите на повечето други въпроси в анкетата тази група анкетирани проявява ясно изразена неутрална нагласа към въпросите на книжовния език. Както неведнъж вече бе посочвано, отказът от изразяване на мнение от тези респонденти може да се обясни като незаинтересуваност към книжовния език, прерастваща в отчуждение към него. Не е трудно да се допусне, че отношението им е последица от ниско самочувствие, породено от незавидния материален статус.

Превесът на мнението в езиковата общност за намаляване на разликите между писмения и устния език, наблюдаван при отговорите на коментирания Въпрос 21.1., не дава обаче информация каква трябва да бъде според оценките на анкетираните посоката на нивелация между двете форми на езика.

Представа за желаната от респондентите посока дава разпределението на мненията им при посочените във Въпрос 22.2. от анкетата две твърдения.

Въпрос 22.2. Кое от следните твърдения е по-близо до Вашето мнение:
(Твърденията се четат, само 1 отговор)

1. Писменият книжовен език трябва да се съобразява повече с устната реч.

2. Устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език.

❶	❷		❸	❹

Въпросът е *качествен признак резултат* с *избираем отговор, дихотомен* (ДА/НЕ). Той изисква еднозначен отговор, без да допуска възможността за неизразяване на мнение.

Разпределението на отговорите говори за категоричния превес на възгледа, че устната реч трябва да се съобразява с писмения книжовен език, т.е. нивелацията между двете форми на езика трябва да протича в посока към престижния образец (вж. още у Алексова 2018).

Графика 47.

Дялово разпределение в % на мненията на респондентите в каква посока следва да се нивелират писменият и устният език

Изборът на двата отговора в отделните демографски групи (признаци фактори) сочи, че преобладаващият като цяло отговор взема превес във всички изследвани групи от езиковата общност. Това наблюдение е от особена важност за изследването, тъй като дава важна обратна връзка, както за функциите на българския книжовен език понастоящем, така и за кодификаторската практика.

От отговорите на анкетираните личи ясно изразената положителна езикова нагласа към писмения стандарт като цяло, която е показател за високата степен на представеност на *престижната му символна функция*. Тази функция на стандарта е типична за всички общности, разполагащи с развит книжовен език, който дава възможност на членовете на тези общности пълноценно да участват във всички сфери на обществения живот, което води до висока степен на представеност на езиковата нагласа *гордост* – както в личностен, така и в обществен (групов) план (вж. повече у Garvin 1993).

В най-висока степен подкрепа на желаната посока на нивелация *писмен → устен език* се наблюдава в следните демографски групи: на посочилите, че учат в момента (81.3%), и на висшистите (79.3%). Това значи, че в тези две демографски групи най-отчетливо се осъзнава престижната функция на стандарта, а владеенето му във висока степен се отчита като задължително условие за успешна реализация.

Причината за фаворизирането на писмената норма от носителите на езика е в различния характер на двете форми на езика – *динамичността* на устната норма и *статичността* на писмената. Изследвайки характеристиките на писмената и устната форма на езика, изследователите се обединяват върху извода, че е погрешно двете форми да се йерархизират както от гледна точка на функциите им (вж. (Vachek (1967; 2014), така и от гледна точка на комплексността им (вж. Halliday 1990).

Съпоставяйки функциите на двете норми, Й. Вахек противопоставя различната им материална природа, залегнала в основата на противопоставянето *динамичност – статичност.* Той разглежда устната норма като немаркиран член на двойката, доколкото устните изказвания, базирани на нея, са „езикови факти от неописан ред“. За разлика от нея „писмената норма и писмените изказвания безспорно принадлежат към категорията на маркираните езикови явления“ (Vachek 1967, цит. по Vachek 2014: 81). Авторът подчертава, че функцията на устната норма като „система от фонетично проявяващи се езикови елементи“ е незабавната реакция на даден стимул „при това с изразяване не само на чисто комуникативния, но и на емоционалния аспект на реакция от страна на говорещия“. Функцията на писмената норма като „система от графично проявяващи се езикови елементи“ е „да реагира на даден стимул по статичен начин (т.е. по запазен и лесно поддаващ се на проверка начин), при което писмената норма се концентрира основно върху чисто комуникативния аспект на реакция от страна на адресанта“ (Vachek 1967, цит. по Vachek 2014: 83–84). От това обаче далеч не следва според Й. Вахек, че двете норми са в отношение на функционална йерархия. По думите му те са най-вече в отношение на „взаимно допълване в различните си функции“ и на „по-обща или по-специализирана приложимост“ (Vachek 1967, пак там). Смисълът от съществуването на двете норми според Й. Вахек се основава на необходимостта да обслужват нуждите на реалната комуникация в рамките на езиковата общност, като при това всеки неин член трябва да познава и да владее средствата и на двете норми, за да може да преминава свободно от едната към другата според комуникативната ситуация и намеренията си. Всеки член на дадена културна езикова общност, заключава Й. Вахек, трябва при това положение да е своеобразен „бинор-

мист“, т.е. познавач и на двете норми (Vachek 1967, цит. по Vachek 2014: 84).

Изследвайки устния и писмения език от гледна точка на *комплексността* им пък, М. Халидей, посочва, че писменият език притежава свойството да представя явленията като *продукт*, а устният – като *процес* (Halliday 1989: 81). И добавя, че е погрешно да се смята, че писменият език е „високо организиран, структуриран и комплексен, а устният – дезорганизиран, фрагментарен и не толкова усложнен“ (пак там, с. 87). Стремейки се да докаже, че и двата варианта на езика са еднакво комплексни, макар и по различен начин, авторът изразява същата теза като Й. Вахек и противопоставя *статичността* и *плътността* на писмения език на *динамичността* и *дифузността* на устния език.

Тъкмо тези характеристики на устния текст наред с фрагментарността му поради свойствената за него диалогична форма, която не позволява да се разгърнат паратактичните и хипотактичните особености на езика в пълнота, водят неспециалистите, т.е. мнозинството от носителите на езика, до представата, че устните спонтанни текстове са повече или по-малко „съкратена“ и не чак толкова изискана (интелектуализирана) версия на езика.

Господстващата обаче ненаучна представа за взаимодействието между писмения и устния език в езиковата общност влиза в отчетлив конфликт с научното знание за езика и поставя сериозни проблеми пред кодификаторската практика. Тази представа е резултат от два факта, които я формират. Както М. Томов подчертава, независимо че езиковата промяна е естествен процес във всички езици, той „остава скрит за повечето хора вследствие на основната консервативна тенденция при описанието и кодификацията на книжовните езици, пренасяна и в езиковото обучение, както и вследствие

на прескриптивната насока в традиционната граматика“ (Томов 2014: 25).

Ето защо пред кодификацията на първо място стои проблемът как да се подхожда в случаите, в които остарели книжовни норми (най-вече в областта на граматиката) влизат в противоречие с иновации, които са резултат от преструктуриране и реорганизация на граматичната система. Възниква въпросът как да се намери желаният от общността баланс между писмена и устна книжовна реч, т.е. между кодифицираните (писмени) и некодифицираните (устни) книжовни норми, за да се отговори на очакванията на езиковата общност.

Най-общият отговор, който дава теорията на кодификацията, е, че е необходимо внимателно прилагане на *инструмента на дублетността*. Важно условие за използването му обаче е системното, а не фрагментарното проучване на нормите с отклонения в книжовната практика. Това важи в най-висока степен за граматичните норми в динамика. Необходимо е на първо място внимателно да се проучи историята на самата кодификация във връзка с нейни недостатъци от различен характер (съдържателни и технически), които биха могли да подсилват колебанията в употребата. Важно е да се изследва и дали неспазването на дадена норма е резултат от натиска на устната реч върху писмената, като при това се установи кореспонденцията на отклонението с други отклонения от граматичен порядък, за да се види има ли и каква е системната връзка между тях. При граматичните норми с изход само в писмената практика пък е важно да се установи връзката им с други чисто графични норми, за да се изследва взаимодействието им (Станчева 2019).

Важен елемент от кодификаторската практика е и измерването на езиковите нагласи като цяло и към нормите в динамика в частност, както и установяването на реалното писмено поведение на онези групи носители на езика, които представят социалната база на

книжовния език. Това означава кодификацията да погледне през очите на обикновения носител на езика, който е задължен да прилага писмените книжовни норми.

Затова е необходимо да се изследва степента на проява на антиномията *езикови нагласи – езиковото поведение*, изведена в теорията. Във връзка с това за пръв път в нашата лингвистика в рамките на проекта Езиковите нагласи на днешните българи беше анализирана внимателно и прецизно степента на тази антиномия при 9 граматични норми в динамика (вж. Станчева 2019: 165–184; Станчева, Микова 2019: 185–204; Станчева, Златева 2019: 225–245; Златева 2019: 286–308; Кунева 2019: 205–224; Кунева 2019: 266–285; Микова 2019: 246–265; Томов 2019: 309–329; Томов 2019: 330–350).

5.5. Обобщение на мненията на анкетираните за качествата на сегашната кодификация

1. Сред анкетираните преобладава мнението, че сега действащата кодификация не създава впечатление, че книжовният ни език е прекалено сложен. В този смисъл не се налагат стъпки за промяна на правилата му в посока на „опростяване“, т.е. на демократизацията му. За респондентите като цяло книжовният ни език е преди всичко културно наследство, „съкровищница“, побрала в себе си свидетелствата за материалния и духовен живот на общността. Важно е обаче да се има предвид с оглед на перспективите пред кодификацията, че над 1/3 от най-младите анкетирани (т.е. повече отколкото в останалите възрастови групи) изразяват мнение за промяна на днешните книжовни норми, окачествявайки ги като сложни.

2. Ясно изразена е позицията на анкетираните, че по своето съдържание сегашната кодификация е *балансирана* и подкрепя унифициращата функция на книжовния език по вертикала (във времето), което позволява всички поколения да се идентифицират със

стандарта и така да се поддържа нагласата *езикова лоялност*, без да има възрастови групи, които да се чувстват отчуждени от него.

3. Изследването на *достъпността на кодификацията* като съществена нейна техническа характеристика (както по отношение на метаезика ѝ, така и във връзка с източниците ѝ), показва, че като основен недостатък на сегашната кодификация се сочи най-често недостъпният ѝ за езиковата общност метаезик. Най-критични към него се оказват респондентите с висше образование. Липсата на надеждни източници на кодификацията в интернет е другата основна критика към достъпността на днешната кодификация.

4. Що се отнася до *динамиката на промените* в кодифицираната норма, респондентите окачествяват днешния книжовен език като умерено консервативен, качество, на което обаче придават повече положителна стойност, доколкото го възприемат като синоним на стабилност, която им позволява безпрепятствено да осъществяват комуникативните си намерения в официалното общуване със средствата на стандарта.

5. При оценките за *взаимодействието между писмената* и *устната книжовна реч*, отчетливо преобладава мнението, че разликата между тях трябва да бъде намалена, тъй като е предпоставка за разколебаването на писмените норми в съзнанието на пишещите и предпоставка за неспазването им в писмен текст.

6. Сред анкетираните категорично доминира мнението, че постигането на баланс между писмената и устната книжовна реч може да стане чрез съобразяване на устната реч с писмения език – позиция, която противоречи на научната представа за езика. Тази позиция обаче изисква много внимателно прилагане на инструмента на дублетността (при задължително отчитане на езиковите нагласи и на езиковото поведение на носителите на езика в писмен текст при всеки конкретен случай).

Глава 6. Основни изводи

Тази последна глава на настоящата монография има заключителен характер. За улеснение на читателя тя представя на едно място обобщенията от отделните части на книгата. По този начин се синтезират основните резултати от изследването на взаимодействието между езиковите нагласи и кодификацията на книжовните норми.

1. Изводи за функциите на днешния български книжовен език

1.1. Анализът на емпиричните данни от представителната социологическа анкета на езиковите нагласи към днешния книжовен български език е направен от позициите на теорията за книжовните езици. Той дава основание да се заключи, че в днешната българска езикова общност отчетливо преобладават *положителните нагласи* към писмения книжовен български език. Всяка от обособените в изследването конкретни езикови нагласи: *инструментална, лоялност*, *осъзнаване на книжовната норма, гордост*, е представена във висока степен.

1.2. Разбирането за езиковите нагласи като индикатор за представеността на функциите на книжовния език – *инструментална* (комуникативна) и *символна* (в различните ѝ прояви), положено в основата на теоретичната рамка на изследването – позволява да се направи изводът, че днес е налице *висока консистентност* между *инструменталната* и *символната* функция на книжовния български език (в четирите ѝ разновидности: *обединяваща, разграничаваща, референтна* и *престижна*).

1.3. Важен резултат при изследването на функциите на днешния български книжовен език е, че днес нагласата *езикова лоялност*

се обвързва най-вече с *разграничаващата*, а не толкова с *обединяващата* му функция.

Нещо повече – разграничаващата функция на стандарта е най-силно изразена измежду останалите разновидности на символната функция, а обединяващата – най-слабо. Това дава основание да се заключи, че днес писменият книжовен български език се възприема повече като разграничителен маркер – както в *национален* (спрямо общностите с друг етнически език като официален), така и в *социален* план (вътре в рамките на българската езикова общност).

1.4. Разбирането за кодификацията като основно средство за утвърждаването и поддържането на символните функции на книжовния език дава възможност чрез измерването на нагласите да се диагностицира състоянието на кодификацията. Въз основа на анализите на отговорите от анкетата може да се заключи, че съвременната кодификация действа в посока на поддържането и задълбочаването на всички символни функции на книжовния език. Най-отчетливо е въздействието ѝ върху носителите на езика при две от тях – *разграничаващата* и *еталонната.*

2. Изводи за състоянието на днешната кодификация

2.1. Степен на задължителност на писмените книжовни норми. Изследването на отговорите на кръга въпроси в анкетата, имащи пряко отношение към състоянието на кодификацията на книжовните норми, дава основание за извода, че в представите на днешната българска езикова общност съвременният книжовен български език се отличава с *висока степен на задължителност* на кодифицираните норми. Налице е определено позитивно отношение на българската езикова общност към писмената книжовна норма. То нами-

ра израз в представеността най-вече на две езикови нагласи – *осъзнаване на нормата* и *гордост*.

2.1.1. Анкетираните отдават важно значение на познаването на писмените книжовни норми, сравнително рядко обаче си позволяват да коригират писмената практика да другите. Този резултат дава основание да се изведе опозицията *висока самовзискателност – сравнително висока степен на търпимост* към чуждите грешки, валидна по отношение на спазването на писмените правила на българския книжовен език.

2.1.2. Анализът на отговорите на участниците в анкетата е основание за заключението, че в работната среда господства стандартът, а задължителността му при служебните отношения се споделя в най-висока степен в средите на две демографски групи. Това са хората с висше образование (при признака фактор *образование*) и групата на най-младите респонденти (между 18 и 29 г. – при признака фактор *възраст*).

2.1.3. Отговорите на най-младите респонденти от т.нар. *Z поколение* позволяват да се направи предположението, че тази демографска група е с двойствено графично поведение. То варира според признака *официалност на ситуацията на общуване*. Това поколение, израснало в мрежата, осъзнава по-отчетливо от останалите възрастови групи сферите, в които е задължителен писменият стандарт. С висока степен на достоверност може да се предположи, че при официално писмено общуване в работна среда българите от *Z поколението* прилагат стриктно нормите на писмения стандарт. Те обаче споделят мнението, че в неофициалното писмено общуване (чатове и социални мрежи при лично общуване) е допустимо по-либерално поведение и нормите на стандарта не са задължителни.

В останалите възрастови групи преобладава мнението, че граматичните правила са задължителни без оглед на ситуацията на общуване.

2.1.4. Мнението на анкетираните по отношение на официалния графичен код – кирилицата, дава основание за извода, че кирилицата е с господстваща позиция в българското графично пространство. Анкетираните допускат силно ограничено заместване на кирилицата с други графични системи или с елементи от тях – само в рамките на неформалното писмено общуване – основно в чатовете. Категорично изразеното позитивно отношение към официалния графичен код е отражение на високата степен на представеност на три езикови нагласи – *езикова лоялност* (в емоционалния и прагматичния ѝ аспект), *осъзнаване на нормата* и *желание за участие*.

2.1.5. Двете основни характеристики на писмената книжовна реч (документалност и кодифицираност) са в основата на преобладаващото в езиковата общност мнение, че устната реч трябва да се съобразява с писмената, а не обратно. Този широко разпространен възглед влиза в конфликт с научната представа за езика и изисква балансиран подход при преразглеждането на кодифицираните норми, свързани с влиянието на устната реч върху писмената.

2.1.6. Отчитането на високата степен на задължителност на действащите в момента писмени правила у носителите на езика като цяло изисква много внимателен подход при вземане на решения по отношение на иновациите в граматичната норма. Всеки един случай на езикова промяна трябва да се оценява системно – по отношение на други граматични норми с динамика в устната реч, за да се открие има ли и каква е връзката между тях, тъй като вземането на кодификаторско решение за една норма може отчетливо да повлияе върху състоянието на друга норма.

2.1.7. Наред с това обаче е важно да се отчитат и езиковите нагласи към явленията в динамика. От особена важност е отчитането на нагласите на определени демографски групи, които според резултатите от изследването имат активно отношение към въпросите на книжовния български език. Към тях спадат групите на *високообразованите*, на *учещите*, на *работещите на пълна заетост*, на респондентите на *възраст между 18–29 г.* и *30–39 г.*

2.2. Качества на сегашната кодификация. Като цяло сред анкетираните преобладава мнението, че сега действащата кодификация не създава впечатление, че книжовният ни език е прекалено сложен. Ясно изразена е позицията на анкетираните като цяло, че по своето *съдържание* сегашната кодификация е *балансирана* и подкрепя унифициращата функция на книжовния език по вертикала (във времето), което позволява всички поколения да се идентифицират със стандарта и така да се поддържа нагласата *езикова лоялност*, без да има възрастови групи, които да се чувстват отчуждени от него.

2.2.1. Анализът на данните води до заключението, че мненията на респондентите за „сложността“ на книжовния език са най-силно обусловени от четири демографски фактора: *жизнен стандарт*, *образование, етнос* и *трудова активност.*

2.2.2. Застъпването на мнението за промени в посока на „опростяване“, т.е. демократизиране на книжовния ни език, е израз на стремежа у някои категории анкетирани владеенето на книжовноезиковите правила да не бъде привилегия единствено на висшистите, защото са високообразовани, нито пък само на българите, които са облагодетелствани по рождение, доколкото писменият кодифициран език е форма на родния им език.

2.2.3. С оглед на перспективите пред кодификацията е важно да се има предвид и че над 1/3 от най-младите анкетирани (т.е. пове-

че, отколкото в останалите възрастови групи) изразяват мнение за промяна на днешните книжовни норми, окачествявайки ги като сложни.

2.2.4. Това означава, че пред съвременната кодификация стои въпросът за преразглеждане на кодификационния комплекс от различни гледни точки (най-вече във връзка с метаезика на правилата), за да се отговори на заявеното изискване от страна на различни демографски групи, които окачествяват сегашната кодификация като препятствие за спазване на писмените правила.

2.2.5. Изследването на достъпността на кодификацията като съществена нейна *техническа характеристика* показва, че основен недостатък на сегашната кодификация според анкетираните най-често е недостъпният ѝ метаезик. Най-критични към него се оказват респондентите с висше образование.

2.2.6. Липсата на надеждни източници на кодификацията в интернет е другата основна критика към достъпността на днешната кодификация.

2.2.7. Що се отнася до динамиката на промените в кодифицираната норма, респондентите окачествяват днешния книжовен език като *умерено консервативен* – качество, на което обаче придават повече положителна стойност, доколкото го възприемат като синоним на стабилност.

2.2.8. В оценките за взаимодействието между писмената и устната книжовна реч отчетливо преобладава мнението, че разликата между тях трябва да бъде намалена, тъй като е предпоставка за разколебаването на писмените норми в съзнанието на пишещите и причина за неспазването им в писмен текст.

2.2.9. Преобладаващото в езиковата общност мнение, че постигането на баланс между писмената и устната книжовна реч може да стане чрез съобразяване на устната реч с писмената, изисква мно-

го внимателно прилагане на *инструмента на дублетността* (при задължително отчитане на антиномията *мнение за познаване на правилата – езиково поведение*).

3. Демографски характеристики, определящи за езиковите нагласи

Мнението на респондентите във връзка с ролята на книжовния език в днешното българско общество е най-силно обусловено от два демографски фактора – *жизнен стандарт* и *образование*.

3.1. Положителните нагласи към всички прояви на символната функция на българския книжовен език бележат рязък спад с падането на жизнения стандарт и на образованието на респондентите.

3.1.1. Сравнението на двете категории респонденти в дъното при всеки един от двата признака фактори (самоопределили се като *живеещи в мизерия* и като хора с *по-ниско от основното образование*) показва, че сред живеещите в мизерия положителната нагласа при отделните прояви на символната функция на българския книжовен език е в пъти по-слабо представена отколкото сред хората с по-ниско от основното образование.

3.1.2. Това дава основания да се заключи, че мизерията е най-отчуждаващият фактор в рамката на езиковата общност – много повече отколкото ниското образование.

3.2. Обратно, ако се сравнят категориите респонденти във високите сегменти на образователната скала и на материалното благосъстояние, личи, че положителните езикови нагласи във връзка със символните функции на книжовния език са най-силно изразени при тях.

3.3. Най-пасивни в мнението си по отношение на различните аспекти на книжовните норми се оказват отново самоопределилите

се като *живеещи в мизерия*. При това може да се заключи, че тази категория респонденти общува слабо с държавните и други официални институции, не общува изобщо онлайн с тях, не познава художествената литература, общува онлайн писмено рядко или почти никак. Всичко това означава, че живеещите в мизерия са най-маргинализирани, най-отчуждени и безразлични към книжовния език днес.

Всичко това насочва към извода, че са необходими ефективни политики в социалната сфера и по-специално в сферата на образованието за преодоляване на отчуждеността на тази демографска група към книжовния език.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексова 2000:. Кр. Алексова. Езикът и семейството. (Към методиката за проучване на речта в микрообщностите). София: Интервю прес. 2000.

Алексова 2017: Кр. Алексова. Окончанието за 1 л. мн.ч. сег. вр. На глаголите от I и II спрежение в историята на кодификацията на книжовните норми в България от 1945 г. до днес. Сп. Български език 64 (2017). Приложение, 60–81. ISSN 0005-4283.

Алексова 2018: Кр. Алексова. Съвременни нагласи към съотношението писмен: устен български език. *Slavica Lodziensia*. Tom 2 (2018): Bułgaria i bułgarystyka w zmieniającym się świecie, 173–183. <https://czasopisma.uni.lodz.pl /slav/article/view/4758>.

Алексова и др. 2019: Кр. Алексова, Р. Станчева, Ив. Янков, Б. Гюров. Методологически и методически решения на емпиричното социологическо изследване. *Езиковите нагласи на днешните българи.* Т. 1. Сп. Български език. Приложение 1, 66 (2019), 14–37. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf>

Алексова, Тишева 2019: Кр. Алексова, Й. Тишева. Езикови нагласи – мотивация и оценки на езиковата общност за спазването на книжовните правила. Български език. 66 (2019), 251 с. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No2/PRILOZHENIE-2-2019.pdf Приложение 2.>

Алексова, Станчева 2020: Кр. Алексова, Р. Станчева. Езикова толерантност в електронна среда. *Сборник с доклади от IX международна научна конференция „Наука и образование в дигиталната ера“*, с. 327–334. Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна,Проект HELP 2 / Програма Erasmus +.ISBN 978-619-221-283-4.

Алексова, Станчева 2021: Кр. Алексова, Р. Станчева. Общественото мнение в България за спазването на правилата на писмения книжовен език в електронната комуникация. *Generacja Interneta*. HRVATSKA SVEUČILIŠNA

NAKLADA, Zagreb, SVEUČILIŠTE U RIJECI, FILOZOFSKI FAKULTET, Rijeka (под печат).

Благоева 2003: Д. Благоева. Интернационални и национални елементи в речниковия състав (аспекти на калкирането в съвременните славянски езици). – In: *Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z conference (Praha, 16. – 18. června 2003).* Praha: UJČ, 2003, s. 133-140. ISBN 80-86496-11-2.

Виденов 1997: М. Виденов. *Езикът и общественото мнение*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Виденов 2002/2003: М. Виденов. По въпроса за „масовата грешка“ в езика на съвременната българска интелигенция. – В: *Български език и литература (електронна версия)*, 2002, № 4–5 в *Електронно списание LiterNet*, 13.06.2003, № 6 (43).

Вълчев 2009: Б. Вълчев. *От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици*. София: OXIART.

Гладкова, Ликоманова 2002: Г. Гладкова, И. Ликоманова. *Языковая ситуация. Истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели).*

Гоев 1996: В. Гоев. *Статистическа обработка и анализ на информацията от социологически, маркетингови и политически изследвания със SPSS*. София: Университетско издателство „Стопанство“.

ГСБКЕ 1982–83: ГСБКЕ – Граматика на съвременния български книжовен език. София, Издателство на БАН. 1982–83.

За българска кирилица 2014: За българска кирилица. <http://cyrillic.bg/manifest/>.

Златева 2017: Ж. Златева. Променливо Я – история на кодификацията. Сп. Български език 64 (2017), Приложение, с. 125–146.

Златева 2019: Ж. Златева. Норма за променливо Я в мн. ч. на миналите причастия. – *Български език*, 66 (2019). Приложение 1, 286–309. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Златева 2020: Ж. Златева. *Динамика на дублетността в глаголната система на съвременния български книжовен език*. Автореф. на дисертация за присъждане на образователната степен „доктор“. София, 48 с. <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2020/05/Жанета_АВТОРЕФЕРАТ.pdf>.

Кирова 2007: Л. Кирова. Адаптация на новозаети сложни названия в българския и в руския език (Върху материал от специалния език на компютърните технологии) https://liternet.bg/publish3/lkirova/e-adaptacia.htm> Електронно списание LiterNet, 23.09.2007, № 9 (94).

Колковска 2008: С. Колковска. Динамика и утвърждаване на новите лексикални значения в българския език. – *Български език*, 2008, № 1, с. 15–25.

Кунева 2017: И. Кунева. Учтивата форма – история на кодификацията на нормите и съвременна практика. – *Български език* 64 (2017), Приложение, с. 105–113.

Кунева 2019: И. Кунева. Норма за употреба на възвратното притежателно местоимение. – Български език, 66 (2019). Приложение 1, 205–224. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Кунева 2019: И. Кунева. Норма за съгласуване по число при учтивата форма. – *Български език*, 66 (2019). Приложение 1, 266–285. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Микова 2017: Л. Микова. История на кодификацията на бройната форма. – Български език 64 (2017), Приложение, с. 114–124.

Микова 2019: Л. Микова. Норма за употреба на бройната форма. – *Български език*, 66 (2019). Приложение 1, 246–265. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Мурдаров 1976: Вл. Мурдаров. *Слято, полуслято, разделно писане*. София. Издателство „Народна просвета“.

Мурдаров 2003: Вл. Мурдаров. *Речник на слятото, полуслятото и разделното писане за 21. век*. София. Издтелство „Просвета“.

НПР 2002: НПР – Нов правописен речник. София. Издателство „Хейзъл“.

ОПР 2012: ОПР – Официален правописен речник на българския език. София. Издателство „Просвета“.

ПРСБКЕ 1983: ПРСБКЕ – Правописен речник на съмременния български книжовен език. София. Издателство на БАН.

РБЕ 1977 – : Речник на българския език. София, 1977– <http://ibl.bas.bg/rbe/>

Семенюк 1970: Н. Н. Семенюк. Норма. В: Общее языкознание: формы существования, функции, история. Москва.

Станчева 1995: Р. Станчева. Кодифицирането на западноевропеизмите в българския книжовен език през XX век. – *Български език*, 1–2, 9–17.

Станчева 2008: Р. Станчева. Кодификаторската практика на първите български научни граматики (върху материал от описанието на имената). – В: *Българите, книжовността, езикът.* ИК „Емас“, с. 341-387. ISBN 978-954-357-162-8.

Станчева 2012: Р. Станчева. Правописните правила – време за промяна в подхода. **–** *Български език* 59, 1, 17–23. ISSN 0005-4283.

Станчева 2017: Р. Станчева. Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. – *Български език* 64, Приложение, 11–40. <http://www.balgarskiezik.eu/p-2017/R-STANCHEVA-full-11-40.pdf> .

Станчева 2017: Р. Станчева. За кодификацията на правилото за пълен и кратък член. – *Български език* 64, Приложение, 41–59. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2017/R-STANCHEVA-full-41-59.pdf>**.**

Станчева 2018: Р. Станчева. Дублетността – необходима и неизбежна. – Български език, 65, 3, 48–61. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/3-2018/Stancheva-RED-48-61-full.pdf>.

Станчева 2019: Р. Станчева. Типология на граматичните норми с отклонения от кодифицираната норма. Доклад от конференцията международно участие „Езикови нагласи и книжовни норми“. София 17–18 септември 2019 г. Езикови нагласи и книжовен език. с. 183–197. Институт за български език. БАН. ISBN 978-619-90884-0-1.

Станчева 2019: Р. Станчева. Норма за писане на пълен и кратък член. – Български език, 66 (2019). Приложение 1, 165–184. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Станчева, Златева 2019: Р. Станчева., Ж. Златева. Норма за употреба на деепричастието. – *Български език*, 66 (2019). Приложение 1, 225 –246. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Станчева, Микова 2019: Р. Станчева., Л. Микова. Норма за употреба на *кого*-формите. – Български език, 66 (2019). Приложение 1, 185 –204. ISSN 0005-4283 <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.

Станчева 2020: Р. Станчева. „Как не бива да се говори и пише български“ – 100 г. по-късно през фокуса на езиковите нагласи. В: Българският език – исторически и съвременни аспекти. Сборник в чест на 140-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов. София. 2020, с. 47 – 56. ISBN 978-619-90884-1-8.

Станчева, Алексова, 2020: Р. Станчева, Кр. Алексова. Има ли въздействие държавният зрелостен изпит по български език и литература върху граматическата компетентност. Сп. Български език и литература, 62, (2020),3, 247-266 ISSN 0323–9519 (Print).

Томов 2004: М. Томов. По въпроса за кодификацията на нормата на развития книжовен език. – В: Закони на/за езика. София: Хейзъл, 2004.

Томов 2007: М. Томов. Върху някои аспекти в теорията на езиковата кулутура. – *Български език*, № 4, 70 – 77. ISSN 0005-4283

Томов 2014: М. Томов. Кризата в езика – реалност или предубеждение. – В: *Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г. Секция „Български език“. Подсекция „Съвременен български език. Норма, комуникации, менталност“*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 23–28.

Томов 2017: М. Томов. Кодификация на нормата за употреба на главни и малки буква при съставните собствени имена в правописните речници от втората половина на XX в. до днес. – *Български език* 64, Приложение, 82–104. ISSN 0005-4283.

Томов 2019: М. Томов. Норма за употреба на окончанието *-м* в мн.ч. сегашно време на глаголите от 1. и 2. спрежение. – *Български език*, Приложение 1, 309–329. ISSN 0005-4283.

Томов 2019: М. Томов. Норма за правопис на съставни собствени имена. – Български език, Приложение 1, 330–350. ISSN 0005-4283.

Хобсбом 1996: Е. Хобсбом. Нации и национализъм от 1780 до днес. София.

Aleksandrova, Tomov 2019: T. Aleksandrova, Tatyana, M. Tomov. Some aspects of the Bulgarian standard language codification as a continuous process. – In: *Pa.pers of BAS. Humanities and Social Sciences.*Vol. 6, No. 2, p. 206–219. <http:// www.papersofbas.eu/listing/tatyana-aleksandrova-milen-tomov.html>.

Allport 1935: G. W. Allport. Attitudes. – In: C. Murchison (ed.), Handbook of social psychology (pp. 133–175). Worcester, MA: Clark University Press.

Baker 1992: C. Baker, Attitudes and Language. Clevedon: Multilingual Matters.

Batterink et al. 2016: L. J. Batterink, K. A Paller. Picking up patterns in language. Implicit learning helps guide the acquisition of linguistic rules and regularities. https://www.apa.org/science/about/psa/2016/09/patterns-language.

Cooper et al. 1974: R. Cooper, J. Fishman The Study of Language Attitudes. International Journal of the Sociology of Language, (3).

Crystal 2017: D. Crystal. English grammar in the UK: a political history. Supplementary material to Making Sense: the Glamorous Story of Engish Grammar (Profile)

Cvrček 2009: V. Cvrček. Regulace jazyka a koncept minimální intervence. Praha. NLN - Nakladatelství Lidové noviny.

Daneš 1986: Fr. Daneš . Values and attitudes in language standardization.- In: J. Chloupek, J. Nekvapil (eds.). *Reader in Czech Sociolinguistics.* Praha: Academia.

Dokulil 1952: M. Dokulil. K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace (Příspěvek k diskusi). – In: *Slovo a slovesnost, volume 13 (1952), number 3-4, pp. 135–140.* <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=684> [последен достъп: 29.09. 2019]

Eastman 1983: C. Eastman. Language Planning: an introduction. San Francisco.

Fishbein et al. 1975: M. Fishbein, I. Ajzen, Belief, attitude, intention and behavior an introduction to theory and research. London.

Fishman 1974: J. Fishman. The Study of Language Attitudes. International Journal of the Sociology of Language, Volume 1974, Issue 3, Pages 5–20, ISSN (Online) 1613-3668, ISSN (Print) 0165-2516, DOI: https://doi.org/10.1515/ijsl. 1974. 3.5.

Garret 2010: P. Garret. Attitudes to Language. Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0-521-76604-3.

Garvin 1993: P. Garvin. A conceptual framework for the study of language standardization. – In: J. Fishman (ed.). International Journal of the Sociology of Language. 100/101.

Grace 1989: H. P. Grice. Studies in the Way of Words. Harvard University Press.

Graham 2016: Graham, E. The Printing Press as Metaphor. http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/10/3/ 000264/000264.html. 2016. Vol. 10 Num. 3. Greenbaum and Quirk 1973: Greenbaum, S. and R. Quirk. Concise grammar of contemporary English. Longman.

Halliday 1989: M. A. K. Halliday Spoken and Written Language. Oxford University Press; 2nd edition. ISBN-10: 0194371530. ISBN-13: 978-0194371537.

Haugen 1972: E. Haugen. The ecology of language. Stanford, Calif., Stanford University Press.

Hernàndez-Campoy 2014: J. M. Hernàndez-Campoy. Research methods in Sociolinguistics. *AILA Review* 27 (2014), 5–29. https://www.researchgate.net/publication/277915981_Research_methods_in_Sociolinguistics

Labov 2001: W. Labov. Principles of Linguistic Change. Vol. 2. Blackwell.

Leech 1983: G. Leech. Principles of Pragmatics. London: Longman.

Leith 1983: D. Leith. A social history of English. (Language and Society Series.) London: Routledge and Kegan Paul.

Mathesius 1911: V. Mathesius. On the potentiality of the phenomena of language. 1911. In: Reprinted in Vachek, Josef (1964) (eds.) A Prague School Reader in Linguistics. Bloomington, 1964; and again in J. Vachek, L. Dušková (eds.) (1983)

Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School. Amsterdam and Philadelphia, 1983..

Milroy et. al. 1999: J. Milroy, L. Milroy. Authority in Language. Investigating Standard English. Third edition. London and New York. ISBN 0-203-02603-9 Master e-book.

Oppenheim 1982: B. Oppenheim. An exercise in attitude measurement. – In: G.M. Breakwell, H. Foot, R. Gilmour (eds.). Social Psychology: A Practical Manual. (pp. 38-56). London, 1982.

PISA: https://www.oecd.org/pisa/.

Pillière et al. 2018: L. Pillière**,** D. Lewis. Standardisation and Variation in English
https://www.researchgate.net/publication/330712495_Revisiting_standardisation_and_variation.

Sarnoff 1970: I. Sarnoff, I. Social attitudes and the resolution of motivational conflict. – In: M. Jahoda, N. Warren (Eds.). *Attitudes. Harmondsworth.* UK: Penguin. 1970.

Svobodová et. al. 2011: J. Svobodová, I. Adámková, I. Bogoczová, E. Jandová, R. Metelková Svobodová, D. Svobodová. Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci. Ostravská univerzita.

Thèses 1929 (1983): Thèses présentées au premier Congres des Philologues slaves. – In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. Praha, 1929. Reprinted 1983 In: J. Vachek (ed.) (1983) Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague School. Praha, 1983.

Thomas 1988: Thomas G. Towards a Typology of Lexical Purism it the Slavic Literary Languages. In: *Canadian Slavonic Papers*. XX, 1, 95–111.

Vachek 1967: J. Vachek. On the functional hierarchy of spoken and written utterances. – In: Chapters from the History of Czech Functional Linguistics. Ed. Jan Chovanec Masarykova univerzita. Brno 2014. S. 78–94. ISBN 978-80-210-7484-2 (online : pdf)

Weinreich 1953: U. Weinreich. Languages in Contact. New York, Linguistic Circle of New York.

Williams 1974: F. Williams. The identification of linguistics attitudes. – In: J. Fishman (ed.). International Journal of the Sociology of Language, 1970.

Wolfram et al. 1999: Wolfram, W., C. T Adger and D. Christian. Dialects in Schools and Communities. Mahwah, NJ: Lawrence Werlbaum Associates.

Приложение. Анкетна карта

EXACTA RESEARCH GROUP	**EXACTA RESEARCH GROUP** юли 2017

гр. (с) ..... Номер на гнездото….....

1. Доколко важен е за Вас всеки от следните елементи на националната ни идентичност?

(Отговор на всеки ред, отговорите се четат)

1. *Много важен*
2. *Донякъде важен*
3. *Изобщо не е важен*
4. *Не мога да преценя*

	❶	❷	❸	❹
1. Национални символи (знаме, герб и т.н.)				
2. Държавност				
3. Културни особености				
4. Религия				
5. Историческа памет				
6. Език				

2. Доколко важни са според Вас следните функции на писмения книжовен български език?

(Отговор на всеки ред, отговорите се четат)

1. Много важни
2. Донякъде важни
3. Изобщо не са важни
4. Не мога да преценя

	❶	❷	❸	❹
6. Да задава системата от задължителни писмени правила				
7. Да служи като средство за комуникация				
8. Да служи като средство за интеграция				
9. Да служи като средство за разграничаване на грамотните от неграмотните хора				
10. Да помага за запазване на националната ни културна идентичност				

3. Доколко важно е според Вас човек да познава правилата на писмения книжовен български език?

(Само 1 отговор)

1. Изключително важно
2. По-скоро е важно
3. По-скоро не е важно
4. Изобщо не е важно
5. Не мога да преценя

❶	❷	❸	❹

4. Доколко според Вас се спазват писмените правила на българския книжовен език:

(Отговорите се четат, отговор на всеки ред)

1. Изцяло се спазват
2. По-скоро се спазват
3. По-скоро не се спазват
4. Изобщо не се спазват
5. Не мога да преценя

	❶	❷	❸	❹
1. В административните и служебните документи				

2.	В учебниците и в учебните помагала					
3.	В художествената литература					
4.	В служебните имейли					
5.	В интернет форумите и блоговете					
6.	В чатовете					

5. Какви оценки бихте дали за българския книжовен език по скала от 1 до 10?

А) Беден език – богат език

Беден	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**Богат**

❶	❷	❸	❹

Б) Неподатлив на влияния от други езици – податлив на влияния от други езици

Неподатлив	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**Податлив**

❶	❷	❸	❹

В) Правилата му често се променят – консервативен е

Правилата му често се променят	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**Консервативен е**

❶	❷	❸	❹

6. Какво Ви мотивира да се стремите да пишете правилно?

(моля, посочете в свободна форма)

99. Нищо не ме мотивира, не обръщам внимание на правилното писане

❶		
❷		
❸		
❹		

7. Мотивирани ли са хората според Вас да прилагат стриктно писмените правила на българския книжовен език в наши дни?

1. *По-скоро да*
2. *По-скоро не*
3. *Не мога да преценя*

❶	❷	❸	❹

8. Добре е да пишем на правилен книжовен български език, защото:

(Отговорите се четат, възможни са до 2 отговора)

1. *Правилното писане ни помага да се разбираме помежду си*
2. *Правилното писане ни обединява и съхранява като нация*
3. *Да пишеш правилно, е престижно*
4. *Писането без грешки ни помага да участваме пълноценно във всички сфери на обществения живот*
5. *За да си успешен, трябва да пишеш правилно*
6. *Работната среда изисква да пишеш правилно*
7. *Не е задължително да пишем правилно*
8. *Не мога да преценя (без отговор)*

❶	❷	❸	❹

9. Това, че мога да пиша правилно на български:

(Отговорите се четат, отговор на всеки ред)

1. Да *2. Не*	❶	❷	❸	❹
1. ме изпълва с гордост				
2. ми носи престиж в очите на околните				
3. ми помага да изграждам кариерата си				
4. ме отличава от повечето хора около мен				
5. е поощрявано/е било поощрявано от семейството ми (родители, роднини и т.н.)				
6. е поощрявано от приятелския ми кръг				

7.	е поощрявано/е било поощрявано от учителите ми				

10. Необходимо ли е според Вас да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване?

1. *Необходимо е*
2. *Не е необходимо*
3. *Зависи от ситуацията*
4. *Не мога да преценя (не се чете)*

❶	❷	❸	❹

11. За кои от важните граматични правила се сещате? Моля, избройте няколко правила, за които се сещате:

(Моля, посочете в свободна форма, възможни са до 5 отговора)

99. Не мога да посоча важни граматични правила

❶		
❷		
❸		
❹		

12. Доколко Ви затруднява спазването на писмените правила на българския книжовен език при официална кореспонденция (с институции, с клиенти и др.)?

1. *Много ме затруднява*
2. *Малко ме затруднява*
3. *Изобщо не ме затруднява*
4. *Въпросът не се отнася до мен*

❶	❷	❸	❹

13. Смятате ли, че високо образованите хора допускат по-малко граматични грешки в сравнение с по-необразованите?

1. *Да*
2. *Не*
3. *Няма връзка между образованието на хората и допускането на грешки*
4. *Не мога да преценя*

❶	❷	❸	❹

14. Хората на каква възраст според Вас най-често допускат граматични грешки?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. *Младите хора на възраст до 25 години*
2. *Младите хора на възраст между 25 и 35 години*
3. *Хората на възраст между 35 и 50 години*
4. *Хората на възраст над 50 години*
5. *Няма връзка между възрастта на хората и допускането на граматични грешки*
6. *Не мога да преценя*

❶	❷	❸	❹

15. Хората с какъв жизнен стандарт според Вас допускат най-много граматични грешки?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. *Хора със стандарт под средното ниво*
2. *Хора със стандарт на средно ниво*
3. *Хора със стандарт над средното ниво*
4. *Няма връзка между жизнения стандарт и допускането на правописни грешки*
5. *Не мога да преценя*

❶	❷	❸	❹

16. Кои правила Ви затрудняват най-често при писане и кои не Ви затрудняват особено?

(Моля, ползвайте ШОУ-КАРТА 1. Изисква се отговор на всеки ред.)

1. *Най-често ме затрудняват*
2. *Не ме затрудняват особено*

	❶	❷	❸	❹
1. Правилото за писане на пълен и кратък член				
2. Правилото за променливо Я (напр. **защо е правилно** *живял,* но *живели; огрян,* но *огрени*)				
3. Правилото за употреба на думите *кого, когото, някого, никого*				
4. Правилото за бройната форма (напр. **защо е**				

	правилно *10 хладилника,* но *10 ученици*)				
5.	Правилото за учтивата форма (напр. **защо е правилно** *Господине, Вие сте ни* ***поканили*** *тук,* но *Господине, Вие сте* ***поканен*** *тук*)				
6.	Правилото за употребата на думите *свой* и *си* (напр. **защо е правилно** *Всеки обича* ***своята*** *родина* и *Той днес празнува рождения* ***си*** *ден*)				
7.	Правилото за употребата на деепричастието (напр. защо **не е** правилно *Отваряйки врата-та, се чу силен шум*)				
8.	Правилото за писането на -м и -ме в мн. ч. на глаголите (напр. **защо е правилно** *ние четем* вместо *ние четеме)*				
9.	Правилото за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена *(*напр. **защо е правилно** *Българска академия на науките* само с една главна буква в началото*)*				

17. Защо според Вас не се спазват писмените правила на българския книжовен език?

(Отговорите се четат, възможни са до 3 отговора)

1. *Защото не са достатъчно добре усвоени (в резултат на липса на старание за усвояване от страна на обучаваните)*
2. *Защото са забравени*
3. *Защото не е необходимо да се спазват в някои сфери*
4. *Защото няма надеждни източници за справка в интернет като речници и граматики*
5. *Защото правилата за писане често се променят*
6. *Защото правилата за писане не са формулирани на достъпен език и остават неясни за част от хората*
7. *Защото правилата за писане са противоречиви*
8. *Защото към правилата няма достатъчно и ясни примери*
9. *Защото преподаването на правилата в училище не е добро*
10. *Защото правилата за писане влизат в противоречие с говоримия език*

❶	❷	❸	❹

18. Откъде най-често правите справки, когато искате да пишете без грешки?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. *От речници*
2. *От учебници*
3. *От Службата за езикови справки при БАН*
4. *От учители*
5. *От приятели и роднини*
6. *От интернет*
7. *От друго място..... (Моля, посочете откъде)*
8. *Не правя справки*

❶	❷	❸	❹

19. Правите ли забележки на хора, които допускат правописни грешки?

4. *Да, често*
5. *Рядко*
6. *Не правя подобни забележки*

❶	❷	❸	❹

20. Допустимо ли е според Вас заместването на кирилицата с цифри, символи и латиница при писане?

1. *Изцяло е недопустимо*
2. *Донякъде е допустимо, но само в чатове и при неформална комуникация*
3. *Изцяло е допустимо, защото това улеснява комуникацията*
4. *Не мога да преценя*

❶	❷	❸	❹

21. С кои от следните твърдения сте съгласни и с кои не?

(Твърденията се четат, отговор на всеки ред)

1. Съгласен съм 2. Не съм съгласен 3. Не мога да преценя (без отговор)

	❶	❷	❸	❹
1. Разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена.				

2.	Езикът е основното средство за съхраняване и предаване на културното наследство.				
3.	Езикът трябва да се променя по естествен път, а не чрез държавни регулации.				
4.	Правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени.				
5.	Правилната употреба на книжовния език е важна предпоставка за социален успех.				
6.	Българското училище подпомага усвояването на правилата на книжовния език.				
7.	Книжовният език е прекалено сложен, трябва да бъде опростен.				

22.1. Кое от следните твърдения е по-близо до Вашето мнение:

(Твърденията се четат, само 1 отговор)

1. *Навлизането на чуждици в писмения език е естествен процес, който не пречи на развитието на българския език.*
2. *Трябва да се сведе до минимум употребата на чуждици при писане, защото това вреди на развитието на българския език.*

❶	❷	❸	❹

22.2. Кое от следните твърдения е по-близо до Вашето мнение:

(Твърденията се четат, само 1 отговор)

1. *Писменият книжовен език трябва да се съобразява повече с устната реч.*
2. *Устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език.*

❶	❷	❸	❹

22.3. Кое от следните твърдения е по-близо до Вашето мнение:

(Твърденията се четат, само 1 отговор)

1. *Езикът е важен, защото ни обединява като нация.*
2. *Езикът е важен, защото той ни разграничава от другите нации.*

❶	❷	❸	❹

23. Изисква ли Вашата работа/професията Ви да пишете правилно на български език?

4. Да
5. Не
6. Не работя

❶	❷	❸	❹

24. В каква степен владеете всеки един от изброените чужди езици?

(Отговор на всеки ред)

1. Писмено и говоримо *3. Само говоримо*
2. Само писмено *4. Не владея този език*

	❶	❷	❸	❹
1. Английски език				
2. Френски език				
3. Немски език				
4. Китайски език				
5. Руски език				
6. Италиански език				
7. Испански език				
8. Арабски език				
9. Португалски език				
10. Японски език				
11. Турски език				
12. Гръцки език				
13. Румънски език				
14. Сръбски език				

25. Колко книги прочетохте през изминалата година?

(Моля, посочете в брой)

98. Не мога да си спомня *99. Не съм чел книги през изминалата година*

❶	❷	❸	❹

26. Какво най-често четете?

(Отговорите се четат, до 3 отговора)

1. *Художествена литература*
2. *Научна литература*
3. *Учебници*
4. *Речници, справочници*
5. *Вестници*
6. *Списания*
7. *Интернет сайтове и портали*
8. *Работни материали (доклади, документи, презентации)*
9. *Не чета*

❶	❷		❸	❹

МОЛЯ, ПОДАЙТЕ НА РЕСПОНДЕНТА ШОУ-КАРТА 2. НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ ДА ВПИШЕТЕ ПОРЕДНИЯ НОМЕР НА ГНЕЗДОТО И НА ИНТЕРВЮИРАНОТО ЛИЦЕ НА ШОУ-КАРТАТА.

МОЛЯ, ПОПЪЛНЕТЕ ПРАЗНИТЕ МЕСТА С ПОДХОДЯЩАТА ФОРМА НА ДУМАТА В СКОБИ!

1. Леонардо да Винчи е човекът, от _____ (който) не един и двама _____ (гений) са се вдъхновявали. Когато ние се _____ (ръководя) от позитивен модел, то _____ (успех) ни е неизбежен. Онези, които са _____ (успял) да победят съмнението, ще разкрият _____ (своя/техния) гений.

2. Уважаема госпожо, не сте ли _____ (разбрал), че тази държава е част от ЕС (изпишете разгърнато наименованието) _____?

3. Намирате ли нещо неправилно в изречението: „Идвайки насам, ни заваля силен дъжд.“?

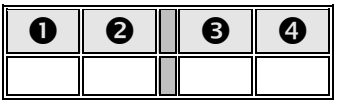
МОЛЯ, ОГРАДЕТЕ ВЕРНИЯ ОТГОВОР

1. *Да*
2. *Не*

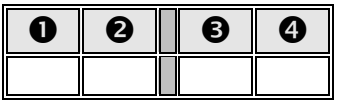
ИНТЕРВЮТО ПРОДЪЛЖАВА

27. Пол:

1. Мъж *2. Жена*

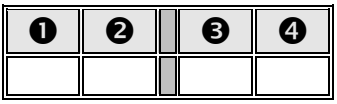

28. Година на раждане:

29. Вашето образование е:

1. Висше *3. Основно*
2. Средно *4. По-ниско от основното*

30. Образованието на Вашите родители е:

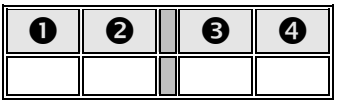
(Отговор на всеки ред)

1. Висше *3. Основно*
2. Средно *4. По-ниско от основното*

	❶	❷	❸	❹
А) Майка				
Б) Баща				

31. Учите ли в момента? (не става дума за курсове и квалификация, а за обучение в училище или в университет)

1. Да
2. Не

32. Работите ли в момента?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. *Работя на пълна заетост*
2. *Работя на частична заетост*
3. *Уча*
4. *Домакиня*
5. *Безработен*
6. *Пенсионер*

❶	❷	❸	❹

ВЪПРОС 33 СЕ ЗАДАВА САМО НА РАБОТЕЩИТЕ (ОТГОВОРИЛИТЕ С КОД 1 ИЛИ 2 НА ВЪПРОС 32)

33. В кой сектор е предприятието (фирмата), в което работите?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. Производство	*6. Здравеопазване*	*12. Администрация*
2. Търговия	*7. Транспорт*	*13. Финанси*
3. Услуги и туризъм	*8. Строителство*	*14. Компютърни и информационни системи*
4. Селско стопанство	*9. Наука, култура, изкуство, медии*	
5. Образование	*10. Армия, полиция, охрана*	*11. Друго*

❶	❷	❸	❹

ВЪПРОС 34 СЕ ЗАДАВА НА ВСИЧКИ РЕСПОНДЕНТИ
НА РАБОТЕЩИТЕ В МОМЕНТА ЗАДАЙТЕ ВЪПРОС 33А)
НА НЕРАБОТЕЩИТЕ В МОМЕНТА ЗАДАЙТЕ ВЪПРОС 33Б)

34. Какъв е вашият професионален статус?

А) Работещи – настояща заетост

1. Квалифициран работник
2. Работник / неквалифициран ръчен труд/
3. Селскостопански работник (фермер) рибар
4. Директор/ мениджър
5. Служащ специалист с висше образование (вкл. армия и полиция)
6. Служащ със средно и по-ниско образование
7. Собственик на фирма без наети лица, едноличен търговец, занаятчия
8. Собственик /съсобственик на фирма с наети до 10 лица

11. Собственик /съсобственик на фирма с наети над 10 лица
12. Свободна професия, висшист на свободна практика (адвокат, лекар)
13. Друго

❶	❷	❸	❹

Б) Неработещи – последна заетост

1. Квалифициран работник
2. Работник / неквалифициран ръчен труд/
3. Селскостопански работник (фермер) рибар
4. Директор/ мениджър
5. Служащ специалист с висше образование (вкл. армия и полиция)
6. Служащ със средно и по-ниско образование
7. Собственик на фирма без наети лица, едноличен търговец, занаятчия
8. Собственик /съсобственик на фирма с наети до 10 лица
11. Собственик /съсобственик на фирма с наети над 10 лица
12. Свободна професия, висшист на свободна практика (адвокат, лекар)
13. Друго
15. Никога не е работил срещу заплащане

❶	❷	❸	❹

35. В коя област на територията на България сте роден/а?

1. Благоевград	*8. Добрич*	*15. Плевен*	*22. София*
2. Бургас	*9. Кърджали*	*16. Пловдив*	*23. Стара Загора*
3. Варна	*10. Кюстендил*	*17. Разград*	*24. Търговище*
4. Велико Търново	*11. Ловеч*	*18. Русе*	*25. Хасково*
5. Видин	*12. Монтана*	*19. Силистра*	*26. Шумен*
6. Враца	*13. Пазарджик*	*20. Сливен*	*27. Ямбол*
7. Габрово	*14. Перник*	*21. Смолян*	*28. Софийска област*
99. Роден съм в чужбина			

❶	❷	❸	❹

36. Към коя от следните групи хора бихте се причислили?

1. Към хората, които живеят богато
2. Към хората, които живеят без лишения
3. Към хората, които живеят с известни лишения
4. Към хората, които живеят с големи лишения
5. Към хората, които живеят в мизерия

❶	❷	❸	❹

37. Вие сте:

1. Българин
2. Турчин
3. Ром
4. Друг етнос

❶	❷	❸	❹

38. Местоживеене:

1. София
2. Град – областен център
3. Град
4. Село

❶	❷	❸	❹

РЕЗЮМЕ

Монографията „Кодификацията в контекста на езиковите нагласи“ представя задълбочен анализ на резултатите от първото в България представително социологическо изследване на езиковите нагласи на днешните българи във връзка с кодификацията на книжовната норма, разбирана като непрекъснат и продължаващ процес. Богатият емпиричен материал е анализиран през призмата на теорията за книжовните езици. Изследва се комплексното взаимодействие между кодификацията и езиковите нагласи, чиято пресечна точка са символните функции на книжовния език.

Анализирани са мненията на анкетираните във връзка с три групи въпроси в анкетата: а) функции на книжовния български език днес; б) задължителност на писмените книжовни норми; в) състояние на сегашната кодификация.

В първата част от монографията са представени теоретичният модел на проучването и методологията на проведеното емпирично социологическо проучване. Обект на анализ във втората част са: а) йерархията на функциите на книжовния език днес; б) степента на задължителност на книжовните писмени норми; в) характеристиките на кодификацията (съдържателни и технически).

За пръв път в българската лингвистика се правят редица ценни наблюдения във връзка: а) с необходимостта от поддържане или преразглеждане на сегашната кодификация в отделни нейни пунктове и б) с демографските променливи, които обуславят избора на един или друг отговор в анкетата.

Достига се до извода, че е необходимо преразглеждане на кодификационния комплекс от различни гледни точки. В най-голяма степен това се отнася за метаезика на книжовните правила. Липсата на надеждни източници (документи) на кодификацията в интернет е другата основна критика на анкетираните към достъпността на днешната кодификация.

Друг важен извод е, че мненията на респондентите за книжовния език в днешното българско общество са най-силно обусловени от два демографски фактора – *жизнен стандарт* и *образование*.

Ключови думи: *езикови нагласи, кодификация, български книжовен език, самооценка, езиково поведение, граматични норми*

SUMMARY

The monograph presents an in-depth analysis of the results from the first in Bulgaria representative sociological study of the language attitudes of Bulgarians today with respect to the codification of the literary norm understood as a continuous ongoing process.

The rich empirical material was analyzed through the prism of the theory of literary languages. The complex interaction between codification and language attitudes, the intersection of which are symbolic functions of the standard language, is examined.

The respondents' opinions on four groups of questions in the survey were analysed: a) the functions of Standard Bulgarian today; (b) the degree of obligatoriness of written language norms; c) the current state of codification, and (d) comparison between self-assessment and the linguistic behaviour of respondents with respect to grammatical norms in dynamics.

The theoretical model and the methodology of the empirical sociological study are presented in the first part of the monograph. The subject of analysis put forward in the second part includes: a hierarchy of the functions of contemporary Standard Bulgarian; the degree of obligatoriness of written norms; the characteristics of codification – with regard to its content and technical aspects.

A number of important observations are made for the first time in Bulgarian linguistics in terms of: (a) (e) the need for maintaining or revising the existing codification; (b) demographic variables that justify the choice of one response over another in the poll.

It is concluded that a revision of the codification complex from different perspectives is necessary. To the greatest extent, this refers to the meta-language of literary rules. The lack of reliable sources (documents) of codification on the Internet is the other main criticism of respondents to the accessibility of today's codification.

Another important conclusion is that the respondents' opinions on the literary language in today's Bulgarian society are most strongly conditioned by two demographic factors – standard of living and education.

Keywords: *language attitudes, codification, Standard Bulgarian, self-assessment, linguistic behaviour, grammatical norms*

Руска Станчева

Кодификацията в контекста
на езиковите нагласи

Първо издание, 2021 г.

Рецензенти

Проф. д-р Красимира Славчева Алексова
Доц. д-р Милен Петров Томов

Оформление на корицата
и техническа обработка на текста

Мина Ядкова

ISBN 978-619-245-143-1

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Доц. д-р Руска Станчева работи в Секцията за съвременен български език на Института за български език на БАН. Научните ѝ интереси са основно в областта на теорията на книжовните езици и на граматиката на съвременния български книжовен език.

Ръководител е на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, осъществен с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ при МОН с договор ДН10/5 от 15.12.2016 г.

„На базата на емпиричните данни от национално представително социологическо изследване на езиковите нагласи Р. Станчева извежда много важни изводи: за наличието на консистентност между *инструменталната* и *символната* функция на книжовния ни език; за доминиране на *разграничаващата му функция* (в национален и социален аспект) пред *обединяващата* – според представителността нагласата „езикова лоялност“; за въздействието на два основни фактора – *жизнен стандарт* и *образование* – при формирането на езиковите нагласи към книжовния български език.

Подобно изследване се прави за първи път у нас, а резултатите от него са от съществена значимост за езиковата политика.“

Проф. д-р Красимира Алексова
СУ „Св. Климент Охридски“

„Представяната монография заема своето уникално място сред досегашните, макар и не многобройни трудове по въпросите на нормата и кодификацията на българския книжовен език и върху теорията на книжовните езици изобщо. Със своя интердисциплинарен характер тя се нарежда достойно и в редицата от съществуващи социолингвистични изследвания на езиковите нагласи.“

Доц. д-р Милен Томов
Институт за български език на БАН